

53240

1959

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDINENSIS
SECTIO OECONOMICO-POLITICA
1959

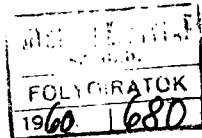
Zöld

POLITIKAI GAZDASÁGTAN

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ

ÉCONOMIE POLITIQUE

I.

SZEGED
1959

53240

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDINENSIS
SECTIO OECONOMICO-POLITICA
1959

POLITIKAI GAZDASÁGTAN

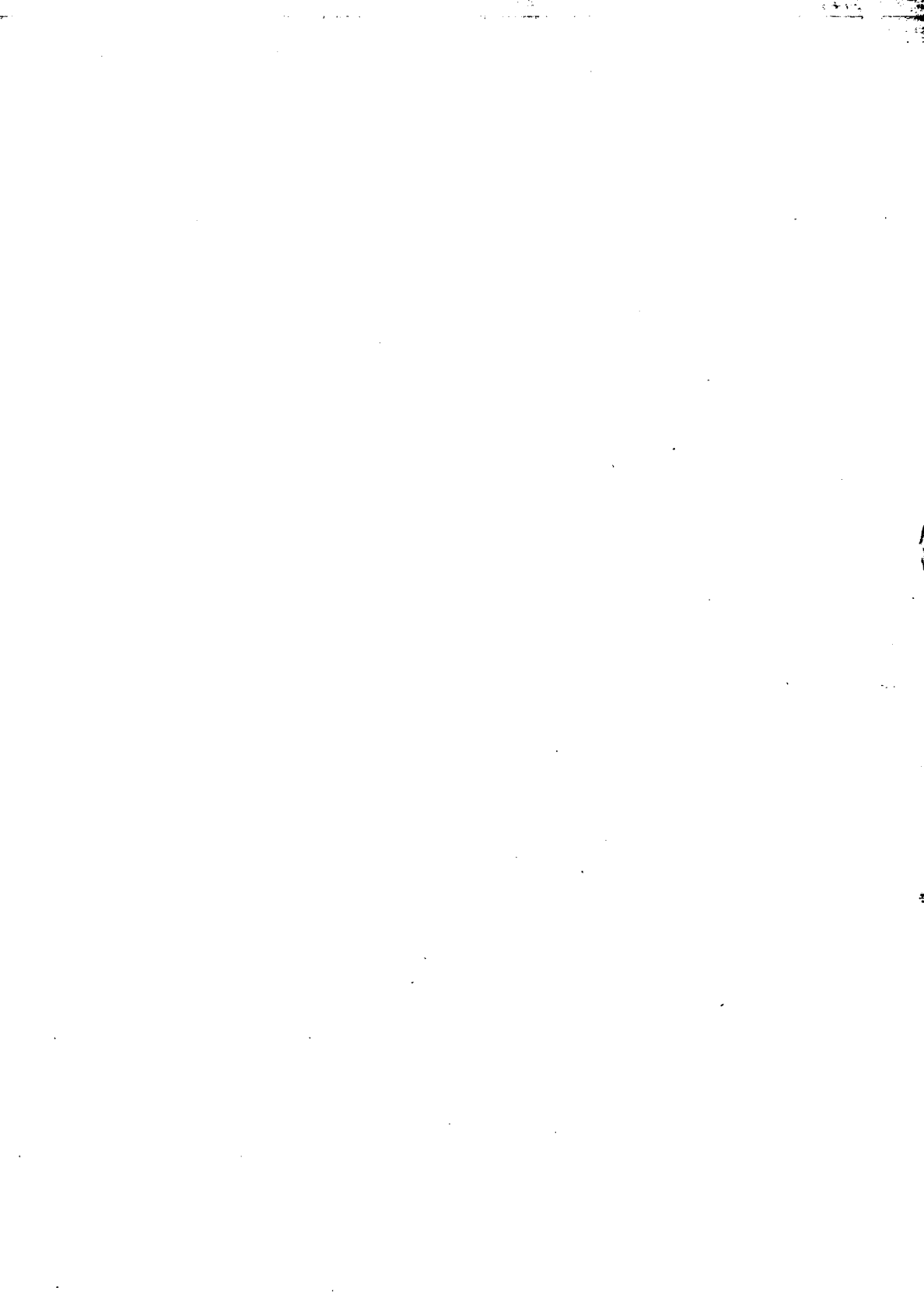
ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ

ÉCONOMIE POLITIQUE

I.

SZEGED
1959

A FÖLDJÁRADÉK TERMÉSZETÉRŐL ÉS SZEREPÉRŐL MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐSZÖVETKEZETEINKBEN

Írta: NAGY LAJOS tanszékvezető docens

I.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben előállított termékek árutulajdonosságai és a földjáradék

A földjáradék természetének és szerepének vizsgálatát mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben indokolja az a sokrétű és kiterjedt kapcsolat, amely kialakul e közgazdasági kategória, valamint a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődése között. A földjáradék realizálása a termelőszövetkezetek tiszta jövedelmének részeként, s ennek átváltozása a termelőszövetkezetekben a tagok egyéni jövedelmévé, illetve ennek az átváltozásnak a korlátozása összefüggést teremt a termelőszövetkezeteken belüli átalakulásával, a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésének fontos lenni elvével, a fokozatossággal, és bizonyos értelemben az ütemével is. Nem elhanyagolható a földjáradék léte az árképzés és szövetkezeti jövedelemelosztás s a nemzeti jövedelemnek a munkásosztály és parasztság közötti megosztásában sem.

Az átmeneti gazdaság jelenlegi szakaszában, amikor a mezőgazdaság szocialista átszervezése gazdasági és politikai feltételekkel alátámasztott ütemének a fokozása a cél, a párt idevonatkozó határozata az eddiginél nagyobb fontosságot szán földjáradékfizetés szabályozásának. A szovjet közgazdasági irodalomban is egyre terebélyesedő vita bontakozik ki a különbözőzeti földjáradék keletkezésének és elvonásának kérdéséről, bár ez a vita történelmileg más gazdasági viszonyok elemzésére támaszkodva folyik. Ugyanis e járadékformát (amely a Szovjetunióban egyetlen formája a járadéknak) a mezőgazdasági termelőerők fejlődésére való visszahatásában, valamint a csoport (kolhoz) tulajdon és össznépi (állami) tulajdon közötti különbség felszámolása szempontjából vizsgálja.

A földjáradék modern formája — értve ezen azt, hogy olyan járadékról van szó, amely *pénzjáradék* és amely a megtermelt többlettermék értékének csak *egy részét* foglalja magában — a mezőgazdasági termékek áru és értékformájával kapcsolatos; tehát *értékkategória*. Az árutermelési viszonyok a szocialista termelési viszonyok immanens alkotórészei. Bár a különbözőzeti földjáradék történelmileg és természetbeni formájában az *árutermeléstől függetlenül keletkezhethet*, mint a jobb minőségű földön és a rosszabb minőségű földön

előállított termékmennyiség különbözőzetei, másfelől e járadékforma elhal az *árutermelés megszűnésével* (mert az okozója a különböző minőségű földek birtoklásának a monopoliuma nemcsak azt jelenti, hogy a jobbminőségű földek korlátozott mennyiségben állnak rendelkezésre, hanem azt is, hogy a földet *elkülönült* gazdaságok foglalják el.) Amennyiben a kolhoz (csoport) tulajdon elveszti megkülönböztető jegyeit, az állam (ösznépi) tulajdonnal szemben s amennyiben az ösznépi tulajdon levetközi csoporttulajdoni vonásait, a munka közvetlen társadalmi jellege teljessé lesz, nem lesz szükség a munka ösztönzésére, az árutermelés elhal, megszűnik a különbözőzeti járadék is. Ha az emberek a termelést tudatosan és tervszerűen szerveznék — a fent vázolt tulajdonviszonyok közepette — a társadalom nem vásárolná meg a termékeket a bennük rejlő munkaidő többszöröséért. Mint Marx mondja »Ez ugyanolyan hatással járna, mintha a termék külföldi behozatal révén azonos összeggel olcsóbbodna. Amennyire helyes tehát az az állítás, hogy a jelenlegi termelési mód fenntartása mellett, de feltéve, hogy a különbözőzeti járadék az államnak jut — a mezőgazdasági termékek árai egyébként változatlan körülmények mellett azonosak maradnának, annyira helytelen azt mondani, hogy a termék értéke azonos maradna, ha a tőkés termelés helyébe társulás lépne«. (Marx: Tőke III. 727 old. Szikra, 1951.) Vagyis ebben az esetben a mezőgazdasági termékek piaci értéke csökkenne. (Természetesen abban az időben Marx még nem láthatta világosan, hogy a társulás említett formája, amely esetében már nincs különbözőzeti járadék a társadalmi tulajdon milyen *konkrét* formáján alapszik.) A különbözőzeti földjáradék *használati érték formában* való képződése megelőzi az árutermelést. *Érték formában* való képződése és megszűnése az árutermeléssel kapcsolatos, azért ez a kategória: *értékkategória*. Mivel a szocialista termelési módban (az átmeneti gazdaság szocialista szektorában) a mezőgazdasági termékek árusajátosságokkal rendelkeznek, a különbözőzeti földjáradék a sajátos szocialista árutermelés kategóriája.

A földmagántulajdon monopóliuma következtében keletkező földjáradék a kapitalizmusban abszolút járadék — a kapitalista árutermelés kategóriája, hiszen éppen ez az oka a mezőgazdasági termékek piaci értéke olyan alakulásának, hogy az minden tőkés módon művelt földön magában foglal ilyen értékreszt. A mezőgazdasági termelészövetkezeteinkben a *földmagántulajdon elhaló maradványaival* összefüggő járadék szintén az áru és értékformával összefüggő kategória. Az abszolút földjáradék létrejötte a *tőkés árutermelés és bérleti rendszer* kialakulásával *egyidejű*. A termelészövetkezeti tagok földtulajdonával kapcsolatos földjáradék, (amely csak az abszolút földjáradék bizonyos felszíni jeleit tartja meg) megszűnése megelőzi a szocialista árutermelés megszűnését, mivel ehhez elegendő a következetes társadalmi földtulajdon bármilyen formájának (csoport, vagy ösznépi formájának a kialakulása.) Tehát, amíg a különbözőzeti járadék értékformában történő kialakulásához az árutermelés általában való létrejötte volt szükséges, az abszolút földjáradék esetében *tőkés föld magántulajdonon és bérleti rendszeren* alapuló árutermelés kellett. A különbözőzeti járadék a szocialista árutermelés megszűnésével a termelészövetkezeti tagok *földtulajdonosi járadéka* a földmagántulajdon maradványának elhalásával tűnik el. Tehát ez utóbbi forma megszűnése nem kötődik a szocialista árutermelés elhalásához, de míg létezik a *szocialista árutermelés viszonyai közepette* létezik.

Ezeknek a körülményeknek megfelelően a mezőgazdasági termelészövetkezeteinkben meglévő földjára érték kategória. A földjára érték mennyiségileg mezőgazdasági termék árában foglalt *tiszta jövedelem része*. (A tiszta jövedelem — jelenlegi elszámolási rendszerünkben — a bruttó jövedelemnek és az üzemi munkatárgy ráfordítások pénzértékének különbségét értjük.)

Az előbbieket alapján nem érdektelen megvizsgálni a mezőgazdasági termelészövetkezetekben előállított és a különböző utakon forgalomba kerülő termékek árutulajdonosságait és e tulajdonosságok kapcsolatát a mezőgazdasági termelési folyamat és a földnek mint termelőeszköznek a jellegzetességeivel.

A föld sajátos termelőeszköz. Mint *általános munkaeszköz* (a munka általános tárgyi feltétele) »a munkás számára a locus standi (a helyet amelyen áll) és működése számára munkateret (field of employment) nyújtja« (Marx: Tőke. I. Bp. 1948. 129. old.) A föld azonban nemcsak általános munkaeszköz, hanem működő munkaeszköz is s mint ilyen, különbözik az ipari munkaeszközöktől: a) a föld természeti erők hatásának eredménye s így emberi munkával nem hozható létre, b) nem lehet más munkaeszkőzzel helyettesíteni, c) a föld megfelelő művelés mellett nem »elhasználódik«, hanem javul, d) a földbe eszközölt egymást követő befektetések hasznót hozhatnak anélkül, hogy a megelőző befektetések kárbavesznének. A földnek, mint termelőeszköznek ezek az eltérő tulajdonosságai jelentkeznek a *földre kialakult tulajdonviszonyokban*. (természetszerűleg általában és az egymást követő termelőmódok sajátosságainak megfelelően.) Így többek között, mivel a föld korlátlanul emberi munka által nem szaporítható, kialakul a *föld birtoklásának monopóliuma*. Vagy mivel nem helyettesíthető más termelőeszközökkel, a termelőszövetkezeti kollektíva (a termelőszövetkezeti tag) számára *kiterjedtebb rendelkezési jogot biztosít*. Ez kétségtelen elősegíti a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben előállított termék árusajátosságának kidomborodását főként azért, hogy nagyobb teret enged a központi utasítások mellett a tervszerű befolyásolásnak.

A mezőgazdasági termékek *árusajátosságainak* az iparinnál szélesebb volta nem kis mértékben összefügg a mezőgazdasági termelési folyamat néhány jellegzetességével. Így:

1. a mezőgazdasági termelési folyamat lebonyolódása *viszonylag hosszú időt vesz igénybe*. A munkaidő meghosszabbodik a biológiai és fiziológiai folyamatok idejével. Búzát a mi éghajlati viszonyaink közepette egy évben csak egyszer lehet termelni. Az új telepítésű szőlő 3–4 év múlva fordul termőre. A hízottsertés »termelési« folyamata mintegy 18 hónapig tart.

2. a mezőgazdasági termelési folyamatot az *időszakosság* jellemzi. A termékek *kikerülése* a termelésből nem folyamatos. Pl. az almatermés szüretelését nem lehet hetenként megismételni. A termelési folyamat időszakossága részben időhöz köti *egyes munkák elvégzését*, részben bizonyos *egyenletlenségeket okoz* a munkaerőszükségletben.

3. a mezőgazdasági termelésre — az iparnál — összehasonlíthatatlanul nagyobb hatása van a *természeti tényezőknek* a föld minőségének és az éghajlati viszonyoknak. Azonos összmunkaráfordítások a talajminőségétől és az időjárástól függően nagyon eltérő terméshozamot eredményezhetnek. Nem ritkák egyes növények termésátlagában 25–50 %-os évi eltérések. Természetesen e két utóbbi tényező hatása a szocialista nagyüzemben nagy mértékben

korlátozható az agrártudomány és agrótechnika vívmányainak felhasználásával, hatásuk teljes kiküszöbölése azonban nem érhető el.

4. A mezőgazdasági termelési folyamat következő jellegzetessége, hogy a termelésen belül és a termelésből kikerülő termékek *helyettesíthetősége* nagyobb. A mezőgazdasági munkaeszközök nem határozzák meg a termelési profilt olyan körülhatároltan, mint az ipari munkaeszközök. (Pl. egy automata-gépsor, amely bizonyos méretű motor-dugattyú gyártására van konstruálva, nem állíthat elő mondjuk fogaskerekeket, de a mezőgazdaságban a szántótraktor épügy előkészítheti a talajt kukorica vagy cukorrépa számára.) Továbbá a mezőgazdaságban termelt ugyanazon termék (burgonya) felhasználható étkezésre, takarmányozásra és ipari célokra. Másfelől bizonyos mezőgazdasági termék iránti szükséglet más-más termékkel lehet kielégíteni. (Az állatállomány keményítő-értékben megállapított takarmányszükségletét ki lehet elégíteni takarmánygabona vagy pillangós zöldtakarmány felhasználásával.)

A fentiekből következik részben (hozzá véve ehhez a mezőgazdasági termelészövetkezetek tulajdonviszonyait), hogy a mezőgazdaságra kirótt tervfeladatok megvalósításában nagy szerepe van a központi utasítások mellett a termelés *gazdasági ösztönzésének* és az ezzel kapcsolatos kategóriáknak, amilyen az ár, a differenciált jövedelemhányad, különbözőzeti földjáraadék stb.

Ennek magyarázatához ki kell térni röviden az ártermelés szocializmusban való fennmaradása okainak megindokolására. E kérdésben egyetértve a Szovjetunióban folyó idevonatkozó vita egyik résztvevőjének Batirevnek álláspontjával, kiindulni abból az ellentmondásból kell, hogy a szocializmusban (az átmeneti gazdaság szocialista szektorában) a szocialista tulajdon és az ezen alapuló központi tervezés a termelők között közvetlen kapcsolatokat hoz létre, másoldalról viszont a kapcsolatokat az áruk cseréje közvetíti. Tehát abból, hogy a munka *közvetlen* társadalmi, mégis a termelők közötti kapcsolatokat *közvetíteni* kell. Vagyis léteznek az áru- és pénzviszonyok. Ennek oka a *szocialista gazdaság tulajdonviszonyaiban és a kommunista társadalom alapelvei és a kapitalizmusból örökölt »anyajegyek«* közötti ellentmondásban rejlik. Ez azt jelenti *egyik oldalról*, hogy az ösznépi (állami) tulajdonban lévő vállalatok több-kevesebb önállósággal rendelkeznek, (a tervfeladatok keretein belül rendelkeznek a termelőeszközökkel, valamint a kötelező tervutasítások nem terjednek ki a vállalat tevékenységének egészére) hogy különállás van az ösznépi és csoporttulajdonban lévő termelőegységek között, s ez még inkább megtalálható a csoporttulajdonban lévő gazdaságok között. (Természetesen ezt nem lehet összetévesztetni a termelőegységek magántulajdonból eredő elszigeteltségével). Ez azt jelenti *másik oldalról*, hogy a szocializmusban a *munka nem annyira termelékeny*, hogy biztosítsa a termékbőséget és a *munka még nem életszükséglet*. Az előbbieknak megfelelően a munka közvetlen társadalmi jellege nem teljes, amiből bizonyos *ellentmondások következnek* (társadalmi és egyéni érdek közötti ellentmondás ezek alapvető összhangján belül) és a termelés anyagi ösztönzésének szükségessége, valamint a *munkaráfordítások megtérülésének a szükségessége*. Az *áruforma a szocializmusban ezeknek a nem antagonisztikus ellentmondásoknak teremti mozgásformát*. Megállapíthatjuk tehát: a szocializmusban előállított termékek ártermészete a szocialista tulajdonviszonyok sajátosságával és ebből eredően a termelés

öztönzésével kapcsolatos, s hogy az áruforma »a szocialista vállalatok tevékenységére gyakorolt anyagi ösztönzés társadalmi ellenőrzésére szolgáló objektív mechanizmus szerepét játssza a termelés közvetlen tervirányítása és ellenőrzésének kiegészítéseképpen«. (V. Batirev: O nyeobhogyimiszty i prirode tovarnovo piroizvodstva pri szocialisme. Voproszi Ekonomiki, 1958. 8. szám.)

Mi következik ebből a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben létrehozott termékek árusajátosságaira vonatkozóan. Az, hogy e termékek *árutulajdon-ságai* sokkal kifejezettebbek s *nem árutulajdon-ságai* elenyészőek. E területeken a termelés és termelékenység *anyagi ösztönzéseinek és irányításainak* a szerepe jóval nagyobb. Hiszen az árutermelés mélyenfekvő okának a munka közvetlen társadalmi jellegének érettségi foka kisebb a mezőgazdaság szocialista szektorában, mint az állami iparban. Részben, mert a termelőszövetkezetek tulajdonviszonyai szétforgácsoltabbak s részben — ezzel szoros összefüggésben — a termelés és forgalom, valamint az elosztás tervszerű irányításának közvetlen eszközei (a kötelező előírások) az iparnál kisebb térre szorulnak s mert az egyes termelőszövetkezetekben a termelés növelése és a személyes fogyasztás növekedése bizonyos értelemben függetlenedik nemzeti jövedelem nagyságától s inkább a illető gazdasági egység *tiszta jövedelmének* nagyságától függ.

Hangsúlyozandó azonban, hogy a fentiek korántsem jelentik azt, hogy a mezőgazdaság szocialista szektorában lévő árutermelés idegen »test« a termelési viszonyok szocialista rendszerében s főképp nem azt, hogy a mezőgazdaságban le kell mondanunk a központi előírásokon keresztül folyó irányításról.

A Szovjetunió mezőgazdasági tervezésének mai gyakorlatában a kötelező előírásokkal a következőket szabják meg:

- a) az államnak átadandó árumennyiség méretét.
- b) a kolhozoknak nyújtandó termelőeszközök mennyiségét.

A mi viszonyaink közepette is a *demokratikus centralizmus* elvét követő mezőgazdasági tervezés egyre nagyobb teret enged a gazdasági ösztönzésnek (pl. megszüntetve a vetésterv kötelező előírásait.)

Ezek után vizsgáljuk meg a mezőgazdaság termelőszövetkezeti szektorában az *értéktörvény*, valamint a vele szoros kapcsolatban lévő *kereslet-kínálat törvényének az érvényesülését és érvényesülésének korlátait*. (S ez a vizsgálat megmutatja az e szektorban előállított termékek áruvonásait.)

A mezőgazdasági termékek tervszerű ármegállapításánál figyelembe veszik a mezőgazdasági termékek értékét s ugyanakkor az árakat eltérítik az értéktől éppen a termelés bizonyos irányú befolyásolás, ösztönzése és korlátozása érdekében. Az értéktörvény érvényesülését mutatja az is, hogy az árképzés fontos elve az átlagjövedelmezőség elve, mely szerint termékekre eső *tiszta jövedelem arányos az előmunka ráfordítással*. Sajátossága a mezőgazdaságban az értéktörvénynek, hogy a kötelező előírások szűkebb köre miatt hatása kiterjedtebb.

A *kereslet és kínálat törvényének*, (amely az árak értékétől való eltérések tendenciáját fejezi ki) érvényesülésével kapcsolatban a következők állapíthatók meg. (Általában és a termelőszövetkezetekben előállított termék különböző formáit illetően.)

A mezőgazdasági termékek árszínvonalán belül az árarányok gazdasági ösztönzőként szerepelnek a mezőgazdasági termelési szerkezet mezőgazdasági

tervnek megfelelő átalakításában. Emellett a termelés belterjes irányban történő fejlődését is ösztönözhetik. S végül ösztönözni lehet a megfelelő árarányokkal a helyettesíthető termékek közötti választásra (pl. adott földterületen sörárpát vagy takarmányárpát termelnek-e).

A kereslet és kínálat törvénye érvényesülésének is megvannak a jellegzetességei a mezőgazdaságban. (Vagyis az areltéréseken keresztül történő gazdasági befolyásolás az ipartól bizonyos tekintetben különbözik.) Ez abban mutatkozik meg, hogy nemcsak a mezőgazdasági termékek kereslete, hanem annak kínálata is kevésbé rugalmas. (kínálat kevésbé reagál az árváltozásokra.) Ennek okai a következőkben találhatók:

Először: mert a mezőgazdasági termelésben viszonylag nagy a szerepe az éghajlati viszonyoknak. Így az ár ösztönző hatása a termelésre nem érvényesül olyan közvetlenül, hanem közbeiktatódik az időjárás tényező. Így pl. ha az árviszonyok ösztönzik a cukorrépatermelés növelését azonban az adott év rossz időjárása miatt (akár egy adott területen végeztek pótlólagos munkaráfordítást, akár megnövelték a vetésterületet más növény rovasára) nem eredményezi a cukorrépatermelés növekedését. *Másodszor:* a mezőgazdasági termékek könnyebb romlandósága és tárolási nehézségei is ilyen hatással vannak. *Harmadszor:* a mezőgazdasági termelési folyamat hosszú voltáról már tettünk említést, amely e tekintetben azzal a hatással jár, hogy amennyiben az árak nem a termelési folyamat elején vannak megállapítva, hanem a termelési folyamat közben, ezek nem tudnak jelentősebb befolyást gyakorolni a kínálatra. (Pl. mikor a búza szárbaszökken az ár magasabb szinten való szabályozása nem tud számottevően a kínálat növekedésére ösztönözni.)

Az előbbiekből következik, hogy két tendenciával van dolgunk: egyik az, hogy a mezőgazdasági termelési folyamat bizonyos jellegzetességei korlátozzák a mezőgazdasági termelés tervszerű irányításának közvetlen utasításokkal való megvalósítását s ezen keresztül *növelik a gazdasági ösztönzők szerepét;* a másik az, hogy ugyanakkor ezek a jellegzetességek *korlátozzák a gazdasági ösztönzésnek az áron keresztüli megvalósulását.* Mint a következőkben láthatjuk az első tendencia az erősebb, ami a mezőgazdasági termékek *áruoldalainak* kidomborodását eredményezi.

Ennek megfelelően megvizsgáljuk a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben termelt különböző formájú ártermékek mennyiben rendelkeznek árutulajdonosságokkal, s ezt a kereslet és kínálat törvény összefüggéseinek alapján tesszük. (Hiszen az árusajátosságok — mint említettük — végső soron a tulajdonviszonyokból erednek, de közvetlen kapcsolatosak a gazdasági ösztönzéssel is.) A legfontosabb viszonylatok (hatások és visszahatások) a következők. Ár és kínálat, ár és kereslet, kínálat és ár, s végül a kereslet és ár viszonya.

A termelési szerződés keretében átadott termékeknél, az ár államilag szavatolt rögzített ár. Az állam a szerződésileg leköötött terület össztermését átveszi. (Lásd: Csikós Nagy Béla: Árpolitika az átmeneti gazdaságban.)

a) A mezőgazdasági áru e formájánál az ár *nem szabályozza, de hat* a kínálatra (termelésre). Hiszen az egyes termékek termelésére igénybevett terület nagyságát a népgazdasági szükségleteknek megfelelően a terv határozza meg. Ugyanakkor az áron keresztül ösztönözni lehet az adott területen nagyobb *terméshozam* elérésére, s arra, hogy a szükségleteknek megfelelő *területnagyságot* le is kössék szerződésileg a termelőszövetkezetek.

b) Az ár *nem szabályozza és nem is hat a keresletre.* (a fizetőképes szükségletre.) A keresletet népgazdasági terv szabja meg és nem az ár.

c) A kínálat *nem szabályozza és nem is hat az árra.* Ugyanis az ár államilag rögzített ár és a szerződéses termelés keretében lekötött összetermést átveszi az állam.

d) A kereslet *nem szabályozza de hat az árra.* Hiszen az ár adott időszakra vonatkozóan tervszerűen szavatolt és megállapított, ugyanakkor ezeknek az áraknak megállapításánál figyelembe veszik a kereslet nagyságát is. Látható, hogy a fenti négy összefüggésben a *szabályozás* egy összefüggésben sem, a *visszahatás* pedig két összefüggésben található meg. Ennek megfelelően a termeltetési szerződés keretében előállított termék *áruvonásai leginkább korlátozottak*, amely korlátozások az államilag a rögzített árakkal és a keresletnek és kínálatnak a területnagysága meghatározásán keresztül történő szabályozásával kapcsolatos.

A szabad felvásárlás keretében átadott termékek egy részénél, — amelyeknek illetve amelyekből készült áruknak fix fogyasztói ára (kenyérgabona, nagyobb élőállatok, stb.) van — *államilag szavatolt árhatárokat* állapítanak meg. Az áruk e formájánál az árhatárok a piaci viszonyokhoz való alkalmazkodását szolgálják (itt ugyanis nem állami monopolcikkokról, hanem olyan cikkekről van szó, amelyek résztvesznek a termelői forgalomban is.) Továbbá e termékeket a megállapított legalacsonyabb áron az állam minden mennyiségben átveszi. Az összefüggések a következőképpen alakulnak:

a) Az ár *szabályozza* a kínálatot *bizonyos keretek között.* Mégpedig az árutermék nagyságára vonatkozó kötelező utasítások határára túleső területeken.

b) Az ár *nem szabályozza* a keresletet, mert az állam a megállapított minimális áron az összárumennyiséget felvásárolja.

c) A kínálat *nem szabályozza, de hat az árra.* Ugyanis az árhatárok előre államilag vannak megállapítva s a kínálat hatása pedig az árhatárok közötti ármozgást engedélyezheti.

d) A kereslet *nem szabályozza, de hat az árra.* Mivel az árak tudatosan szabályozottak, a kereslet hatása abban jut kifejezésre, hogy ezt figyelembe veszik-e az árhatárok, valamint ezen belül az árak megállapításánál. Megállapíthatjuk, hogy az összefüggések közül egyikben megtalálható a *bizonyos határok közötti szabályozószerep* és a visszahatás legtöbb esetben megtalálható. A mezőgazdasági áruk e formájánál az áruvonások *fokozottabban jelentkeznek.*

A szabad piaci forgalomba kerülő mezőgazdasági termékek *áruvonásai a legszembetűnőbbek.* Bár a forgalom szabadságának itt is megvannak a megfelelő korlátai. Ilyenek az állam kezében lévő szilárd árral bíró *árukészlet*, az állam által egyes termékekre megállapított *minimális ár* (vagy védőár) s nem utolsósorban az, hogy a szabad piacon viszonylag *kisebb mennyiségek nagyobb forgalmi költséggel* helyezhetők el.

Az ár a különböző nagyságú jövedelemhányadon és földjáraadékon keresztül gazdasági eszközként szerepel. A földjáraadék így *nem más, mint a termelőszövetkezet tiszta jövedelmének speciális része*, amely értékresz a föld, mint a gazdálkodás tárgya monopóliumának a szocialista árutermelés viszonyai közötti fennmaradásával, valamint a földmagántulajdon szűkkörre szoruló maradványával kapcsolatos. A földjáraadékok keletkezésének, természetének és szerepének vizsgálatánál szembetaláljuk magunkat (Marx által)

a tőkés földjáradéknál hangsúlyozott azzal a nehézséggel, hogy nem annak a megértése a nehéz, miszerint a földjáradék a tiszta jövedelem része, hanem inkább annak, hogy a tiszta jövedelem *miért foglal magában* ilyen többletet az átlagos jövedelemhányadot meghaladóan, vagy ha ez nem az átlagos jövedelemhányadot meghaladó értékész, hanem éppen levonás ebből, akkor viszont *lehet-e földjáradéknak tekinteni*. Ennek eldöntése rendkívül bonyolult és nehéz feladat, a mezőgazdasági *önköltségszámítás* viszonylagos elmaradottsága miatt, másrészt mivel a mezőgazdasági termékek *árképzése* a szocializmus gazdasági törvényeinek és gazdaságpolitikai követelményeinek alárendelt árképzés s ennek megfelelően a mezőgazdasági szövetkezetekben megtalálható földjáradékformákat az áralakuláson keresztül létrehozó okok rendkívül korlátozottak, sőt megszűnnek. S végül figyelembe veendő, hogy a kapitalizmusban az átlagprofitráta gazdasági törvénye az érték-többlet profitra és földjáradékra való megoszlását szabályozza, a szocializmusban *»ilyen«* szabályozó *törvényről* nem beszélhetünk.

II.

A természeti feltételek realizálása és különözeti földjáradék a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben

A különözeti földjáradék elmélet egyes tételeinek érvényességéről a szocializmusban.

A közgazdasági kategóriák *absztrakciói a gazdasági viszonyoknak*. Új gazdasági viszonyok, új elméleti kifejezéseket követelnek. Ha valamely kategória új gazdasági viszonyok talaján is megmarad, erre úgy szoktunk hivatkozni, hogy a »régi formában új tartalom«. Így pl. árufogalom a szocializmusban is fennmaradó fogalom. Azok a gazdasági viszonyok, amelyeket az áru itt kifejez, gyökeresen mások, mint a kapitalizmusban voltak. A szocialista gazdasági viszonyokat a kizsákmányolás hiánya, tervszerűsége és a termelők közvetlen kapcsolata jellemzi. Nézetünk szerint azonban ez esetben sem arról van szó, hogy az áru kategória, mint régi forma a régi tartalomtól semmit sem őrzött meg. Hanem arról, hogy az alapvetően új gazdasági viszonyokon belül bizonyos tartalmi vonások megmaradnak. Ilyen megmaradt vonások többek között az áruformának a társadalmi munkamegosztással való kapcsolata, a munka közvetlen társadalmi jellegének nem teljes volta, hogy az áru a használati érték és érték egysége stb. Hasonló a helyzet a *különözeti földjáradék kategóriájánál* is. Ez a kategória a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szocialista jellegű termelési viszonyainak a kifejezője. Ugyanakkor több vonatkozásban megőrzi régebben is meglévő tartalmi vonásait; kapcsolatát a föld mint a birtoklás tárgyának monopoliumával, a természeti tényezők különbözőségével.

Mi a különbség a kapitalista mezőgazdasági üzemekben és a mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben keletkező különözeti földjáradék között?

Az eltérés a különözeti földjáradék kapitalizmus és szocializmusbeli formája között a termelési viszonyok gyökeres eltéréseivel függ össze. A kapitalizmusban e járadékforma a földbirtokos, a mezőgazdasági tőkés és a mező-

gazdasági bérmunkás viszonyát fejezi ki. *Nálunk a termelészövetkezet a termelészövetkezeti tag és a szocialista állam viszonyát.* Ennek megfelelően:

1. kizsákmányolástól felszabadult munka eredménye s így nem extraprofit (átlagprofiton felüli többlet), hanem tiszta jövedelemtöbblet. A járadék nagy részét tekintve a termelő és a felhasználó személye egybe esik.

2. A létrehozott összkülönbözeti járadékon a szocialista állam, a termelészövetkezet és a termelészövetkezeti tag osztozik.

3. Végleges realizálásban (hovakerülésében) nemcsak a földtulajdonnak van szerepe (hiszen az időlegesen realizált különözeti járadék egy része nem azért kerül a szocialista államhoz, mert a termelészövetkezeti használatban levő földek jelentős része állami tulajdon), hanem annak hogy létrejötté *mennyiben a munka* folyománya s a termelészövetkezeti tag mennyiben veszi ki részét a közös munkából (hány munkaegységet teljesít) s *ennyiben a különözeti járadék nemcsak a földtulajdon gazdasági realizálásának formája.* S így nagyrészt érvényét veszti a Marx által feltárt kapitalista járadék különözeti sajátosságára vonatkozó tétel, hogy »a földjáradék összegét egyáltalán nem a földjáradék élvezőjének közreműködése határozza meg, hanem a társadalmi munkának az ő közreműködésétől teljesen független fejlődése, amelyben nem vesz részt.« (Marx: Tőke. III. 700. old.)

Mennyiben érvényesek ezeken az alapvető különözéseken kívül a különözeti földjáradékelmélet egyes tételei a mezőgazdasági termelészövetkezetekben.

Először: a különözeti földjáradék itt is úgy jön létre, hogy *egyenlő nagyságú, de különböző minőségű földekbe fektetett termelőeszköz és munkaráfordítás nem egyenlő eredményt hoz.*

Másodsor: a *különözeti földjáradék itt is mennyiségileg a mezőgazdasági termékek társadalmi értéke és egyéni értékének különözését* testesíti meg. A társadalmi és egyéni értéknek ez a mennyiségi eltérése a munka különböző termelékenységével kapcsolatos, (az ármeghatározó földhöz képest kialakuló extratermelékenységével.) Ennek a *tisztajövedelemtöbbletnek* a nagyságát eszerint két tényező szabályozza: egyik az, hogy mekkora a különözés a mezőgazdasági termék egyéni és társadalmi önköltsége között; a másik az, hogy milyen magas az eladási ár.

Harmadsor: a különözeti járadék keletkezése itt is (de bizonyos fokig a végleges realizálása is, mert a II. számú földjáradék sem független a föld minőségétől) *természeti tényezőkkel* kapcsolatos. Egyes termelészövetkezetek olyan természeti erőket tartanak birtokukban, amelyek *nem közös* mindegyik számára (nem áll korlátlan mennyiségben rendelkezésre, munkával nem lehet előállítani) s mivel nem kerül munkába, *egyenértékét nem kell megfizetni* (a kedvezően hat ezeknek a termékeknek az önköltségére) s ezeket a természeti feltételeket egyes termelészövetkezetek azért tudják »kiszajátítani«, mert *tulajdonilag elkülönültek* (bár korántsem a magántulajdonra jellemző elszigeteltségről van itt szó.)

S végül a szocialista gazdaságban is *létrejön* a különözeti földjáradék I. számú és II. számú változata. (Később látni fogjuk a végleges realizálás (az újraelosztás) szempontjából más a szerepük.)

Az I. és II. számú különözeti földjáradék különözését (a marxi tárgyalás alapján) a következőkben lehetne összefoglalni:

a) I. számú különbözeti földjáradék úgy jön létre, hogy *egyidőben és térben egymás mellett* fekvő földekbe fektetnek be tőkéket; a II. számú különbözeti földjáradék pedig úgy, hogy *időben egymás után és ugyanabba a földdarabba* fektetnek pótlólagos tőkéket.

b) I. számú különbözeti járadék a legrosszabb megművelés alatt álló földön nem keletkezik, II. számú viszont itt is létrejöhet;

c) I. számúval a földtulajdon a befektetés korlátja, míg a II. számúnál a *bérleti időn belül* a földtulajdon nem jelent akadályt a tőkebefektetés előtt;

d) ezzel kapcsolatos, hogy a II. számú különbözeti járadéknál a földtulajdonoshoz való *átkerülés* bonyolultabb.

e) II. számú egy *területegységre* eső nagysága akkor is nő, ha a pótlólagos tőkebefektetések termelékenységése csökken, de még extratermelékenységű. (I. számnál nem így van.)

f) az I. számúnál a különböző tőkebefektetések eredménye elválasztható, mert *térben más földekre* történik a befektetés, II. számúnál ez nem (vagy nehezen) tehető meg, hiszen nehéz eldönteni azt, hogy a második befektetés után termelt termékmennyiség mennyire a *második* befektetés és mennyire a *még ható első* befektetés eredménye;

g) s végül az I. sz. különbözeti földjáradék a *létrejöttében* a földtulajdonnak nincs szerepe, a II. számúnál lehet (amennyiben a *földtulajdonos hatalma által* kikényszerített árcsökkenés visszatartásával függ össze a II számú különbözeti járadék.)

Melyek azok a különbségek, amelyek az I. sz., II. számú különbözeti járadék között a szocializmusban is fennállnak? Különbség van: a két járadékforma *keletkezésének módjában*, a II. számúnál a pótlólagos befektetések eredményeinek *nehezebb elválaszthatóságában*, s végül ehhez járul a *végleges realizálódás* (újra elosztásában) mikéntjében fennálló különbség.

Melyek azok a törvényszerűségek az I. sz. különbözeti járadékot illetően, amelyek a szocialista mezőgazdaságban is érvényesek?

A járadék pénzbeli nagysága az *áraktól és a terméktömeg különbözetétől* függ. Így változatlan, sőt csökkenő árak mellett is nőhet az I. sz. különbözeti járadék, ha nő a terméktömegek különbsége.

Az összjáradék nagysága a művelés alá vont területnek s így az össztermelésnek a növekedésével növekszik. A növekedés annál nagyobb, minél inkább jobb minőségű földek kerülnek művelés alá. Ennek a törvényszerűségnek az érvényesülését akadályozza náluk az, hogy nincs művelésbe vonható újabb földterület. Más országokban (mint pl. a Szovjetunió, Csehszlovákia) ez a törvényszerűség is érvényesülhet.

Az összjáradék nagysága adott földterület mellett attól függ, hogy az *öszföldterület milyen arányban oszlik* meg a különböző minőségű földek között. Az összjáradék nagysága egyenes arányban van azzal a hányaddal, amelyet a jó földek foglalnak el az összföldterületből. Ez az összefüggés érvényes a szocializmusban is. De ahogy erre már utaltunk, a termelőszövetkezetek által (természeti formában) létrehozott ideiglenesen és véglegesen realizált különbözeti földjáradék nem azonos nagyság.

Milyen törvényszerűségek adódnak a II. sz. különbözeti földjáradék vizsgálatából?

1. A különbözeti járadékot, »nem az abszolút hozamok, hanem csak a hozamok közötti különbözetek határozzák meg.« (Engels kiegészítése: Tőke III. 786. old.)

2. Amíg a pótlólagos termelőeszköz és munkabefektetések extratermelékenységek — még ha a termelékenység csökken is — növekszik az *egy területegységre* eső különbözeti földjáradék nagysága.

3. Amennyiben a pótlólagos termelőeszköz és munkabefektetés nem extratermelékenységi (tehát termelékenysége egyenlő a járadékot nemhozó földön kialakult munkatermelékenységgel) az *egy területegységre* eső különbözeti járadék nagyság nem változik, mivel a termelékenységre eső járadék csökkenését kiegyenlíti a területegységre eső hozamnövekedés.

4. Az *egy területegységre* eső járadék akkor csökken, ha a pótlólagos befektetésnek mínusz extramennyisége van. S az összkülönbözeti járadék akkor szűnik meg, ha a második befektetés csökkenő termelékenysége semlegesíti az első befektetés nagyobb termelékenységét.

A II. sz. különbözeti járadékkal kapcsolatos fent összefoglalt törvényszerűségek a szocialista mezőgazdaság viszonyai közepette is fennállnak és felhasználhatók a különbözeti járadék újraelosztási kérdések vizsgálatánál.

Mezőgazdasági termékek árképzése és a különbözeti földjáradék az átmeneti gazdaságban.

A tőkés különbözeti járadék keletkezésének az oka; a föld mint gazdálkodás tárgyának a monopóliuma. Ez a monopólium természetesen nem az áralakulásra való hatásán keresztül eredményezi általában a különbözeti járadékot, (ez a hatás csak a mezőgazdasági extraprofitnak azt a jellegzetességét magyarázza, hogy ez az extraprofit nem az átlagos, hanem a legrosszabb termelési feltételeknel jobb feltételek mellett jön létre.) Inkább a mezőgazdasági extraprofit tartóssága az, ami ezt az extraprofitot különbözeti földjáradékká teszi. A föld mint a gazdálkodás tárgyának monopóliuma a konkurrenciát úgy korlátozza, hogy minden tőkés nem tud a jobb minőségű földekbe tőkét befektetni, a rosszabbminőségű földekről a jobbminőségűre átvinni, — ez az extraprofitot tartóssá teszi.

Mennyiben érvényesül ez a monopólium a mezőgazdasági termelőszövetkezetek gazdálkodásában. A föld mint a birtoklás tárgyának monopóliuma fennmarad az átmeneti gazdaság viszonyai között is, ami jelen esetben azt jelenti, hogy a *korlátozott mennyiségű jobb minőségű földek bizonyos mértékig elkülönült termelőszövetkezetek használatában van.* A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben ennek következtében létrejött tiszta jövedelemrész vagy legalább is annak egy része viszonylag tartós. Hiszen a szocialista mezőgazdaságban sem lehet az összmezőgazdasági termékszükségletek csak a legjobb minőségű földeken megtermelni.

Egyoldalú lenne azonban a fenti ábrázolás, ha nem szólnánk e monopólium szocializmusra jellemző megváltozott vonásairól:

Előszőr: A föld mint a birtoklás tárgyának monopóliuma nem az idegen munkán alapuló földmagántulajdonnal kapcsolatos, hanem mindinkább a társadalmasodó földtulajdonnal.

Másodszor: Ez »a monopólium« nem eredményezi a mezőgazdasági termékek olyan áralakulását, miszerint az árak a legrosszabb még művelés alatt álló föld termelési feltételeinek megfelelően alakulnak. A mezőgazdasági termékek árait a szocialista állam tudatosan és tervszerűen az értékviszonyok, a kereseti és kínálati viszonyok, valamint gazdaságpolitikai követelmények figyelembe vételével állapítja meg. Ebből viszont az következik, hogy nem keletkezik *különbözeti földjáradék forrásból szolgáló tiszta jövedelemtöbblet minden olyan termelőszövetkezetben, amely a legrosszabb minőségű földnél valamivel jobbminőségű földön gazdálkodik.*

S itt kapcsolódik a mezőgazdasági termékek árképzésének problémája. A Szovjetunió régebbi árképzési gyakorlatában a mezőgazdasági termékek *árrendszere nem volt egységes.* Az árak üzemi formák (szovhoz, kolhoz), valamint a begyűjtési formák szerint különböztek (kötelező beadás, állami felvásárlás stb.) Ilyen árrendszer mellett a kolhozok jövedelme nagy eltérést mutat attól függően, hogy a kolhoz össztermelése milyen arányban oszlott meg a különböző begyűjtési formák között. A különbözeti földjáradék nagy részét foglalta el a létrejött tisztajövedelemnek azoknál a kolhozoknál, amelyek jobb termelési feltételekkel bírtak.

Újabbán a Szovjetunióban új *egységes árrendszer* van kialakulóban. Ennek az árrendszernek fontos elve, hogy övezeti árakat állapítanak meg *az általános önköltség alapján,* s az önköltséghez 25–30 %-os *jövedelmhányadot* számítanak hozzá (amely a helyi beruházást és az állami akumulációhoz való hozzájárulást fedezi) a jövedelmhányadot általános és termelés politikai feladatoknak megfelelően az övezeten belül differenciálják.

Az árképzés ilyen elvei mellett: az átlagos önköltség övezeti szinten való megállapítása lehetőséget nyújt; az I. számú különbözeti járadék realizálásának kiküszöbölésére. (Ha ugyanis az egyik övezetben egy termék önköltsége 100, másik övezetben ugyanezen terméké 80 egység, övezetárak mellett az utóbbi kolhoz nem tud realizálni 20 egységnyi járadékot.) Másoldalról az övezeti átlagos önköltség lehetőséget nyújt az övezeten belül az átlagosnál jobb minőségű földel rendelkező kolhozoknak különbözeti járadék realizálására. S végül a jövedelmhányad differenciált megállapítása eszköze lehet az I. számú különbözeti járadék elvonásának, illetve a II. sz. különbözeti járadék meghagyásával a termelés fejlesztésére való ösztönzésnek.

A népi demokráciák átmeneti gazdaságában a mezőgazdasági termékek árképzése bonyolultabb, hiszen a még jelentős kisárútermelő szektor termelésével is számolni kell. A különbözeti földjáradék létrejötté szempontjából is fontos két kérdés eldöntése: az egyik az, hogy az árképzésnél milyen termelési feltételekből indulnak ki (a legrosszabból, az átlagból vagy a kettő között állóból), a másik az, hogy a nagyüzemi szövetkezeti, vagy a kisüzemi parasztgazdasági termelési feltételekből indulunk-e ki.

Ami az első kérdést illeti, a vélemények igen eltérőek. Egyes vélemények szerint a mezőgazdaságban a *legrosszabb minőségű földnek* megfelelően kell kialakítani a termékek önköltségét. Indokaik szerint erre azért van szükség, mert így a legrosszabb földeken is keletkezik többletermék s ezek a termelőegységek is hozzá tudnak járulni a népgazdaság közös terhének viseléséhez, mert ilyen feltételek mellett lehet megfelelően biztosítani a termelőszövetkezet munkaerővel való ellátását s mert a többletermék nagyságának változtatá-

sával bizonyos terméspolitikai célokat lehet elérni. A mi jelenlegi gyakorlatunk az átlagos termelési feltételekből indul ki, de az így képzett önköltséghez attól függően, hogy a földek minősége mennyiben tér el az átlagostól földjáradékot számítanak. Ezen módszer bizonyos visszásságra hívja fel a figyelmet (Csikós Nagy Béla: Árpolitika az átmeneti gazdaságban. 260. old.) Tehát nálunk az átlagos és a legrosszabb feltételek »között elhelyezkedő feltételekből« indulunk ki.

Ami a másik kérdést illeti, jelenleg nálunk a kisüzemi termelési feltételeiből indulnak ki az árképzésnél, azonban a termelőszövetkezetek mezőgazdasági termelésében elfoglalt súlyának növekedésével a nagyüzemi feltételek képezik majd a kiindulópontot. A mostani árképzési mód egyrészt nagyobb tisztajövedelmet biztosít a termelőszövetkezetek számára s így támogatásuk eszközéül szolgál (pl. nagyobb beruházást biztosít) másrészt viszont nem fejt ki megfelelő terelőhatást a kisparaszti gazdaságok termelőszövetkezetbe való tömörítésére s nem eléggé ösztönző termelőszövetkezetekben a gazdaságosság fokozására.

Az előbbiekből a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben keletkező különbözőzeti járadéokra vonatkozóan levonhatjuk a következőket.

1. A különbözőzeti földjáradék forrásául szolgáló társadalmi tiszta jövedelemrész nem rendelkezik azzal a jellegzetességgel, hogy ilyen jövedelemrész minden a legrosszabbnál jobb földön létrejön. Ilyen *értékrész csak az ármegállapításnál figyelembe vett föld minőségénél, jobb minőségű földeken keletkezik.* (S az ármegállapításnál nem a legrosszabb, hanem legrosszabb és az átlagos közötti termelési feltételekből indulnak ki.) A föld mint birtoklás tárgyának monopóliuma nem tölt be döntő szerepet a mezőgazdasági termékek árszabályozásában. Ezt megszüntette az állami árszabályozás. A mezőgazdasági termékek ilyen áralakulása azt is jelenti, hogy csökken a mezőgazdasági termékek ugynevezett hamis társadalmi értéke s így ez az érték mind közelebb kerül a valóságos értékhez.

A másik tendencia ezzel ellentétes; mivel az ármegállapítás a kisüzemi feltételekből indul ki, s a terméseredmények magasabbak — ez a termelőszövetkezetek számára emelt különbözőzeti járadékot biztosít. (Említettük, hogy a pénzjáradék a terméktömeg különbözetnek és az árnak szorzata.)

A különbözőzeti földjáradék és a termelőszövetkezetek elosztási viszonyai

A különbözőzeti II. számú földjáradék eltér az I. számú járadéktól abban, hogy II. számú járadék bár szintén mint alappal a föld különböző termelékenységevel kapcsolatos, de *egyben pótlólagos termelőeszköz és munkabefektetés eredménye is.* Bár a II. számú is a talaj termelékenységének különbözőségén alapul, mert hiszen az azonos nagyságú pótlólagos tőkék nagyrészt a talaj termelékenységétől függően eredményeznek több vagy kevesebb terméket s ez a földjáradék is az ármegállapításnál figyelembe vett földminőségen előállított termékmennyiséghez képest jelent többletet. (Így tehát nem szabad azt gondolnunk, hogy az I. számú járadék termelőszövetkezetektől való elvo-

nása után ott maradó járadéknál a természeti tényezők szerep elhanyagolható.) Csupán arról van szó, hogy a II. számú járadék létrejöttéhez *pótlólagos munkarfordítás szükséges*, s hogyha változatlan áruk mellett e járadék növekszik, ez azt jelenti, hogy a termelészövetkezet több árut adott a népgazdaság számára.

Az előbbieknél megfelelően az I. számú különbözeti járadékot (mivel az azzal kapcsolatos döntően, hogy a termelészövetkezetben a munka természeti feltételei jobbak) *el kell vonni*. Ez elméletileg tisztázott kérdés. A gyakorlati megoldás azonban még nem tisztázott és nehezen is tisztázható. Hiszen milyen mérce szabja azt meg, hogy a különbözeti járadékot megtestesítő tiszta jövedelemrészről pontosan mennyi az I. sz. és mennyi a II. sz. különbözeti járadék. Míg viszont az elhatárolás valamelyes formában nem történik meg, lehet, hogy az elvonás nem kívánt mértékben érinti a II. számút is vagy meghagyja az I. számút is. A kérdés megnyugtató megoldására természetesen csak akkor várható, ha a termelészövetkezetekben is alkalmazzák és megszilárdítják az *önálló elszámolást*. Nehezíti a megoldást az, hogy földterületeink minőségét *nem tükrözi megfelelően a »kataszteri tiszta jövedelem nagyság«*. Nem tükrözi, mert elszakadt a talaj természetes termékenységének változásától (talajjavítástól, talajerőállapotától, stb.) mert elszakadt a művelési ágak változásától, s mert megállapítása óta sokat változtak a települési és a közlekedési viszonyok, s végül megállapításakor a nagybirtok érdekei domináltak s ez már kezdetben torzította a valóságos viszonyokat. A kérdés megoldásához kiindulópont lehet, ha egy adott év tiszta jövedelmében elkülönítjük a jövedelemhányadtól a különbözeti járadékot (s ezt I. számúnak vesszük) s a következő években a teljes munkarfordítás és tiszta jövedelem, valamint a teljes munkarfordítás és árutermelés viszonyából számítjuk ki a II. sz. járadék nagyságát. (Természetesen ezt talajtípusok szerinti területi bontásban lehet elvégezni.)

Mindenesetre törekedni kell az I. számú különbözeti járadék termelészövetkezetektől való elvonására. Másoldalról *helyteleníteni kell azt az álláspontot*, mely szerint a II. számú járadékot is *el kell vonni*, hivatkozva a II. számú járadék azon sajátosságára, hogy az is kapcsolatos a föld termelékenységével s hogy a II. számú átalakulhat I. számúra.

Az I. sz. különbözeti járadék elvonása a következő utakon történhet:
Árpolitika útján: A mezőgazdasági termékek felvásárlási árát területileg differenciálni lehet (mint ahogy nálunk pl. a búza és kukorica szabad felvásárlási ára területileg különböző.) Az által, hogy a jó földminőségű területeken ugyanazon terméknek alacsonyabb a felvásárlási ára az I. sz. különbözeti járadék egy részének elvonására kerül sor.

Adópolitika útján: Amennyiben a földadó, valamint a jövedelemadó nagysága a kataszteri tiszta jövedelemtől is függ (s ez nagyjából tükrözi a föld minőségét) az I. sz. különbözeti járadék elvonásáról van szó. Marx a különbözeti járadékot növelő, vagy csökkentő tényezők között megemlíti az adómegoszlást is. Az »adómegoszlás aszerint, hogy egyenletesen hat-e vagy sem: mindig az utóbbi eset forog fenn, ha nincs centralizálva s ha az adót a föld s nem a járadék után fizetik.« (Marx: Tőke. III. 713. old.) Tehát, ha pl. a föld minőség nem felel meg a kataszteri tiszta jövedelem szerinti föld minőségének, hanem jobb annál, mivel az adókiivetés az aranykorona jövedelem alapján történik a különbözeti járadék viszonylagos nagysága növekszik. (Ez

esetben lényegében a földterület s nem a föld minőség játszik szerepet az adó kivetésénél.)

A gépállomások talajminőség szerinti differenciált díjtételei útján: Bár ez az elvonási mód csökkent hatású, mivel a gépállomási díjtételek a gépi munka tényleges önköltsége alatt vannak megállapítva. Ezeknek az elvonási módoknak a hatása a termelőszövetkezeti tisztajövedelem-többlet nagyságának alakulására nehezen mérhető le. Más vonatkozásban nem indokolt az az eljárás sem, amely az összes módszereket, amelyek paraszti jövedelem szabályozásával kapcsolatosak (mint egyes ipari cikkek árai) járadék-elvonásként tünteti fel.

Milyen hatása van a termelőszövetkezet által véglegesen realizált különbözeti járadéknak a munka szerinti elosztás törvényére?

A munkaegység, mint közgazdasági kategória olyan gazdasági viszonyokat tükröz *világosan*, ahol a *közvetlen termelő egyben tulajdonos is*. Ennek megfelelően a munkaegységre eső jövedelem magában foglal egy olyan elemet, amely a *közvetlen termelőé* (a szükséges munkatermék értéke) is egy olyan elemet, amely a *termelőeszközök tulajdonosáé* (tisztá jövedelemrész értéke). A munkaegységre eső jövedelem így különbözeti földjáradékrészt is magában foglal. A különbözeti járadék mindkét formája a szövetkezeti tag munkájából ered (különösen a II. sz. járadék) csupán arról van szó, hogy a kedvező természeti feltételek termelékenyebbé teszik a munkát más termelőszövetkezetekhez viszonyítva. Ebben az értelemben ezt a munkaegységre eső ilyen jövedelemrészt *nem lehet munkanélkülinek nevezni*.

Előfordulhat az, hogy a munkaegységre eső jövedelemrész I. sz. különbözeti járadékot is tartalmaz, de ha csak II. számú különbözeti járadékot tartalmaz, e jövedelemrész, bár *munkából ered, de természeti feltételekkel is kapcsolatos*. Így bizonyos kedvező természeti *feltételek monopolizálása* egyes termelőszövetkezetek által negatív hatást gyakorol a munka szerinti elosztás szocialista törvényének érvényesülésére.

III.

Földtulajdonviszonyok és az ezzel kapcsolatos földjáradék mezőgazdasági termelőszövetkezetekben

A termelőszövetkezeti tagok földtulajdonosi járadékának természetéről.

A népi demokráciák körülményei között a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a különbözeti járadékon kívül megtalálható a *földtulajdonnal kapcsolatos földjáradék forma is*.

E földjáradékfajta természetét és szerepét illető vélemények igen eltérőek. Vannak, akik *abszolút-földjáradéknak* tekintik, s vannak kik nem tekintik abszolút földjáradéknak, vannak olyan nézetek, mely szerint ez a földjáradék nem gazdasági kategória, hanem a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztése érdekében álló *gazdasági rendszabály*, s megint más elképzelések a *haszonbér különös formájának* tekintik.

Nézetünk szerint nem a *fogalom meghatározása körüli vita* a fontos, hanem annak elemzése, hogy milyen *termelési viszonyok kifejezője ez a gazdasági kategória*, e gazdasági viszonyok *alapvetően* mennyiben újak és *kisrészt* mennyiben a régiek.

Erre a kérdésre a válaszadás bizonyos utalásokat követel az abszolút földjáradék lényegére és a termelőszövetkezeti tagok földtulajdonának jellegére vonatkozóan.

Az abszolút földjáradék a *tőkés mezőgazdaság kategóriája*. Lényegére két tényező utal; egyrészt létrejötté *független a földek minőségi különbségétől* (minden tőkés módon művelt földön létrejön), másrészt a föld magántulajdon monopóliuma itt szüli és teremti »a földjáradékot« (s itt a járadék az oka a mezőgazdasági termékek áremelkedésének s nem az áremelkedés a járadéknak.) S a földmagántulajdon monopóliuma — a szabad földmagántulajdon jogi képzete azt jelenti, hogy egyes személyek »a földgolyó meghatározott része felett mindenki más kirekesztve rendelkeznek, s e területen kizárólag az ő magánakaratauk érvényesüljön« (Marx: Tőke. III. 677. old.) Ugyanakkor e földterületek használata olyan *feltételekkel* kapcsolatos, amely a személyek akaratától és tudatától független. A *föld magántulajdon monopóliuma, úgy oka* az abszolút járadéknak, hogy akadályozza a tőkeáramlást és így az értéktöbblet mezőgazdaságból való elvándorlását s úgy hogy a földbirtokosnak hatalmában áll földjét a művelés alól kivonni, ha nem jut földjáradékhoz.

Milyenek a földtulajdonviszonyok mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben és mi az, ami megmaradt a földmagántulajdon monopóliumából?

Mezőgazdasági termelőszövetkezeteink használatában lévő földek állami tulajdonban és a termelőszövetkezeti tagok tulajdonában vannak. A kérdés éppen az, milyen jellegű földtulajdon az utóbbi? Elfogadható álláspont az, hogy ez a tulajdon átmeneti forma a korlátozott paraszti földmagántulajdon és a társadalmi földtulajdon között. (Seres Imre: A földtulajdonjoga mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben.) A földmagántulajdoni elemek elhalóban a társadalmi földtulajdoni elemek erősödésében vannak, ezen az átmeneti formán belül. E földtulajdon inkább társadalmi földtulajdon. Nevezzük a továbbiakban *társadalmasodó földtulajdonnak* (vagy részleges földmagántulajdonnak). *Ez magánföldtulajdon formájában jelentkező társadalmi földtulajdon.*

A kisparaszti földmagántulajdon sem »szabad« földtulajdon, az átmeneti időszakban, hanem *korlátozott földmagántulajdon*. Ez a következőkben jut kifejezésre: a) az adás-vétel engedélyhez kötött b) a vásárolható birtoknagyság meghatározása (nálunk 5 kh.), c) a birtoknagyság maximálása (20–25 kh-ban) d) a földtulajdon megterhelésének korlátozása, e) az állam elővásárlási, előhaszonbérleti és földrendezési jogának biztosítása, stb. A paraszti földmagántulajdon *korlátozása az első lépés a földtulajdon társadalmasításához.*

A korlátozott földmagántulajdon további társadalmasodása a termelőszövetkezetekben történik. Itt a földtulajdon *magánhasználatára társadalmi (kollektív) földhasználatra alakul*. E földhasználat *társadalmi jellegű és tulajdonosi erejű*. A földtulajdonnal való rendelkezés *alárendelt a kollektív földhasználatnak és részben társadalmasított*. A rendelkezésnek részben való társadalmasítása azt jelenti, hogy a *használati rendelkezés* teljesen társadalmasítva lett (a termelőszövetkezet dönt nagyobb létesítmények építéséről, a művelési ág megválasztásáról stb.), a *földmozgással* kapcsolatos rendelkezés sem a szövetkezeteket, sem a tagot nem illeti meg (eladás, bérbeadás, megterhelés, stb.) Az ami a földtulajdonnal való rendelkezésből megmarad a következő; a termelő-

szövetkezeti tag a) a földet *utódjának* biztosíthatja, b) *anyagi igényt* támaszthat földtulajdonának realizálására, c) kilépés után *magánhasználatba* vehet hasonló nagyságú és minőségű földet. Így a *társadalmasodó földtulajdon* legfőbb két kritériuma: *a termelészövetkezeti tagság és társadalmasított földhasználat.*

Vajon ilyen tulajdonviszonyok mellett milyen jellegű a termelészövetkezeti tag földjára. Melyek azok a vonások, amelyek a termelészövetkezeti taghoz jutó földjára abszolút földjára utalnak. Egyrészt az, hogy ez a *földjára forma független a föld minőségétől.* A termelészövetkezeti tag megkapja attól függetlenül, hogy milyen volt a föld minősége, amellyel belépett a szövetkezetbe. (Bár majd később erről lesz szó — a kapott földjára a földminőséggel kapcsolatos elemeket is tartalmaz.) Másrészt úgy tűnik, hogy a földmagántulajdon monopóliumának meglévő maradványai (a földtulajdon anyagi realizálásának igénye és a földdel kilépés útján történő rendelkezés) szülik és okozzák ezt a jára.

Nézetem szerint azonban ezek az ismertetőjelek gyengének bizonyulnak ahhoz, hogy a termelészövetkezeti tagok földjára abszolút földjára nevezzük, vagy még inkább ahhoz, hogy a lényegét annak *tekintsük.* (Most eltekintünk azzal nézetrel való foglalkozástól, mely szerint ahol nincs átlagprofit, ott nem lehet abszolút jára sem, mert ez kissé leegyszerűsíti a kérdés megértését.)

Ugyanis az abszolút földjára létrejött a földmagántulajdon monopóliumának teljes érvényesülését követeli meg, mivel ez kényszeríti ki az értéket olyan növekedését, hogy az ilyen jára is magában foglaljon. A termelészövetkezeti tag földtulajdona esetében *ez a monopólium csak elhaló és gyenge maradványában található meg,* s nem lehet állítani azt, hogy az ilyen monopólium a szocialista államtól olyan árpolitikát követelne, amelynek alapján keletkezne *ez a földjára.* (Hiszen mint erről fentebb volt szó, a termelészövetkezeti tag földtulajdonának rendelkezési joga részben társadalmasított, s részben a kollektív földhasználatnak alárendelt.) Véleményem szerint *tehát itt a földtulajdonnak nem jára okozó, hanem „átvivő” szerepe van.* A földtulajdon adja a jogcímet arra, hogy a termelészövetkezet tiszta jövedelmének egy része a tagok személyes jövedelmére változzon, *de nem teremti meg ezt a jövedelemrészt* (s ez nagy különbség, amelyet figyelembe kell venni az itt szóban forgó földjára megítélésénél).

Az elmondottak azonban több kérdés megválaszolását követelik. Helyeselni lehet azt a törekvést, amely az itt szóban forgó jára formát adott gazdasági viszonyok kifejezésének tekintik. Valóban a termelészövetkezeti tagok földjára viszonyt fejez ki a földtulajdonos termelészövetkezeti tag, a termelészövetkezet és a földtulajdon nélküli termelészövetkezeti tag között. (Fekete Ferenc: A termelészövetkezetek szocialista jellegének erősítése. Társadalmi Szemle, 1958. 5. szám, 55. old.) A kérdés az, miért kap a termelészövetkezeti tag földtulajdona alapján földjára? Azért, mert egyéni használatból társadalmi használatba adta földjét, mert a földtulajdonnal való rendelkezést is részben társadalmasította, más oldalról viszont megőrizte a rendelkezés bizonyos vonásait. *A termelészövetkezeti tag földjára mozgásformáját képezi a társadalmasodó földtulajdonon belül a társa-*

dalmi tulajdoni és magántulajdoni elemek közötti ellentmondásnak. (Így a szóban forgó földjáraadék nem gazdaságpolitikai rendszabály, hanem gazdasági kategória.)

Továbbá: a termelőszövetkezeti tag által kapott földjáraadék *eredetét* tekintve nem mint földjáraadék keletkezett, így nem fogható másnak, mint *levonásnak a termelőszövetkezet tiszta jövedelméből*. E járaadék így közelebb áll a haszonbér, mint a földjáraadék fogalmához. A haszonbér és a földjáraadék viszonyára vonatkozóan Marx megállapítja, hogy a haszonbér alapvető részét a kapitalizmusban a földjáraadék alkotja. Amikor azonban a haszonbért nagyrészt nem a kategorikus értelemben vett földjáraadék alkotja, hanem, mondjuk, levonás az átlagprofitból és a munkabérből, akkor a haszonbér *nem tényleges, hanem névleges földjáraadék*. A termelőszövetkezetekben meglévő földjáraadék is közelebb van a haszonbér, mint a tényleges földjáraadék fogalmához. (Ahhoz ugyanis, hogy a szó igazi értelmében földjáraadékról beszélhessünk az szükséges, hogy *földtulajdonon alapuló földhasználatért fizessenek, s hogy a földtulajdon maga „teremtse“ a földjáraadékot*.) Itt említendő, hogy a termelőszövetkezeti tag járaadéka azért is felfogható haszonbérként, mert a termelőszövetkezeti tag és a termelőszövetkezet viszonya felfogható, úgy, hogy a termelőszövetkezeti tag *egyéni bérbeadó* a termelőszövetkezet *kollektív bérlő*. S ennek a haszonbérleti viszonynak általános keretét az állam szabja meg.

Összefoglalva: Termelőszövetkezeti tag földjáraadékát nevezhetjük a *földtulajdoni járaadéknak*. Ez a *termelőszövetkezeti jövedelem haszonbér szerű része, amely jövedelemrész a földmagántulajdon monopóliumnak elhaló maradványai nem teremtik, hanem átvizik a termelőszövetkezettől a termelőszövetkezeti taghoz*.

A termelőszövetkezeti tagok földtulajdoni járaadéka és az elosztási viszonyok a termelőszövetkezetekben.

A termelőszövetkezeti tagok számára fizetett földtulajdonosi járaadék szabályozására 1948 óta többször sor került.

Az első szabályozás 1948-ban a földművelőszövetkezetek keretében működő termelőszövetkezeti csoportokra vonatkozott. „A tiszta jövedelemnek a csoportértekezlet által meghatározott, de legfeljebb 25 %-ig terjedő részét, a tagok között földkönyv szerinti földjeik nagysága arányában kell felosztani“. (14 000/1948. Korm. számú rendelet a földművelőszövetkezetek és a földbérlőszövetkezetek termelőszövetkezeti csoportjairól.)

Újabb szabályozásra 1951-ben került sor. Eszerint: „A termelőszövetkezet a tagok részére a bevitt saját földjük után földjáraadékot fizet. A földjáraadék összege a bevitt föld kataszteri tiszta jövedelmének egy-egy aranykoronája után 9 kg búza értékénél magasabb nem lehet, és nem haladhatja meg a tagok között szétosztásra kerülő tiszta felesleg 25 százalékát.

a) Földjáraadékra igényt tarthat a termelőszövetkezet minden tagja, aki saját földjét bevitte a közös gazdálkodásba, tehát az is, aki a földreform

vagy telepítés végrehajtása során jutatott földdel vesz részt a termelőszövetkezet gazdálkodásában.

b) Ha a földek után az adót a termelőszövetkezet fizeti, úgy azt le kell vonni a földjáraadék összegéből." Melléklet a 18 010/1951. (I. 20.) F.M. számú rendelethez. A termelőszövetkezet alapszabálya.)

A következő intézkedés a járadékfizetés módjára 1955-ben történt: „a szociális-kulturális alap kielégítése után ki kell adni a földjáradékot azoknak a tagoknak, akik a termelőszövetkezetbe földdel léptek be; földjáradék címén a termelőszövetkezetet használatában levő állami földek nagyságától függően, a termelőszövetkezet évi tiszta jövedelméből, a bevitt saját földekre aránylagosan eső jövedelem 10, de legfeljebb 20 %-át — természetben és pénzben — a bevitt saját földek arányában kell kiadni; a termelőszövetkezet terhére kivetett földadóból a bevitt földekre eső földadót a földjáradékból le kell vonni.“ (A mezőgazdasági termelőszövetkezet mintaalapszabálya, 1955.)

Legújabbban az MSZMP Központi Bizottságának 1958. decemberi ülésén hozott határozata javasolja a kormánynak a földjáradékfizetés rendeletileg szóló kötelezővé tételét. E szerint: „Földjáradékot a belépő tag *telekkönyvi tulajdonában levő és a szövetkezet közös használatába adott föld után fizessenek*. A fizetés alapja legyen a bevitt föld aranykorona-értéke, legfeljebb azonban katasztrális holdanként 16 aranykorona, s az összeg aranykoronánként 5–10 kg. búza forintértéke, a mindenkori állami felvásárlási ár szerint. A földjáradék címén kiosztott összeg ne haladhassa meg a bevitt földre arányosan eső kiosztható jövedelem legfeljebb 25 %-át.“ (Közlemény az MSZMP Központi Bizottsága 1958. decemberi ülésének határozatáról. Társadalmi Szemle, 1959. 1. szám.)

E rendelkezés indokoltságát mutatja az elmúlt években kifizetett földjáradék viszonylag kicsi volta is. 1957-ben bevitt földterület katasztrális holdjára 41 Ft, 1958-ban pedig 34,70 Ft-ot fizettek ki. (A mostani intézkedés szerint holdanként maximálisan 350–360 Ft lesz kifizethető.)

A fent ismertetett rendelkezések megmutatják: *először*, hogy az 1948-ban és 1951-ben hozott intézkedések a földjáradékként kifizethető összeget nem kívánják aszerint korlátozni, hogy a szövetkezet által használt föld milyen arányban oszlik meg állami és a bevitt földek között; *másodszor*, a legújabb intézkedés a földjáradékfizetés rendeletileg való kötelezővé tételéről szól; *harmadszor*, a legújabb intézkedés az 1955. évihez képest növeli a kifizethető földjáradék nagyságát; s *végül*, a mostani intézkedés a járadékfizetésnél visszatér az aranykorona alapján történő számításra.

Ez utóbbiból következik, hogy a termelőszövetkezeti tag földtulajdonosi járadéka nemcsak a bevitt föld nagyságával, hanem annak minőségével is kapcsolatban van. Ez a járadék a *különbözeti járadék elemeit is tartalmazza*. Hiszen a kataszteri tiszta jövedelem valamelyest tükrözheti a föld minőségét. *Itt tehát a termelőszövetkezeti tag számára képződik I. számú különbözeti földjáradék a termelési folyamat háta mögött a földtulajdonosi járadék elosztásának függvényeként.*

E járadékformával kapcsolatban gyakran kérdezik azt, hogy mennyiben egyeztethető össze a termelőszövetkezetek szocialista jellegével, s nem jelent-e akarva vagy nem akarva a kizsákmányolás becsempészését? A földtulajdonosi járadék nem tekinthető kizsákmányolás eredményének, mert a

kizsákmányolás ténye nemcsak azt jelenti, hogy valaki többletterméket sajátít el, hanem azt is, hogy olyan többletterméket sajátít el, *amelynek létrehozásában teremlő módon nem működött közre*. Nos, a termelészövetkezeti tag részt vett a földjáraadó forrásaként szolgáló értékresz megteremtésében. Tagadhatatlan azonban, hogy a termelészövetkezeti tag földtulajdonosi járaadéka *munkánélküli jövedelem*. S mint ilyen, gátolja a munka szerinti elosztás gazdasági törvényének érvényesítését. Ezért találkozunk olyan törekvésekkel, hogy e járaadékok kifizetését bizonyos munkaegységszám eléréséhez kötik, vagy mint Bulgáriában, a földjáraadó nagyságát kapcsolatba hozzák a munkaegységre eső jövedelemmel. (Területegységre munkaegységben szabják ki a járaadékokot.)

A termelészövetkezeti tagok földtulajdonosi járaadéka és a termelés gazdasági ösztönzése között nincs közvetlen összefüggés. Sőt a munka szerinti elosztás elvének gyengítésével és a felhalmozási alap szűkítésével inkább negatív hatást fejt ki a termelésre egy adott termelészövetkezeten belül. Ezekután adódik a kérdés, miben rejlik e járaadóforma fizetésének fontossága és jelentősége:

Nálunk a mezőgazdaság szocialista átszervezése a korlátozott föld magántulajdon-víznyomai közepette folyik. Ilyen körülmények mellett a dolgozó parasztot nemcsak *mint termelőt, hanem mint tulajdonost is bizonyos mértékig el kell ismerni*. A földjáraadó-fizetés a termelészövetkezeten belül jelenti a *fokozatosság elvének* az érvényesítését.

Ezen kertsztül a szövetkezet felé fordítja a *nagyobb földdel bíró* dolgozó parasztot. Ez a mi jelenlegi helyzetünkben különösen lényeges, hiszen egyik oldalról a földnélküli parasztok nagy része már a szövetkezeti gazdálkodás útjára lépett, másik oldalról mindinkább kimerülnek az állami földtartalékok is. Így lehetővé válik nagyobb területű szövetkezeti gazdaságok kialakítása, valamint a „módosabb” parasztok anyagi eszközeinek bekapcsolása. Ebben rejlik a földjáraadó fizetésének fontossága termelészövetkezeti mozgalmunk nagy eredményeket felmutató jelenlegi fejlődési szakaszában.

О ПРИРОДЕ И РОЛИ ЗЕМЕЛЬНОЙ РЕНТЫ В НАШИХ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ СЕЛЬСКО-ХОЗЯЙСТВЕННЫХ КООПЕРАТИВАХ

Доцент заведующий кафедрой Лайош Надь

В введении статья изучает связь между категорией земельной ренты и товарным производством. Здесь она занимается влиянием свойственности процесса производства и земли, — как средства труда — на сельскохозяйственное товарное производство и также занимается товаро-свойственностями различных форм сельскохозяйственных продуктов.

Статья занимается и вопросом, в какой мере действуют тезисы марксистской теории дифференциальной земельной ренты в обобщественном секторе сельского хозяйства. Было установлено, что II. форма дифференциальной земельной ренты может побуждать к интенсивному направлению развития производства, но в отношении распределения по работе — она оказывает и негативное влияние. Такая форма земельной ренты может побуждать к интенсивному направлению развития производства, но в отношении распределения по работе — она оказывает и негативное влияние. Такая форма земельной ренты является категорией, связанной с монополией землевладения, эта монополия однако в социализме действует ограниченно (государство регулирует цены сельскохозяйственных продуктов). Статья занимается трудностями, из-за которых трудно разделить земельную ренту от достигнутого чистого дохода.

Наконец говорит статья о земельной собственности ренты членов производственных сельскохозяйственных кооперативов. Устанавливая, что это выражает определенное хозяйственное отношение, и вследствие этих хозяйственных отношений, и вследствие этих хозяйственных отношений нельзя считать эту форму ренты абсолютной рентой. Статья изучает связь между кооперативной земельной собственностью и этой формой ренты, так же, как отношения распределения доходов в производственных сельскохозяйственных кооперативах и приходит к заключению, что эта земельная рента имеет характер арендной платы.

Наконец статья занимается формами регулирования платы земельной ренты на социалистическую пороорганизацию сельского хозяйства.

VON DER NATUR DER BODENRENTE UND VON IHRER ROLLE IN UNSEREN LANDWIRTSCHAFTLICHEN PRODUKTIONSGENOSSENSCHAFTEN. VOM DOZENTEN: LUDWIG NAGY, LEITER DES LEHRSTUHL

In der Einleitung forscht der Artikel die Zusammenhänge der Bodenrentekategorie und der Warenproduktion. Hier beschäftigt er sich mit der Wirkung der Eigentümlichkeiten des landwirtschaftlichen Produktionsprozesses als Arbeitsmittels auf die landwirtschaftliche Warenproduktion und mit den Wareneigentümlichkeiten der verschiedenen Formen der landwirtschaftlichen Produkte.

Im weiteren behandelt der Artikel die in den landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften zeitlich und endgültig realisierten Differentialrenten. Er beschäftigt sich auch mit der Frage inwiefern sich die Thesen der Bodenrentetheorie von Marx im sozialistischen Sektor der Landwirtschaft geltend machen. Es wird festgestellt, dass die zweite Form der Differentialbodenrente die intensive Entwicklung der Produktion anregen kann, aber im Bezug auf die Zerteilung nach der Arbeit, hat sie auch negativen Einfluss. Diese Rentensorte ist eine mit dem Monopol des Besitzes der Erde verknüpfte Kategorie, dieses Monopol aber wirkt im Sozialismus beschränkt. (Der Preis der landwirtschaftlichen Produkte wird vom Staat reguliert.) Der Artikel beschäftigt sich mit den Schwierigkeiten, wegen welcher schwer ist aus der zustande gekommenen Reineinnahme die Bodenrente abzusondern.

Endlich behandelt der Artikel die Bodenrente der Mitglieder der landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften und stellt fest, dass die Bodenrente bestimmtes wirtschaftliches Verhältnis ausdrückt und infolge dieser wirtschaftlichen Verhältnisse kann diese Renteform nicht als absolute Rente angesehen werden. Der Artikel prüft das Verhältnis dieser Renteform und des produktionsgenossenschaftlichen Grundeigentums und das der Verhältnisse der Güterverteilung in den Produktionsgenossenschaften und gelangt zur Feststellung, dass die Bodenrente den Charakter einer Pacht hat.

Zum Schluss beschäftigt sich der Artikel mit den normativen Formen der Bodenrentezahlung und mit deren Bewertung und zugleich mit der Wirkung dieser Bodenrenteform auf die sozialistische Umorganisation der Landwirtschaft.

LA NATURE ET LE RÔLE DE LA RENTE FONCIÈRE DANS NOS COOPÉRATIVES DE PRODUCTIONS AGRICOLES. PAR M. LOUIS NAGY, CHARGÉ DE COURS

Dans le préambule l'article examine le rapport entre la catégorie de la rente foncière et la production des marchandises. Il s'occupe de l'influence des caractéristiques du processus agricole productif et de celles de la terre, comme outil de travail sur la production agricole des marchandises et il s'occupe des caractéristiques des différentes formes des productions agricoles.

Dans la suite l'article traite du rendement de différence né et réalisé provisoirement et définitivement dans les coopératives de production agricoles.

Il s'occupe aussi de la question, dans quelle mesure les thèses de la rente foncière de différence de Marx se font valoir dans le secteur socialiste de l'agriculture. On peut constater que la deuxième forme de la rente foncière de dif-

férence peut encourager le développement intensif de la production, mais dans le rapport avec la répartition selon le travail, elle a aussi une influence négative. Cette forme de la rente est une catégorie qui est en rapport avec le monopole de la possession de la terre, mais ce monopole agit d'une façon restreinte dans le socialisme. (C'est l'État qui règle le prix des produits agraires.) L'article s'occupe des difficultés à cause desquelles il est difficile de séparer la rente foncière du revenu net.

L'article traite de la rente de propriétaire terrien des membres du coopérative de production agricole. Il constate de cela qu'il exprime une relation économique concrète et à cause de ces relations économiques on ne peut pas regarder cette forme de rente comme rente absolue. L'article examine le rapport de cette forme de rente et de la possession terrienne des coopératives de production et celui des conditions de la répartition du revenu des coopératives de production et constate que la rente foncière a le caractère de ferme.

Enfin l'article s'occupe des formes de règlement du paiement de la rente foncière et de leur appréciation et de l'influence de la forme de la rente foncière sur la réorganisation socialiste de l'agriculture.

A KÜLKERESKEDELEM RICARDÓI ELMÉLETÉNEK KRITIKÁJÁRÓL

Írta: MAYER LÁSZLÓ egyetemi tanársegéd

Napjainkban a nemzetközi kereskedelem iránt igen nagy az érdeklődés általában az egész világon, különösen a szocialista világ gazdaságban. A szocialista országok jelenleg elérték azt a fejlettségi fokot, amikor lehetővé és szükségessé válik a nemzetközi munkamegosztás egyre nagyobb fokú megvalósítása — azaz a termelés bizonyos fokú szakosítása, és ezen országok között a termelési kooperáció megvalósítása. Ez egyrészt lehetséges, amennyiben az ipari fejlődés bizonyos fokait elérték a résztvevő országok. A nemzetközi munkamegosztásba minden országra nézve előnyösen bekapcsolódni csak akkor lehet, ha az illető ország gazdasága komplex módon bizonyos fejlettségi fokot ért el. Másrészt a nemzetközi munkamegosztás következtetésesebb megvalósításának lehetősége azzal kapcsolatos, hogy az egyes országok tervezési tapasztalatokkal rendelkeznek, a tervezés technikája magasabb fokra jutott, hiszen itt egy bonyolultabb feladatról — azt lehet mondani, hogy nemzetközi méretű tervgazdálkodásról — van szó, ami kétségtelenül egy-egy ország nemzetgazdaságára épül, és annak érdekeit kell optimálisan összeegyeztetni a szocialista világ gazdaság érdekeivel. Ami a szocialista országok gazdasági együttműködése szükségességét illeti, az azzal kapcsolatos, hogy a nemzetközi munkamegosztás, mint általában a munkamegosztás, a munka termelőerejének hatalmas arányú növekedését jelenti. A szocialista világrendszer gazdasági fölényét — azt, hogy magasabb életszínvonalat tud biztosítani a társadalom tagjainak —, végső soron a munka termelékenységében bekövetkező hatalmas ütemű növekedés eredményezi. A szocialista tábor nemzetközi munkamegosztásába való fokozottabb bekapcsolódás — a munka termelőereje növelésén keresztül a lakosság életszínvonalának gyors ütemű növelését eredményezi, ami különösen fontos a két világrendszer gazdasági versengésének jelenlegi szakaszán.

A nemzetközi kereskedelem egyre nagyobb szerepet játszik a szocialista országok közötti együttműködés növekedésével. A szocialista országok azonban nemcsak egymással kereskednek, hanem a kapitalista országokkal is, éppen a békés gazdasági együttműködés elvét valósítva meg ezzel. Mind a szocialista országokkal, mind pedig a kapitalista országokkal való kereskedelem egy sor közgazdasági kérdést vet fel, amelyek megértéséhez szükség van a nemzetközi kereskedelem néhány általános törvényének áttekintésére. A nemzetközi kereskedelem legáltalánosabb okát — ami bizonyos fokokig független a társadalom termelési módjától, a külkereskedelem alapjá-

nak lehetne nevezni. Ez természetesen fennáll mind a kapitalizmusban, mind a szocializmusban. Ez azonban túl elvont. Nincs külkereskedelem általában, mint ahogy nincs termelési mód sem általában, hanem csak bizonyos pl. hűbéri, kapitalista, szocialista termelési módok vannak. Ennek megfelelően a külkereskedelem is egy meghatározott termelési mód talaján jelentkezik — azon termelési mód szükségleteként és azon termelési mód fejlődését elősegítve. Ennek megfelelően a külkereskedelem általános oka, azaz alapja, különleges — az illető termelési módra — és csak arra jellemző különleges alakban jelenik meg. A nemzetközi kereskedelmet mintegy a speciális társadalmi termelési módszernek rendelik alá. A kapitalista külkereskedelem esetén a nemzetközi munkamegosztás — mint a külkereskedelem alapja, alá van vetve a tőkés termelési mód törvényeinek. A szocialista külkereskedelem ennek megfelelően a szocialista országok belső — és a szocialista országok között is érvényre jutó gazdasági törvényszerűségnek van alávetve. A marxi közgazdaságtan főként arra törekszik, hogy egy-egy termelési módban érvényesülő gazdasági törvényeket tárja fel, hiszen a történelmileg változó termelési mód elsősorban specifikus törvényekben tükröződik. A külkereskedelem okának, valamint gazdasági törvényeinek kutatásánál sem elégedhetünk meg — a társadalmi viszonyoktól elvonatkoztatott, túl absztrakt törvényekkel, mert ezek nem mondanak semmit a konkrét társadalmi termelés módszereiben jelenkező kereskedelem okait, jellegzetességeit illetően. A társadalmi termelési módoktól való elvonatkoztatás hibás absztrakció, mert nincs dialektikus összhangban a történelmi szemlélettel. Az absztrakció, vagyis elvonatkoztatás a jelenség lényegét nem érintő, a feltárás, a megértést megnehezítő, befolyásoló jelenségektől csak annyiban lehet igazán tudományos, amennyiben párosul a történelmi szemlélettel. A történelmi szemlélet azt kívánja, hogy az absztrakcióval az esetek döntő többségében csak az adott termelési mód határain belül lehet mozogni. Mint azt majd később részletesebben kifejtsük, a nemzetközi kereskedelem elméletének kidolgozásában a klasszikusok Smith és Ricardo éppen abba a hibába estek, hogy a kereskedelemmel kapcsolatos gazdasági törvényeik túl általánosak, túl absztraktak voltak. Nem önmagában az absztrakció tényében van a hiba, hanem abban, hogy éppen a polgári viszonyoktól absztraháltak. Nem a kapitalista külkereskedelem törvényszerűségeit — hanem általában a külkereskedelem törvényszerűségét igyekeztek feltárni. Ricardo a munkamegosztással kapcsolatos fejtegetéseiben nem tudott különbséget tenni a kapitalizmus előtti és a kapitalista munkamegosztás között, belső viszonylatban, ugyan így a különbséget nem látta a nemzetközi munkamegosztás tekintetében sem. Nem látta meg a nemzetközi munkamegosztásnak a kapitalizmusra, és csak a kapitalizmusra jellemző speciális vonásait, Ricardo történelmietlen szemléletét általában azzal szoktuk jellemezni, hogy korának gazdasági jelenségeit vetíti vissza — vagyis úgy gondolkodik, mintha polgári termelési viszonyok lennének a kapitalizmust megelőző termelési módokban, pl. a feudalizmusban is. Ezzel szemben Ricardo külkereskedelmi elmélete, olyan jelenséget mutat, mintha a kapitalizmust megelőző külkereskedelmi törvényszerűséget hozna át a kapitalista viszonyokra. Tehát a kapitalista viszonyok közötti külkereskedelmet olyan jellegzetességekkel ruházza fel, amelyek — úgy gondolom éppen az azt megelőző termelési módokban, s így a feudalizmusban alapvető jellegzetességek.

A külkereskedelemről általában

A külkereskedelem messze nyúlik vissza az emberiség történetében a polgári társadalom kialakulása előtt már régen létezett. Az áruk forgalma régebben döntő súllyal a különböző közösségek, társadalmi csoportok között bonyolódott le.

Oka a természeti feltételek különbözősége volt. A termékek éppen a különböző közösségek között és nem elsősorban azon belül öltöttek áruformát. Mindezek ellenére joggal mondhatjuk azt, hogy a tulajdonképpeni külkereskedelem és ennek elméleti feldolgozása, a nemzetközi kereskedelemmel foglalkozó elméletek a polgári társadalom kialakulásával veszik kezdetüket. A polgári társadalomban és annak fejlődésével arányosan — a munka általában válik a gazdagság forrásává — tehát közömbös a természeti feltételekhez kapcsolódó konkrét munkával szemben. Ezzel mintegy maga az objektív társadalmi folyamat vonatkoztat el a természeti feltételektől. A külkereskedelem is ennek megfelelően bizonyos mértékig megszabadul a természeti feltételek hatása alól. A kapitalizmusban nemcsak, és elsősorban nem azon országok között folyik csere, amely országok merőben különböző természeti feltételekkel rendelkeznek. Vagy megfordítva, azon országok is folytatnak élénk és egyre élénkebb cserét egymással, amely országok nagyjából azonos természeti feltételekkel rendelkeznek. A nemzetközi munkamegosztás tehát a polgári társadalomban már nem annyira a természeti feltételek különbözőségére épül.

A nemzetközi munkamegosztásnak ugyanis két legfontosabb összetevője van: a természeti feltételek különbözősége és a nemzeti munkák termelékenységében mutatkozó különbség. Természetesen az utóbbi szorosan összefügg az előbbivel, hiszen az emberi munka termelékenységét nagymértékben befolyásolják a természeti feltételek. Ennek ellenére azonban meg lehet és meg kell a kettőt különböztetni egymástól. Ha mármost e két tényező történelmi szerepét vizsgáljuk a külkereskedelem szükségessége vonatkozásában, akkor azt tapasztaljuk, hogy a prekapitalista társadalmak nemzetközi munkamegosztásában viszonylag sokkal nagyobb — sőt mondhatni döntő — súllyal szerepel a természeti feltételek különbsége, mint a munkák nemzetközi termelékenységében mutatkozó különbség.

A polgári viszonyok keletkezésével a tulajdonképpeni külkereskedelem kialakulásával éppen ebben a vonatkozásban következik be lényeges változás. Ugyanis a munkatermelékenység egyes országokban bekövetkezett emelkedése — ami különböző az egyes országok között —, a munkatermelékenység nemzetközi különbségének kialakulására vezet. Addig, amíg az országok a feudalizmus és az erre általában jellemző agrár jellegű országok voltak, tehát nem indultak meg a polgárisodás azaz az iparosodás útján, addig éppen ebből kifolyólag, mert maga a termelékenység belső viszonylatban igen alacsony volt — a fejlődés igen lassú és az egyes országok között nem mutatkoztak ebben a vonatkozásban olyan nagy különbségek, mint az ipar fejlődésével. Az ipar a munkatermelékenység rohamosabb fejlődését hozza magával — az emberi munka mintegy kiszabadul a természeti feltételek béklyóiból. Ez a gyorsabb fejlődés már sokkal inkább különbségekre vezet. E megváltozott viszonyoknak megfelelően az történik, hogy nem kizárólag és nem is elsősorban azon országok kereskednek egymással, amely országok egészen külön-

böző természeti feltételekkel bírnak, hanem sokkal inkább azok, ahol az egyes cikkek vonatkozásában különböző a munka termelékenysége, vagy valamilyen egyéb oknál fogva kedvezőbbek az értékesítési lehetőségek. Azt tapasztaljuk és ez éppen az előző állítást igazolja, hogy a nemzetközi kereskedelem növekedési üteme nagyobb az iparilag fejlettebb országok egymásközötti forgalmában, mint az iparilag fejlettebb és elmaradott — pusztán természeti feltételekben különböző, nagyrészt mezőgazdasági terméket és nyersanyagot termelő országok között.

Tehát a nemzetközi munkamegosztás két fő tényezője közül a munka termelékenységének különbözősége kerül előtérbe. Ez egyébként már kifejezője annak, hogy a polgári termelési móddal nem csak a termelés szabadul ki a természeti feltételek korlátai közül, hanem ennek megfelelően a forgalom is.

Éppen ezen oknál fogva, valamint azon oknál fogva, hogy nagyméretűvé válik az áruforgalom, lehet és kell különbséget tenni a prekapitalisztikus külkereskedelem és a kapitalizmuson belüli külkereskedelem, vagyis a tulajdonképpeni külkereskedelem között. Ez is mutatja, hogy a külkereskedelm a kapitalizmus keletkezésével egyidős.

Az országon belüli munkamegosztás és forgalom kialakítja a belső piacot, a munkamegosztás és forgalom ezután fejlődik ki nemzetközivé, és kialakul a világpiac. A különbség a kétfajta munkamegosztás vonatkozásában az, hogy belső munkamegosztásban egyes termelők, míg a nemzetek közötti munkamegosztásban — az egész nemzet bizonyos fokig mint egység vesz részt.

A nemzetközi kereskedelem elmélete

A polgári termelési viszonyok kialakulásának korszakában Amerika felfedezése jelentős lökést adott a termelőerők fejlődésének. A termelőerők fejlődésében, mint annak két legfőbb összetevője a munkamegosztás és a technika fejlődése játsza a fő szerepet. Az ipari forradalomig e két összetevő közül viszonylag a munkamegosztás szerepelt nagyobb súllyal. Nem véletlen, hogy Smith Ádám, az angol klasszikus, polgári közgazda a »Nemzetek jóléte« c. munkáját a termelőerők egyik legfontosabb elemével, a munkamegosztással kezdi.

Smith megemlíti a gombostűkészítést és kimutatja, hogy ha ezt a műveletet részekre bontják — s ezt külön-külön egyénnel végeztetik — vagyis munkamegosztást alkalmaznak, a munka termelékenysége kb 240-szerese azon munkás termelékenységének, aki maga végzi el az összfolymaatot. A termelőerők e munkamegosztás hatására bekövetkező óriási növekedése joggal vonta magára a közgazdászok figyelmét. A munkamegosztás azonban nemzetek között is létezik, s ha az belső viszonylatban hatalmas termelőerő-növekedést jelent, akkor ez így van a nemzetek közötti munkamegosztással is. Itt azonban — a polgári klasszikusok Smith, Ricardo, ezen helyes észrevételük mellett, — hibát is elkövettek. Általában a munkamegosztás, és különösen a nemzetközi munkamegosztás bűvkörébe esve a nemzetben belüli munkamegosztást egyszerűen azonosították a nemzetközi, tehát a nemzetek közötti munkamegosztással. Holott a kettő között, a bizonyos vonatkozású azonosságok mellett, jelentős különbségek vannak.

Smitht és Ricardót, nemzetközi csere elméletének kidolgozásában nemcsak az a körülmény ösztönözte, hogy a nemzetközi munkamegosztás tényét és annak szükségességét — tehát az objektív gazdasági valóságot vissza kell tükrözni, törvényben meg kell fogalmazni. A nemzetközi munkamegosztás és csere elmélete kidolgozásának és megjelenésének van egy polemikusság jellege, amely a merkantilizmus, protekcionista politikája ellen irányul. A gazdasági fejlődés alacsonyabb fokán álló országok protekcionista gazdaságpolitikájának ez a történeti szemléletet nélkülöző tagadása, Smith és Ricardo által — a kétségkívül meglévő haladó álláspontjuk mellett — elméleteik korlátait is eredményezte.

Ezzel a kereskedelmi politikával Ricardo a maga szabadkereskedelmi politikáját állította szembe, mint az azt kizáró, merev ellentétet.

Smith pl. »A nemzetek jóléte« c. munkájában a következőket írja: »Minden okos család fő elve, hogy semmi olyat nem igyekszik otthon elkészíteni, aminek elkészítése többbe kerülne, mint megvétele. Ami okosság a magán családnál viselkedésében, alig lehet ostobaság egy nagy királyságban (Smith: »Nemzetek jóléte«, 450. old.) Hasonlóképpen ír Ricardo is: »A teljesen szabad kereskedelem rendszerében minden ország tőkáját és munkáját természetesen olyan termelési ágaknak szenteli, amelyek ránézve a legelőnyösebbek. Ez az elv, amely azt kívánja, hogy bort Franciaország és Portugália, gabonát Amerika és Lengyelország termeljen, acélárukat és egyéb cikkeket pedig Angliában gyártsanak« ezekből az idézetekből világosan látszik, hogy Ricardo nem tesz különbséget a nemzeteken belüli munkamegosztás — tehát a között, hogy egyesek bort, mások gabonát és megint mások iparcikkeket — és ugyanazon vonatkozású nemzetek közötti munkamegosztás között.

A klasszikusok tehát a szabadkereskedelem, vagyis a mindeféle korlátozásoktól mentes kereskedelem hívei. A közgazdaságtudományban Ricardo előtt és után is éles harc dult a protekcionista és szabadkereskedelem elmélet és gazdaságpolitika között.

Ricardo ugyanis abban a korban élt — és abban az országban, amikor és ahol az ipari tőke már annyira megerősödött, hogy nem volt szüksége többé a védelemre, sőt éppen ez akadályozta gazdasági fejlődését. Ricardo szabadkereskedelmi álláspontjában kifejeződtek tehát országának megváltozott gazdasági feltételei. A merkantilizmus protekcionista elméletével és gazdaságpolitikájával vívott harcban Ricardo nem vette azonban észre a védvámrendszer viszonylagos — bizonyos körülmények közötti — létjogosultságát. A szabadkereskedelmet mint minden körülmények között legésszerűbb gazdaságpolitikát fogta fel és valahogy úgy nézett a protekcionizmusra, mint az emberiség eddigi nagy tévedésére. Történelmietlen volt a szemlélete, nem vette észre, hogy a protekcionizmus elmélete és gazdaságpolitikája megelőzte és szükségszerű előfeltétele volt annak, hogy Anglia a szabadkereskedelem politikájára térhessen. List Frigyes helyesen bírálja Smith és Ricardónak ezt az antidialektikus felfogását — vagyis azt, hogy a protekcionizmust és a szabadkereskedelmet merev ellentétnek fogják fel. Szépen fejezik ezt ki a következő sorok: »A történelem végül arra tanít, hogy miképpen lehet és kell az olyan nemzeteknek, amelyek a természettől a gazdaság és a hatalom legmagasabb fokának eléréséhez szükséges eszközökkel fel vannak ruházva, anélkül, hogy törekvéseikkel ellentétbe jönnének, előhaladásuk mértéke sze-

rint rendszerüket változtatniok, miközben a haladottabb nemzetekkel folytatt szabadkereskedelem révén a barbárságból kiemelkednek és földművelésüket kifejlesztik; majd a forgalom korlátozásával iparüzemeik, halászatuk, hajózásuk és külső kereskedelmük fejlődését elősegítik; végül, amikor a gazdaság és hatalom legmagasabb fokára eljutottak a hazai és a külföldi piacokon fokozatosan visszatérnek a szabadverseny és szabadkereskedelem elvére... Az első fokon látjuk Spanyolországot, Portugáliát és Nápolyt a másodikon Németországot és Észak-Amerikát; az utolsó fok határához közelállónak látjuk Franciaországot; ezt a fokot eddig csupán Nagy-Britannia érte el. (List Frigyes. A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere, 161. old.)

Ricardo szabadkereskedelmi álláspontját legfőbb elméleti tételével az ún. »comparatív-költségek elve« tételével támasztotta elméletileg alá. A comparatív vagy összehasonlítható költségek tanának lényege a következő.

Valamely ország, nem kizárólag azon cikkeket exportálja, amelyek termelése tekintetében abszolút előnnyel rendelkezik, vagyis azon cikkeket, amelyeket kisebb munkamennyiséggel állít elő. Előnyös lehet a kereskedelem olyan ország számára is, amely a cikkek többségének termelése tekintetében hátrányban van a partner országgal szemben, de ez a hátránya az egyes cikkek vonatkozásában különböző. Előnyösebb tehát azon cikkek termelését és kivitelét fokozni, amelyek termelése tekintetében hátránya kisebb — ezzel megvásárolhatja azon cikkeket, amelyeknek hazai termelése aránylag költségesebb.

Érdemesebb ezt érzékeltetni egy példán. — Tegyük fel, hogy Magyarország és Ausztria kereskedelméről és két cikk, a posztó és búzáról van szó. Tegyük fel, hogy Magyarországon 1 q búza és 1 m posztó előállítására egyaránt 150 m órába. Ausztriában pedig mindkettő 100–100 munkaórába kerül. Ausztria tehát mind a búza, mind a posztó termelése tekintetében fölényben van Magyarországgal szemben. Ebből az következik, hogy, ha Magyarországról búzát küldenek Ausztriába, ott ez csak 100 munkaórát ér — hiszen csak annyiért adható ott el, amennyi az ottani búza átlagos ára. Vagy, ha ezt ott elcserélik posztóért, akkor 1 m posztó kapható érte, ami lényegében ott 100 munkaórát képvisel. Tehát teljesen előnytelen volt Magyarország számára nagyobb munkamennyiséget magában foglaló cikket, búzát adni egy kisebb munkamennyiséget magában foglaló használati értékért a posztóért? Egyáltalán nem, hiszen ha a behozott posztót itthon állították volna elő, akkor az 150 m. órát igényelt volna, épp úgy, mint az 1 q búza előállítása.

Ilyen esetben, vagyis amikor az összehasonlított költségek azonosak a két országban, nincs veszteség pl. a magyarországi búzakivitelnél, de nem is előnyös. Mi a helyzet azonban, ha ezek az arányok mások az egyik, mint a másik országban, vagyis mások az összehasonlított költségek. Tegyük fel, hogy Ausztriában a posztó 80 munkaórába kerül, a búza pedig marad 100 munkaóra, tehát az összehasonlított költségek mások. Az előző esettel szemben most már érdemes búzát vinni posztóért Ausztriába, igaz ugyan, hogy a 150 munkaórát képviselő búzát csak 100 munkaóráként tudjuk értékesíteni Ausztriában, de viszont azért 20 %-al több posztót lehet kapni, mint itthon.

Röviden összefoglalva és megfogalmazva a ricardoi comparatív költség elvét. Egy minden tekintetben hátrányban lévő országban előnyös lehet árukat exportálni, mégpedig olyan árukat, amelyek termesztése tekintetében

a hátránya a legkisebb, és importálni azon cikkeket, amely cikkek termelése tekintetében hátránya nagyobb. Vagy megfordítva egy minden cikk termelése tekintetében kedvezőbb helyzetben lévő országnak is, előnyös lehet azon cikkeket importálni, amely cikkek termelése tekintetében előnye viszonylag kisebb és exportálni azon cikkeket, amelyek termelése tekintetében legelőnyösebb helyzetben van.

Ricardo elméletét egy fiktív példán ismertettük, azonban célszerű itt rámutatni egy olyan gazdaságtörténeti jelenségre, amely Ricardo ezen elméleti tételét igazolta. Az ausztráliai aranymezők feltárásáról és annak eredményeként bekövetkező gazdasági változásról van szó. Az történt ugyanis, hogy a gazdag aranymezők felfedezésével megnőtt az aranytermelő munka termelékenységére — csökkent az arany értéke. Viszont az egyéb árut termelő munka termelékenységében nem következett be változás. Megváltozott tehát az összehasonlított költségarány az előző időszakhoz képest. Az arany olcsóbb lett, egységnyi mennyisége viszonylag kisebb értéket képviselt. Egy régebbi mennyiségű »egyéb« áruért most már nagyobb mennyiségű aranyat kellett adni belső viszonylatban. Másszóval áremelkedés következett be. Az a kérdés, milyen hatással volt ez a nemzetközi kereskedelmi, pontosabban Ausztrália és más országok közötti kereskedelmi kapcsolat alakulására? Ausztráliában az arany viszonylag olcsóbb volt, mint máshol — vagy ami ugyanaz csak az áru oldaláról nézve — az árak magasabbak voltak, ezért megindult a külföldi árúk beáramlása. Ausztráliában még olyan cikkeket is importáltak, amit azelőtt helyben is termeltek és a világ átlagszínvonalánál olcsóbban. Ebben az időszakban szállítottak ide nyersfát a Balti-tenger vidékéről, noha Ausztráliában is voltak erdők. Írországból, Angliából és Hollandiából nagy mennyiségű vajat szállítottak ide, bár az Ausztráliában található gazdag legelők különösen kedvezők lettek volna a tejjgazdaság fejlesztésére. E gyarmat, importálás útján szerezte be az élelmiszerek majdnem egész szükséges mennyiségét, holott maga is rendelkezett óriási területű kiténő számtófölddel. Pl. más országból hozatta a cipőféléket, noha itthon olcsóbban kaphatott bőrányagot, mint bárhol a világon. Vajon miben kell keresnünk e gazdasági tények magyarázatát?

»A behozatal oka valamennyi felsorolt esetben az egymáshoz mért költség elvében található. Ausztrália elég nagy előnyben volt a többi országgal szemben akár a nyersfa, akár a vaj, a gabona és a cipőfélék dolgában, de még nagyobb volt az előnye az arany tekintetében, azért egészen megfelelt az ő érdekének, hogy az előbb említett árúkat aranyért szerezze be. Én részemről az Ausztráliában és Kaliforniában tett felfedezések kereskedelmi hatásában (mert Kaliforniában a dolgok egészen úgy alakultak, mint Ausztráliában) mindig a legmeglepőbb tapasztalati beigazolást láttam a tisztán elméletileg felállított tannak.« (Cairnes: Vezérelvek a közgazdaságtan köréből. 277—278. old.)

Összevetve mostmár az első pillanatra nagyon logikusnak tűnő elvi alapját a szabadkereskedelemnek — azzal a körülménnyel, hogy az egyes országokban — Ausztrália—Kalifornia esete egészen világosan példázza a comparatív kereskedelmi elv érvényesülését, megtaláljuk annak magyarázatát, miért volt olyan általánosan elfogadott a nemzetközi kereskedelem ezen elmélete. Mindezek ellenére a nemzetközi kereskedelem ezen elve körül rendkívül éles harc bontako-

zott ki a szabadkereskedelem és a protekcionizmus elméletének és gazdaságpolitikájának hívei között. Nem tekinthetjük ezt a harcot véletlennek. Ugy látszik az első pillanatra evidensnek tűnő szabadkereskedelmi politika elvi alapja nem minden vonatkozásban állja meg a helyét. A következőkben megkíséreljük egyes polgáriak és a marxizmus álláspontját kifejteni a »comparatív költségek tana«-val kapcsolatban. A comparatív költségek tana néhány hallgatólagos feltevésen alapszik, vagyis csak akkor igaz, ha azok a hallgatólagos feltevések igazak. Igaz ugyan, hogy Ricardo tétele felállításánál nem mondta, hogy ezek a feltételek szükségesek elmélete érvényesüléséhez. Azonban tétel felállítása hallgatólagosan is megkövetel bizonyos kiinduló feltevéseket.

Ha ugyanis ezeket a kiinduló feltevéseket elfogadjuk, akkor a Ricardo-elmélet logikailag megtámadhatatlan. Igaz ugyan, hogy a történelmi fejlődés objektív dialektikájával — mint legdöntőbb érv-vel még mindig megtámadható — hiszen a nemzetközi kereskedelem gyakorlata nem ezt mutatja, illetve nem teljes egészében véve ezt. Azonban nem elégedhetünk meg a történelmi bizonyítással, hanem a logikai módszert is figyelembe kell venni. A marxista politikai gazdaságtan a logikai és történelmi kifejtési és bizonyítási módszert alkalmazza és ebben a vonatkozásban is így kell eljárunk. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a kiinduló feltevésekkel is baj van. Milyen kiinduló feltevései vannak a nemzetközi munkamegosztás elméleti megalapozására szánt ricardoi tételnek.

1. Az első ilyen feltevés az, hogy eltekint a kapitalizmus piacproblémájától. A kapitalizmusban ezek szerint nincs túltermelés, nincs olyan tökefelesleg, amit más országban lehetne jobban hasznosítani. Fel sem vetődik Ricardo számára, hogy miért van égető szüksége a kapitalizmusnak a külső piacra. Pedig éppen ebben van a kapitalizmus specifikus viszonyai között jelentkező külkereskedelem sajátossága. Lényegében ezen álláspont mögött ott húzódik a termelés és fogalom helyes kapcsolatának meg nem értése. Pontosabban a tőkés termelés speciális sajátosságának meg nem értése. Valamint annak meg nem értése, hogy a termelés a meghatározó, hogy a termelés maga alá rendeli a forgalmat és így a külforgalmat is. Mint ahogy ezt Marx írja: »a külkereskedelem kiszélesedése, noha a tőkés termelés gyermekkorában alapja volt ennek, a kapitalizmus fejlődése során az e termelési módra jellemző belső szükségszerűség, a mind nagyobb piacra irányuló szükséglet folytán terméke lett a tőkés termelésnek...

Ricardo a külkereskedelemnek ezt az oldalát egyáltalában nem vette észre. (Marx: A tőke, III. köt. 275—276. old. Szikra, 1951.) Hogy mennyire igaz van Marxnak ebben a vonatkozásban azt egy érdekes történelmi tény is mutatja. Míg a középkorban és méginkább azt megelőzően egy ország annál fejlettebb volt ipari termelés vonatkozásában, minél nagyobb szerepet játszott a nemzetközi kereskedelemben, addig az új korban fordított folyamat játszódott le, a világkereskedelem földrajzi súlypontjai áthelyeződtek az ipari tekintetben fejlettebb országok területére. A tőkés ipar kialakulásával és fejlődésével tehát maga alá rendeli a külkereskedelmet is.

A piacprobléma bekapcsolásával, amely a kapitalizmus immanens problémája, ugyanis megmutatkozna az, hogy a kapitalizmus, egy országon belüli gazdasági rendszerében sem megy minden a lehető legsimábban, mégkevésbé a nemzetközi területén. A gazdaságos termelés, a tervszerű elrendezés, azon

célszerűségi szempontok messzemenő figyelembevételre, hogy mindent a lehető leggazdaságosabban termeljenek, a nemzetek közötti termelés megosztásában és az ezt közvetítő cserében még kevésbé valósul meg, mint egy nemzet gazdaságában. A tőkés termelésben a lehető legszigorúbb gazdaságosság és tervszerűség valósul meg egy-egy vállalatban belül, de vállalatok között, azaz nemzetgazdasági szinten a legteljesebb anarchia, az anyaggal és munkaerővel való nagymértékű pazarlás.

2. Egy másik téves előfeltevés az, amit Marx Ricardo hamis pénzelméletének nevez. Ricardónál a pénz pusztán az árucseré közvetítője. Ricardo az áruban és a pénzben csak az azonosságot látja meg és a különbséget nem. Nem veszi észre, hogy az áruvilág a pénz megjelenésével két részre oszlott, egyfelől a közönséges áruk világára, amelyek mint használati értékek jönnek számításba, másfelől a pénz, az arany világára, amely mint az érték megtestesítője jelenik meg. A tőkés termelés specifikuma éppen az utóbbinak az értéknek, a gazdaság abszolút megtestesítőjének, a pénznek hajtása. A pénz nemcsak forgalmi eszköz, hanem kincskepző és világpénz is, amelyeket Ricardo nem vett tudomásul. Ricardo nem értette meg a pénz feladatát belső viszonylatban, és ezzel szorosan összefügg a pénz nemzetközi szerepének meg nem értése. A nemzetközi kereskedelemben is csak forgalmi eszköz funkcióját vette észre, — mert azt tartotta, hogy a nemzetközi kereskedelem termékcsere és a pénz csak segít lebonyolítani ezt a forgalmat. Ebben persze bizonyos igazság van, a nemzetközi kereskedelem döntően árucseré, árumozgás, hiszen az importált árukért főképp árukkal lehet fizetni, kivéve a nagy aranytermelő és arany-exportáló országokat. Ricardo azonban abszolutizálta azt, hogy a nemzetközi kereskedelem árucseré és azt mondta, hogy egyik országnak sincs abszolút szüksége aranyra, pénzre, hanem csak viszonylagosan, hogy azokért más árut vegyen. Igen ám, de e túlermelési válságok és egyéb gazdasági nehézségek alkalmával az egyes országok arra törekcsenek, hogy az aranyat ne csak relatív szükségletüknek megfelelően szerezzék be. A fejlettebb tőkés országok általában, de bizonyos gazdasági válságok idején, különösen arra törekcsenek, hogy a közönséges árukkal szemben előnyben részesítsék a gazdaság abszolút megtestesítőjét, az aranyat.

3. Ricardo antimerkantilsta elfogultságának megfelelően a kereskedelmi mérleg szükségyszerű egyensúlyát feltételezi. Ez a felfogás lényegében az előző két probléma a piac és a pénz problémájának meg nem értésével függ szorosan össze. A merkantilstákkal szemben persze Ricardónak van igaza. A merkantilsták ugyanis a külkereskedelemmel kapcsolatban arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az aktív kereskedelmi mérleg a kedvező. Vagyis egyoldalúan — az egyenlegként beáramló arany, a pénz volt érdeklődésük középpontjában. Ricardo tagadta ennek helyességét. A tagadása azért volt helyes, mert megfelelt azoknak az objektív gazdasági viszonyoknak, amely korban keletkezett. A kereskedelmi tőkét felváltja az ipari tőke. Ricardo azt igyekezett bebizonyítani a külkereskedelemből származó előny nem kizárólag a kereskedelmi mérleg állásában tükröződik, hanem a nemzetközi kereskedelemben a nemzetközi munkamegosztás mindkét félre nézve kedvező előnyei jelentkecsnek. Míg a merkantilsták számára a piacprobléma, az értékesítés volt a legfontosabb dolog, hiszen mindenképpen a gazdagság abszolút megtestesítőjét jelentő pénz, az arany megszerzésére törekcsenek, addig Ricardo

számára egyszerűen nem létezett piacprobléma. A szabadkereskedelem rendszerében — állítják a polgári klasszikusok — a kereskedelmi mérleg magától kiegyensúlyozódik. A comparatív költségek elve feltételezi a kereskedelmi mérleg kiegyensúlyozottságát, illetve automatikus kiegyensúlyozódását. Ez azonban teljesen irreális feltételezés, hiszen Ricardo azon felfogásán alapszik, hogy nincs piacprobléma, valamint a pénz nemzetközi árucserében betöltött jelentéktelen szerepén.

4. A következő hiányossága a comparatív elvnek az, hogy nem mond semmit a gazdaság egészének versenyképessége és fejlődőképessége szempontjából. Egyszerűen nem veszi tekintetbe az export iparág és a nemzetgazdaság egésze közötti összefüggést. Ez a hiányosság azzal kapcsolatos, hogy a polgári klasszikusok a nemzetközi munkamegosztást egyszerűen a nemzeten belüli munkamegosztás analógiájára fogják fel. A szabadkereskedelem hívei egyúttal a szélsőséges individualizmus talaján állanak. A nemzetközi árucseré tőkés árutulajdonosok, magánszemélyek vagy tőkés csoportok kereskedelmi kapcsolatain keresztül bonyolódik le. A valóságban azonban a nemzetközi árucser az egyes nemzetek közötti árucser. A polgári klasszikusok úgy képzelik, hogy a nemzetközi kereskedelemben is ugyanazok a gazdasági törvények érvényesülnek, mint amelyek az egyéni árutulajdonosok gazdasági kapcsolataiban.

Egyes iparágakat, — amelyek viszonylag magasabb termelékenyséűek — elszigetelten fogják fel a nemzetgazdaság más ágaitól és a comparatív elv alapján ezt export-iparágnak nevezik. Ricardo csak azt vette tekintetbe, hogy az egyenlőtlen fejlődés következtében egy iparág — kiugrik a munkatermelékenység magasabb foka következtében a többi iparág közül. Nem vette azonban tekintetbe a tőkés versenyének — ezzel ellenkező — tendenciáját, vagyis azt, hogy a többi iparágak is igyekeznek felzárkózni az exportiparág termelékenységi színvonalára, hogy ezzel ne csak a kiemelkedő export iparág, hanem az egész nemzeti munka termelékenysége nőjön. A gyakorlati tapasztalat éppen azt mutatja, hogy a nemzetek gazdasági fejlődése — a ricardói comparatív költségek elmélete csattanó cáfolatként — abba az irányba mutatott és mutat, hogy a nemzeti munka termelékenységének emelése valósul meg, amely maga alá rendeli a comparatív előnyök elvét.

Az átlagprofitráta kialakulása az, amiben megmutatkozik a különböző iparágak közötti verseny kiegyenlítődesi tendenciája. A tőkés gazdaság ezen objektív mechanizmusa gondoskodik arról, hogy egy iparág, az *exportiparág túlságosan* magas termelékenysége sokáig tartósan ne maradjon fenn más iparágak nagyarányú elmaradása mellett. Szoros összefüggés van tehát az egyes ún. exportiparág termelékenysége és az egész nemzeti munka termelékenysége között. Amikor egy-egy ország export iparága a nemzetközi piacon megjelenik, akkor már éppen az előzőekben elmondottakból kifolyólag nem úgy jön számításba mint *egy tőkés üzem*, hanem mint *egy nemzet* munkájának termelékenysége. Smithnek, erre a téves felfogására más List Frigyes német közgazdász is rámutatott — megkülönböztetve egymástól az »érték« — és a termelő erő fogalmát.

Ezekben a kifejezésekben lényegében benne van az a probléma, hogy a klasszikusok egyoldalúan az értékek, a gazdaság oldalára, tehát *individua-lisztikus* álláspontra helyezkedtek és nem vizsgálták a *nemzet termelő-erőinek* állapotát. A következőket írja: Valamely nemzet jóléte nem annál nagyobb —

mint Say hiszi — minél több gazdagságot, azaz csereértéket halmozott fel, hanem minél inkább kifejlesztette termelőerőit (List: A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere. 185. old.) Vagy más helyen List a következőket írja: »A nemzet és az államhatalom fogalmának ez a teljes semmibevétele, azaz egyénné az az azonosítása a termelőerővel csak azáltal volt valószínűsíthető, hogy nem a termelőerőt, hanem a már megtermelt dolgokat, az anyagi gazdagságot vagy inkább a termelt dolgok csereértékét tették a vizsgálódás fő tárgyává. A hiba csak ott volt, hogy ez a rendszer alapjában véve nem volt semmi egyéb, mint egy ország egyéni összességének magángazdaságtana, mint ahogy az kialakulna, ha nem volnának külön államok, nemzetek és nemzeti érdekek...« (List Frigyes: A Politikai gazdaságtan nemzeti rendszere. 456. old.)

Ezek lettek volna azok az előfeltételek, amelyek a comparatív elv alapját képezték. Láttuk azt, hogy ezek az előfeltevések hibásak, nem felelnek meg a tényleges gazdasági viszonyoknak és ebből következően maga a tanítás sem állja meg teljes egészében a helyét.

Mindezek ellenére van egy bizonyos *viszonylagos igazság* ebben a tételben, azaz bizonyos körülmények között valóban ezen alapulhat a nemzetközi munkamegosztás. A következőkben ezen bizonyos viszonylagosan helyes jellegét fogjuk kimutatni — természetesen bírálva a hibás szemléletet.

A comparatív elv és a nemzetközi munkamegosztás

Az a kérdés tehát, hogy a nemzetközi munkamegosztás vajon a comparatív elvnek megfelelően alakult-e vagy sem? Erre a kérdésre abban az értelemben ahogy azt Ricardo felvetette, csak nemmel lehet válaszolni. De mert bizonyos körülmények között valóban lehet a nemzetközi munkamegosztás alapja, azért ezt az elutasító álláspontot pontosabbá kell tenni. A comparatív költségek elve statikus elv. Amiből az következik, hogy a gazdasági fejlődés követelményei szükségszerűen összeütköznek a comparatív költségek elvének érvényesülésével.

Ricardo a már említett idézetben a nemzetközi munkamegosztással kapcsolatban azt mondja: „Ez az elv, amely azt kívánja, hogy bort Franciaország és Portugália, gabonát Amerika és Lengyelország termeljen, acélárakat és egyéb cikkeket pedig Angliában gyártsanak“. Nézzük közelebbről ezekben a sorokban foglalt gondolatokat. Ebben van egy viszonylagos igazság, de tévedés is. Amikor ugyanis a mezőgazdasági országok közötti munkamegosztást említi, tehát USA és Franciaország nemzetközi munkamegosztását, akkor döntő módon a természeti feltételek különbözőségére vezeti vissza a nemzetközi munkamegosztást. Valóban, ameddig az országok túlnyomóan agrár-országok voltak, különbözőségeik döntően a természeti feltételeik különbözőségéből fakadt. Nyilvánvaló, hogy USA nem tud olyan bort termelni, mint Franciaország és Portugália, és megfordítva, az utóbbi országok sem tudják az USA-ban termelt búzával olcsóságban felvenni a versenyt. Ilyen körülmények között tehát, amikor mezőgazdasági országokról van szó, az ilyen jellegű munkamegosztás mindkét félre nézve kedvező. Egészen más a helyzet azonban akkor, amikor azt mondja, hogy Angliában acél- és ipari ter-

méket, — USA-ban pedig búzát termeljenek, szóval olyan jellegű legyen a nemzetközi munkamegosztás, hogy egyik ország mezőgazdasági termékek termelésére, másik ipari-nehézipari termelésre specializálja magát. A fenti elvnek kiterjesztése, ami a mezőgazdasági termelés területén érvényes, pl. déligyümölcsöt — búzát termelni egyik országban kedvezőbb, mint a másikban — az ipar és mezőgazdaság viszonylatára nem helyes. Ezen a területen ez az elv már statikussá válik. Miben nyilvánul meg ennek statikus jellege? Abban; igaz ugyan, hogy jelenleg egy még agrár-országban érdemesebb mezőgazdasági terméket termelni, mint iparcikket, de ez csak egy adott állapot, de ha a nemzeti termelőerők fejlődnek az ipar is fejlődik, akkor megtörténik, hogy a volt agrárország olcsóbban termel iparcikkeket, mint a hajdani ipari ország. Lényegében ez a folyamat játszódott le Anglia és az USA vonatkozásában. Mint ahogy az előbbi idézetből kiderült, Ricardo ezen viszonylatban azt a tényt konstataálta, hogy USA búzatermelő ország, Anglia pedig ipari ország, mindkét országban a másik termék termelésével foglalkozni nem gazdaságos, mert az több nemzeti munkát vesz igénybe, mintha azt külföldről vásárolta volna. Persze, Ricardo nemcsak azt tette, hogy tudomásul vette ezt az ilyen jellegű munkamegosztást, ami természetesen a fejlődési folyamatnak egy szükségszerű lépcsőfoka, hanem ki is fejezte azt az óhaját, hogy ez úgy is maradjon és állította, hogy ez úgy lesz a legésszerűbb.

List Frigyes (a „Politikai gazdaságtan nemzeti rendszere” c. munkája 44. oldalán) felveti ezt a problémát: „...még mindig nem tesznek különbséget az ipari áruk és mezőgazdasági termékek kivitele között, még mindig azt hiszik, hogy a nemzeti célokat szolgálják azzal, ha az utóbbiak kivitelét fejleszti az előbbiek rovására is; még mindig nem ismerték el a nemzet ipari nevelésének elvét;“

List, itt konkrétan a Németország és Anglia közötti kereskedelemmel kapcsolatban, az akkori német kereskedelmi politikát bírálja, de ebből kiviláglik, hogy felismerte a kétfajta termék termelési specializálódásának nem egyenértékűségét. Vagyis élesen megkülönböztette egymástól ezt a kétfajta munkamegosztást.

Vajon miért hibás e kétfajta munkamegosztás összekeverése, vagyis a mezőgazdasági országok közötti, és a mezőgazdasági és ipari ország közötti munkamegosztás összekeverése?

Éppen Ricardo volt az, aki a lehető legkövetkezetesebben a munka-érték elmélet talajára helyezkedett a gazdagság forrását illetően, vagyis aki kiküszöbölte a természet szerepét az érték létrehozásában. Viszont ennek a fel fogásnak a comparatív költségelmélete ellent mond, mert hiszen itt túlbecsüli a természet, illetve a természeti feltételek különbözőségét a nemzetek közötti cserében. Igaza van abban, hogy pl. narancsot érdemesebb a mediterrán vidéken, búzát pedig a mérsékelt öv vidékén termelni, ebben a vonatkozásban valóban nem sok fejlődés lehetséges, hiszen ezeken a természeti feltételeken változtatni nem lehet. Azonban nem vette észre, hogy az ipar- és mezőgazdasági jellegű megosztás már döntően nem természeti feltételek különbözőségén nyugszik. Amennyiben nem tesz különbséget a kétfajta nemzetközi munkamegosztás között, úgy lényegében az utóbbit is egyszerűen visszavezeti az előbbi okára, vagyis a természeti feltételek különbözőségére.

Vajon miben áll a kétfajta munkamegosztás döntő különbsége? Abban, hogy a mezőgazdasági és az ipari termékeknek más-más a *munkafelszívó* képessége. A mezőgazdasági jellegű termékek megtermelése viszonylag sokkal kevesebb munkát szív magába, súlyegységéhez viszonyítva, mint az ipari, különösen pedig a gépipari termékek. Az az ország tehát, amely ipari termékeket termel, sokkal inkább felhasználja a nemzet döntő-termelőerejét jelentő munkaerőt, az emberek ügyességét, tapasztalatát, mint az az ország, amely döntően mezőgazdasági termeléssel és nyersanyag-eladással foglalkozik.

A nemzetközi munkamegosztás a tőkék nemzetközi versenye következtében egészen másfajta módon alakul ki, mint ahogy azt Ricardo elképzelte. Hibás Ricardónak az a felfogása, hogy a nemzetközi munkamegosztás két nagy ága, mezőgazdaság, a nyersanyagtermelés és a feldolgozóipar között a comparatív költségek elvének megfelelően úgy alakul ki, hogy az biztosítja a nyersanyagtermelő ország gazdasági fejlődését.

A munka-termelékenység gyorsabban nő az iparilag fejlettebb, mint a nyersanyagtermelő országokban, és éppen maga az ipari fölény zárja ki, hogy a két ország között tartósan kialakuljon olyan nemzetközi munkamegosztás, amely a nyersanyagtermelő országra épp oly kedvező, mint az ipari országra. Valóságban az a helyzet, hogy az iparilag fejlett ország a mezőgazdasági vagy nyersanyagtermelő ország rovására fejlődik.

Ricardo nem vette figyelembe a tőkés világpiacon történelmi sajátosságait. Marx szerint az ipari tőke uralmát a gépi ipar székhelyeinek megfelelő munkamegosztás jellemzi, és éppen ez a fajta munkamegosztás a tőkés világpiacon alapja.

Tehát nem a comparatív költségek elvéhez igazodik az egyes országok termelése, behozása, hanem ellenkezőleg, a nemzetközi munkamegosztás, a külkereskedelem igazodik a már kialakult ipari székhelyekhez. Fordított a viszony a külkereskedelem, a termelés és behozás között, mint ahogy azt Ricardo elképzelte. Vajon az a körülmény, hogy a XIX. században Anglia volt a gépi iparnak a székhelye, azt jelenti-e, hogy a nemzetközi munkamegosztás mindig ehhez fog igazodni? A ricardoi elképzelés, a comparatív költség elvének érvényesülése automatikusan ezt biztosította volna. Ha a világgazdaság fejlődésében nem ez mutatkozott meg, hanem ellenkezőleg az, hogy más országokba terelődött át a gépi iparnak ez a székhelye (Németország-USA), akkor ez a folyamat éppen a comparatív költség elve ellenére történhetett. A gazdasági elmaradottság leküzdése éppen a comparatív költségek abszolútnak vélt törvénye megszegésével mehetett és mehet végbe.

Az értéktörvény nemzetközi érvényesülése

A nemzetközi munkamegosztás elméletével szorosan összefügg az a kérdés, vajon hogyan érvényesül az értéktörvény a nemzetközi kereskedelemben. Ebben a vonatkozásban is alapvető különbség van a marxi és ricardoi felfogás között. Ricardo tétele az, hogy a szabadkereskedelem és a comparatív elv érvényesülése a kereskedelem minden résztvevője számára az egyenértékűség elvén alapul és mindegyik számára előnyös. Ezzel szemben Marx azt állítja,

hogy a szabadkereskedelem és egyenértékű árucseré mellett a gazdaságilag fejlettebb ország kizsákmányolja a másikat. Hogyan lehetséges az, hogy egyenértékű a csere és mégis az egyik ország kizsákmányolja a másikat. Ricardo és a többi polgári közgazdász ezt nem tudták és nem akarták megérteni, hiszen az országon belüli kizsákmányolást sem értették meg.

Marx ezzel kapcsolatban a következőket szövezi le a brüsszeli előadásában: Vannak manapság olyan iparágak, amelyek az összes többit uralkják, s azon nemzetek számára, amelyek a legnagyobb mértékben kifejlesztették ezeket az iparágakat, a világpiac feletti uralmat biztosítják.

Egyes iparágak — és amennyiben egyes nemzetek ezt nagymértékben kifejlesztették —, úgy egyes nemzetek, a világpiacon monopolisztikus helyzetben vannak. Vajon melyek ezek az iparágak, amelyek ilyen különleges monopóliumot élveznek és miért? Ezek az iparágak a nagy munkaigényességű gépi felszerelések és berendezések. Nézzük ezt a kérdést kissé részletesebben. Cairnes: »Vezérelve a közgazdaságtan köréből« c. munkájában felveti a kérdést, hogy milyen érték alapján történik a nemzetközi csere. Ezzel kapcsolatban, bár nem pontos, de megkülönbözteti a termék költségét és értékét. Költségen a »C«-t, vagyis az állandó tőkét, értéken pedig a $C+V+M$ -et, vagyis tulajdonképpen a marxi értelemben vett értéket érti. Természetesen ez a felosztás nem pontos, hiszen a költség nemcsak a »C«, hanem a »V« is. Azonban a holt és az élvén munka arányát, viszonyát akarja ezekkel kifejezni és ebben a vonatkozásban bizonyos helyes megsejtés van. A bonyolultabb, tehát nagyobb munkaigényességű munkánál a »költség« alacsony az »értékhez« viszonyítva. Ehhez hasonló helyzet előfordul az országon belüli viszonylatban is, mégpedig azoknál a vállalatoknál, amelyek magasabb termelékenységgű munkájuk következtében extraprofitra tesznek szert. Tekintve, hogy ők is az átlagos feltételekkel termelt áruk egyéni értékén adják el termékeiket, ami magasabb mint a költségük. Ezek a vállalatok tehát bizonyos monopolisztikus helyzetet élveznek, ugyan ilyen helyzet alakul ki a nemzetközi kereskedelemben is, ha egyes országok nagyobb munkaigényességű termék termelésével foglalkoznak, s úgy a magasabb termelékenységgel járó előnyöket egyoldalúan élvezik. A különbség ebben a vonatkozásban az, hogy ez az extraprofit a belső viszonylatban, a korlátlanabb konkurrenciá következtében ideiglenes jellegű, ezzel szemben ez a »nemzetközi extraprofit« állandóbb, hiszen a nemzetközi konkurrenciá, a tőkék és a munkaerő nemzetközi mozgása korlátozottabb.

Cairnes azt mondja, hogy a termékek nem a költség, hanem az érték arányában cserélik el egymással. Azonban a költség egybe esik az értékkel, akkor ha az elcserélendő tárgyakban azonos a költség és munkabér aránya. Amennyiben viszont egyik nemzet matematikai mérőműszereket cserél más nemzet asztalosipari termékeivel, tekintve, hogy az utóbbiakban a költség magasabb arányú az értékhez viszonyítva, mint az előbbiben, a csere már nem a költségek, hanem az értékek arányában történik. A bonyolultabb munkát és termelékenyebb munkát magába szívó termékeknél az érték és költség közötti különbségben egy »nemzetközi extraprofit«-szerű értékresz jelentkezik.

Cairnes-nek ezekben a fejtegetéseiben sok helyes megsejtés van, bár a kifejlesztések sok vonatkozásban pontatlanok. Ezek után nézzük a marxi nemzetközi értékelméletet.

Marx (A Tőke III. kötet 276–77. old.) a következőket írja: »A fejlettebb ország értékük fölött adja el áruát, holott olcsóbban ad el mint a vele konkuráló országok. Amennyiben a fejlettebb ország munkáját itt mint magasabb fajsúlyú munkát értékesítik, emelkedik a profitráta, mert a munkát ugyan nem mint magasabb minőségű munkát fizetik, de úgy adják el... ugyanis lehetséges, hogy ez az ország több tárgyi alakot öltött munkát ad természetben, mint amennyit kap, s hogy emelett az árut mégis olcsóbban kapja, mint ahogy maga termelhetné«.

Marx leszögezi azt, hogy az értéktörvény jelentősen módosul a nemzetek közötti érvényesülés folyamán. Mégpedig azáltal módosul, hogy a világpiacon a munka termelékenysége ugyanúgy jön számításba, mint a munka intenzitása. Tehát a nemzetközi árucseréből keletkező haszon döntő részét, vagy egészét a fejlettebb ország sajátítja el. Belső viszonylatban ugyanis a munka termelékenység emelkedésével a termék értéke csökken, tehát a termelékenyebb munkával előállított terméket — a konkurrencia harc következtében nem lehet úgy értékesíteni, mint intenzívebb munka eredményét. Persze kivételképpen előfordul éppen az extraprofithoz jutó, kivételesen termelékeny üzem esetén. Azonban ez nem rögződik úgy egyik oldalon, mint a külkereskedelemtől, hiszen a konkurrencia felzárkóztatja a többi iparágat, vagy üzemet is.

Nem ez a helyzet azonban a nemzetközi kereskedelemben érvényesülő értéktörvénynél, illetve nem egészen ez a helyzet. A nemzeti munka termelékenysége tekintetében kedvezőbb helyzetben levő ország termékeit — a nemzetközi átlagos termelékenységgel előállított értéken értékesíti — tehát egyéni értékénél magasabb nemzetközi értéken. A nemzeti és nemzetközi érték eltér egymástól. Ez az eltérés azonban a fejlettebb ország javára, sokkal állandóbb monopolisztikus helyzete következtében. A fejlettebb nemzeti termelő erővel rendelkező ország magasabb termelékenységű munkája mint *többletmunka jelentkezik*.

Az iparilag fejlettebb ország által termelt termék nemzeti értéke és a magasabb nemzetközi érték, vagy világpiaci ár közötti különbség teszi lehetővé a fejlettebb ország számára, hogy kizsákmányolja az elmaradottabb nemzetet. Ez azáltal valósul meg, hogy a fejlettebb ország kevesebb munkát ad több munkáért, vagy más szóval a fejlettebb termelőerővel rendelkező ország minden egyes munkanapja a kevésbé fejlett ország több munkanapjával egyenlő. *Egy napi munka* eredménye pl. az USA-t arra képesíti, hogy egy napi munkája termékét Angliával 1,3 munkanap, Belgiummal 1,5 munkanap Franciaországgal, Németországgal 1,75–2 munkanap, Kínával, Indiával 4–5 munkanap munkáját megtestesítő termékkel cserélje fel. A fejlettebb ország tehát termelékenyebb munkáját mint intenzívebb munkát értékesíti. Különösen sok munkanapot ad a fejlettebb ország egy munkanapjáért a gyarmati ország, amely döntő módon néhány nyersanyagtermelésre specializálódott. Ennek az egyenlő és mégsem egyenlő cserének azután olyan következménye van, hogy a fejlettebb országban sokkal magasabb az életszínvonal és ennek legfontosabb mutatója az egy főre eső nemzeti jövedelem. Vegyük pl. ezzel kapcsolatban az USA és Fülöp-szigetek kereskedelmi kapcsolatát. Fülöp-szigetek külkereskedelme csaknem 100 %-ban az USA felé irányul és ennek szinte kizárólagos részét mezőgazdasági termékek és nyersanyagok teszik ki. Vajon az ilyen jellegű nemzetközi munkamegosztás hogyan hat

Fülöp-szigetek életszínvonalára. Az USA-ban az 1 főre jutó nemzeti jövedelem 1949-ben 1453 \$ volt, míg vizsont Fülöp-szigeteken csak 44 \$, tehát több mint 30-szoros a különbség az USA javára. Az ilyen jellegű nemzetközi munkamegosztás eredménye mint ahogy ezt ez a példa is szemlélteti, szétrombolja az olyan elképzeléseket, hogy egy fejlettebb országgal kereskedő agrárország a fejlettebb ország magasabb életszínvonalból át tud szivattyúzni az agrárországba. Sőt elenkezőleg, annál jobban teszi ki magát kizsákmányoló jellegű kereskedelemnek, minél inkább egyoldalúan nyersanyag, illetve mezőgazdasági termelésre specializálódott.

Az előzőekben azt a hátrányt mutattuk ki, ami azzal kapcsolatos, hogy a fejlettebb ország nemzetközi értéktöbbletre tesz szert.

A gazdaságilag elmaradott ország helyzetét ugyancsak nagymértékben rontja a nemzetközi cserearányok olyan jellegű változása, hogy az általuk kínált mezőgazdasági termékért és nyersanyagért egyre kevesebb iparcikket vásárolhatnak. Ezt a tendenciát lényegében nemzetközi agrárrollónak is lehetne nevezni. Megkülönböztethetünk hosszabb időszak alatt, szinte az egész kapitalista fejlődést átfogón érintő nemzetközi agrárrollót és az ezen a talajon, de rövidebb időszak alatt pl. a világgazdasági válságok alatt érvényesülő agrárrollót.

Az előzők igazolására nézzük a nyersanyagtermelő és az ipari országok közötti nemzetközi árucseré feltételeinek 1876–1947-ig terjedő időszaka alatt bekövetkezett eltérést. Az a készárumennyiség, amelyet a nyersanyagok bizonyos mennyiségéért cserébe lehetett kapni a következőképpen alakult. Az 1876–80-as éveket véve 100-nak, ugyanazért a nyersanyagmennyiségért 1946–47-ben már az 1876–80-as év késztermékmennyiségének csak 68,7⁰/₀-át kapták, tehát a mezőgazdasági és nyersanyagtermelő országok egyre rosszabb helyzetbe kerülnek, hiszen mint ahogy a számadatok is mutatják, azonos ipari késztermékért kb 1/3-al több nyersanyagot kell adni. Az ipari és mezőgazdasági termékek árszignója úgy alakul, hogy az ipari termékek ára viszonylag emelkedik. Más kifejezéssel fogalmazva meg a tendenciát, általában az áruk értéke — hosszabb időszakot figyelembevéve — éppen az emberi munka termelőereje növekedése következtében és általában azzal arányosan csökken. Ez vonatkozik úgy az ipari, mint a mezőgazdasági termékekre egyaránt. Az ipari termékek árcsökkenése azonban lassabb, mint a mezőgazdasági termékeké, tehát relatíve a mezőgazdasági termékek ill. nyersanyagok ára csökken, míg a készterméké emelkedik. Az a kérdés, vajon mi lehet az oka a kész- és nyersanyagok ilyen nemzetközi árárány eltéréseinek? Valószínűleg nagy szerepet játszik ebben az áruk értékén belül bekövetkező változás, vagyis az állandó tőkerész viszonylagos csökkenése, ami a munka termelékenység emelkedésével az anyagokkal való takarékoskodással kapcsolatos. Ennél talán nagyobb szerepet játszik a természetes eredetű nyersanyagok és mezőgazdasági termékek különböző műanyagokkal történő egyre nagyobb méretű helyettesítése. Világos, hogy pl. a textiliák iránti kereslet növekedésével a világpiacra nem jelentkezett ilyen mértékű keresletnövekedés, a döntően gyapottermeléssel foglalkozó országok nyersanyagai iránt, hiszen nagymértékben műszálakkal helyettesítik a pamutot. Tehát ebben a nemzetközi árárányeltérésekben jelentős szerepet játszik a termelési és fogyasztási struktúra hosszabb időszakon keresztül érvényesülő megváltozása is.

Az előzőekben szó volt arról, hogy ez a nemzetközi agrárrellő nemcsak hosszabb időszak vonatkozásában, hanem viszonylag rövidebb időközönként, a válságok alkalmával is jelentkezik és különösen kiéleződik.

Ez következik egyrészt az agrárválságok jellegzetességéből, amennyiben az ipari válság összefonódik az agrárválsággal. Azonban a túltermelési válságok alkalmával — akkor is, ha nem párosul agrárválsággal — az a törvényszerűség figyelhető meg, hogy a nyerstermékek és mezőgazdasági termékek ára sokkal mélyebbre zuhan, mint az iparcikké. Tehát azok az országok, amelyek a világpiacra mezőgazdasági termékeket kínálnak eladásra, vagyis agrár országok, sokkal rosszabb helyzetbe kerülnek, mint az iparilag fejlett országok.

A fentebb említett körülmények az okai annak, hogy a természeti kincsekben oly gazdag elmaradott gyarmati — vagy a gyarmati sorból nemrég felszabadult — országokban olyan alacsony fokon átt az életszínvonal. A nemzetet gazdaggá nem elsősorban a természeti kincsekben való gazdagság teszi, hanem az emberi munka. Ebben a vonatkozásban tökéletesen igaza van Ricardónak, hogy a gazdagság forrása nem a természet, hanem a *munka*. Éppen ebben a vonatkozásban van ellentmondás Ricardo comparatív költségelmélete és értékelmélete között, hiszen a természeti feltételek különbözőségének alapjára vezeti vissza a munkamegosztást és nem a munka termelékenységében fennálló különbségekre. Nem vette észre azt, hogy ha egy agrár ország maximálisan bekapcsolódik is a nemzetközi munkamegosztásba, tehát érvényesül a comparatív költségek elve. — Az agrár ország nyomorúságos színvonalon marad mint nyersanyagtermelő, éppen azért, mert ha önálló iparral nem rendelkezik, a gazdagság tulajdonképpeni forrását jelentő emberi munkát nem tudja kihasználni, *termelő erejének* legnagyobb része kihasználatlan marad.

A comparatív elv és a szocialista nemzetközi munkamegosztás

Felmerül az a kérdés, vajon érvényes-e és milyen mértékben a szocialista tábor országai közötti nemzetközi munkamegosztásban a ricardoi comparatív elv. Nem lehet egyetérteni azzal a felfogással, amit Göncöl György a Közgazdasági Szemle 1955 novemberi számában kifejt, illetve megállapított, azt írja: »A Ricardo-Mill-féle séma nem alkalmazható sem szocialista országnak a kapitalista országokkal való külkereskedelmi kapcsolataira, sem pedig a szocializmust építő országok egymás közti kereskedelmi kapcsolataira.«

Ezzel a megállapítással túlságosan egyszerűen oldotta meg a dolgot, valóságban a dolog sokkal bonyolultabb. A Ricardo-Mill-féle elvben van egy viszonylagos igazság elem, csak ezt ki kell hámozni belőle.

Nézzük azokat az ellenvetéseket, amelyeket Göncöl György felhoz a ricardoi elv ellen.

Azt írja: »A szocialista iparosítás nem felelhet meg a comparatív költségek elvének...«. Ebben igaza van, hiszen a comparatív elv örök időkre meghagyta volna az agrár országot agrár országnak, márpedig a tőkés fejlődés objektív menete ennek éppen az ellenkezője. Tehát itt nem érvényesült a ricardoi elv. De vajon két azonos fejlődési fokon álló, pl. agrár ország esetében sem érvényesült, vagy itt is az lett volna a helyzet, hogy a compara-

tív előnyök éppúgy csak az egyik oldalon jelentkeztek volna, mint ha ipari-
agrár ország közötti viszonylatról lenne szó? Nem, az előnyök mindkét
oldalon megközelítően egyformán jelentkeztek volna, ha pl. egyik ország
gyapotot, másik pedig mondjuk kukoricát termel és cseréli el. Egyik sem jut
olyan jellegű monopolisztikus helyzetbe, mint az ipari ország esetén, hiszen
az agrár országoknak megközelítően azonos a termelékenységük, vagy ha
ez nincs is egészen úgy, egyik mezőgazdasági termék vonatkozásában egyiknek
másik mezőgazdasági termék vonatkozásában másinak van különleges hely-
zete. Ha az egyik cikk vonatkozásában egy országban a nemzeti érték a nem-
zetközi érték alatt van – tehát nemzetközi értékföllethez jut – akkor ez a
a másik ország más cikk vonatkozásában mutatkozó előnyt elveszi.

A mezőgazdasági termékek munka felszívó képessége nagy vonásokban
azonos (szembeállítva pl. az ipar sokkal nagyobb munkafelszívó képességével.)
Természetesen itt is lehet bizonyos finomítást tenni. Ha pl. növénytermelő
ország cserél tartósan állattenyésztő országgal, már az ilyen jellegű nemzet-
közi munkamegosztás sem egyformán előnyös, hanem előnyösebb az állat-
tenyésztő ország számára. De jelen esetben itt ettől a finomítástól eltekintünk.

Ebben a fejtegetésben most nem lesz szó arról, hogy mi a helyzet a com-
paratív elvvel a szocialista és tőkés országok viszonylatában, maradjunk
a szocialista országok egymás közötti munkamegosztás kérdésénél.

Ebben a vonatkozásban talán helyén való a következő; a szocialista ipar-
sítás kezdetén, amikor fejletlen agrár országok is vannak a szocialista táboron
belül, szükség van éppen a nemzeti termelő erő emelése érdekében minden
ország iparosítására. Itt tehát nem jöhet számításba a comparatív elv. De vajon
akkor sem jöhet számításba, ha minden szocialista ország iparának és egész
nemzetgazdasága komplex fejlesztésének magasabb fokára jutott el? Hiszen
a ricardoi elvnel éppen azt kifogásoltuk, hogy ipari ország nem ipari orszá-
gal kereskedik. Itt és akkor már nem ilyen helyzetről van szó, ha a nemzet
ipara és termelőereje mindegyik országban egy bizonyos fokra eljutott. Nem
kizárólag és nem is elsősorban a természeti feltételek különbözőségén nyug-
szik többé a munkamegosztás mint ahogy azt Ricardo állította.

Tehát a szocialista iparosításnál nem jöhet számításba sem spontán, sem
tudatos módon a comparatív elv, de a fejlődés egy bizonyos fokán számításba
jöhet, természetesen nem spontán módon.

Az olyan jellegű specializálódás, hogy egyes országok iparral, más orszá-
gok mezőgazdasággal foglalkozzanak, ez előnytelen az agrár országokra nézve.
Azonban, ha egy komplex módon fejlett ország kapcsolódik be a nemzetközi
munkamegosztásba, úgy hogy mindkettő kifejlesztette iparát, az iparon belül
valósít meg munkamegosztást a két ország között, akkor a legkedvezőbb
mindkét országra nézve, ha a megközelítően azonos munka felszívóképességű
vagy munkaigényességű teermékek területén specializálódnak.

Éppen a szocialista országok jelenlegi ipari fejlettségi foka teszi lehetővé
azt, hogy különösen előtérbe kerüljön a szocialista országok közötti legész-
szerűbb munkamegosztás. Felvetődhet az a kérdés, vajon mi szerint kell
specializálni az egyes országoknak? Nyilvánvaló, hogy azon tényező szerint,
hogy melyik országban mit a leggazdaságosabb termelni. Ez nem a termé-
szeti feltételek különbözőségén, hanem azon nyúszik, hogy az egyes cikkek
termelése tekintetében kedvezőbb helyzetben van az egyik ország, a másik cikk

tekintetében pedig a másik. Előnyösebb tehát egy országnak azon cikkek termelésére specializálni magát, amely tekintetében előnye nagyobb és viszont azon cikkeket importálni, amely cikkek tekintetében hátrányban van. Ezt persze nem lehet abszurdumig vinni. Nem lehet pl. azt megcsinálni, hogy a szocialista táboron belül csak egy ország termeljen acélt, betont, motorkerék-párt, stb., még akkor sem, ha ezen cikkek termelésében kiugró előnye van egy országnak. Nyilvánvaló, hogy ezen termékeket minden országnak termelnie kell, hiszen a szocialista világgazdaság egésze szükségletének növekedése ezen cikkek vonatkozásában oly gyors, hogy ezt egy-egy ország kielégíteni nem volna képes. Egyelőre azt sem lehetne megcsinálni, hogy a traktorgyártás csak néhány országra korlátozódjék — hogy tehát a comparatív elv érvényesüljön, azonban azt meg lehet és meg kell csinálni, hogy egyes traktortípusok termelésére más-más ország specializálódjék. Ha azonban a szocialista országok traktor ellátottsága magasabb fokra jut, tehát a mezőgazdaság traktorszükséglete jobban telítődik — az újabb traktorok gyártására a kisebb ütemű fejlesztés és az elhasználódott traktorok pótlása érdekében lesz szükség, akkor meg lehet valósítani azt, hogy csak egyes országok gyártsanak traktort.

Az aratócsepplőgépek gyártása területén viszont már hamarabb meg lehet csinálni egy olyan jellegű nemzetközi munkamegosztást, hogy csak ott gyártsák, ahol az a legkedvezőbb, hiszen ebből sokkal kevesebbre van szüksége a mezőgazdaságnak, mint traktorból.

Tehát az egyre nagyobb fokú specializálódás és éppen a comparatív költségek elvének érvényesülése minden szocialista ország ipari fejlődésének — és a szocialista világgazdaság mint egyetemes egész — fejlődésének magasabb fokán kerül előtérbe. Ekkor majd — a nagyvonalakban azonos munkaigényességű termékek körén belül — egyre nagyobb fokú munkamegosztást lehet megvalósítani, egyre inkább csak azt termelik, ami ott a leggazdaságosabb, hogy ezzel az illető ország nemzeti termelőerejében, nagyobb fokú specializáltságában, termelési hagyományában és a nagy szériák gyártásával együttjáró lehetőségekben rejlő előnyöket a szocialista világgazdaság egyetemes életszínvonal emelése érdekében a lehető legjobban kihasználják.

A comparatív — vagyis a kölcsönösen előnyös elv nemcsak, hogy felhasználható a szocialista gazdaságban, hanem ellenkezőleg a magas ipari fejlettségű szocialista országok között (amelyek éppen a ricardoi comparatív elv tagadásával jöttek létre) a nemzetközi munkamegosztás döntő alapja lesz.

A másik ellenvetés amit a már idézett cikk írója a comparatív elv ellen felhoz az, hogy a szocialista világpiac szervezett piac, és ez kizárja a comparatív elv érvényesülését. Ennek az állításnak hallgatólagos feltevése az, hogy a comparatív elv csak spontán érvényesülhet. Hogy a tőkés viszonyok között spontán érvényesül (ahol érvényesül) az csak természetes. A szocialista nemzetközi munkamegosztásban tudatosan tervszerűen lehet és kell felhasználni azt, ami ebből az elvből helyes még akkor is, ha a ricardoi elméletben sok olyan vonás van, ami hibás. A szocialista országokban is érvényesül az értéktörvény — a kapitalizmusban ez is spontán érvényesült, az anarchia velejárója volt —, a szocializmusban tervgazdálkodás van és mégis érvényesül természetesen másképp, felismert szükségyszerűségként alkalmazva. Talán helyes ez az álláspont, illetve ez az analógia, ha értéktörvényről beszélünk, azon lényeges változás ellenére is, amilyen változásokkal hat a szocialista gazdaságban —

akkor a comparatív elvről is beszélhetünk, ha ezt az elvet legalább annyira megváltozottan fogjuk fel, mint az értéktörvényt.

Összefoglalva az egészet. A ricardói comparatív költségek elvét sok vonatkozásban bírálni kell, mert sok olyan vonás van, amely Ricardo polgári korlátozottságából, antimerkantilista elfogultságából fakad. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szocialista országok között ez az elv nem alkalmazható. Sőt az a véleményem, hogy minden országra nézve — természetesen a szocialista táboron belül — a ricardói tan előnyei döntően a szocialista országok közötti nemzetközi munkamegosztásban és kereskedelemben valósulnak meg.

О КРИТИКЕ ТЕОРИИ RICARDO В ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛЕ И О ЕЕ ПРИМЕНЕНИИ В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Ассистент Ладло Майер

Благодаря экономическому развитию социалистических стран, стало возможным и одновременно нужным более обширное расширение экономического сотрудничества социалистического лагеря.

Статья занимается компаративной теорией Ricardo—Mill относительно международной торговли. Она критикует антиисторическое отношение Ricardo к свободной торговле.

В дальнейшем статья занимается тем, как действует в международной торговле и в международном разделении труда компаративный принцип Ricardo. Статья указывает на недостаток расходного принципа Ricardo, что он перепутывает два, в основном различных разделения труда: промышленное сельскохозяйственное — и разделение труда внутри промышленности. По мнению автора аграрная страна, ведущая торговлю с аграрной страной, или промышленная страна, ведущая торговлю с промышленной страной — могут действительно пользоваться компаративными выгодами, поскольку они примерно в равной мере экспортируют готовое изделие.

Статья кратко излагает основную характерность международного действия закона стоимости. Она показывает, что более развитая страна утилизирует свой более производительный труд как прибавочный труд.

Наконец статья занимается вопросом действия компаративного расхода в социалистических условиях и излагает мнение автора, что этот принцип действует и в социализме, хотя в других условиях.

VON DER KRITIK DER THEORIE VON RICARDO ÜBER DEN AUSSENHANDEL VOM ASSISTENTEN: LADISLAUS MAYER

Die wirtschaftliche Entwicklung der sozialistischen Länder machte einerseits möglich, andererseits notwendig die umfassendere Ausbreitung der wirtschaftlichen Zusammenwirkung des sozialistischen Lagers.

Die Abhandlung beschäftigt sich mit der comparativen Theorie des internationalen Aussenhandels von Ricardo-Miller. Sie kritisiert Ricardos unhistorische Stellungnahme in der Frage des Aussenhandels.

Die Abhandlung beschäftigt sich im weiteren mit der Frage, inwieweit Ricardos comparative Theorie sich in dem internationalen Handel, respektive in der internationalen Arbeitsteilung durchsetzte. Sie weist auf den Mangel des comparativen Ausgabeprinzips hin, dass es zwei, grundverschiedene Arbeitsteilungen verwechselt, die industrielle, wirtschaftliche und die Arbeitsteilung innerhalb der Industrie. Der Verfasser vertritt den Standpunkt, dass ein Agrarland mit einem anderen Agrarland, oder ein Industrieland mit einem anderen Industrieland handelnd, insofern es Endprodukt und Rohprodukt in annähernd gleichem Verhältnis exportiert, die comparativen Vorzüge wirklich genießen kann.

Die Abhandlung macht kurz die grundlegende Eigenartigkeit des inter-

nationalen Erfolge des Wertgesetzes bekannt. Sie weist darauf hin, dass das entwickeltere Land seine Arbeit von höherer Produktivität als Mehrarbeit verwertet.

Der Aufsatz beschäftigt sich endlich mit der Frage des Erfolges der comparativen Ausgabe in sozialistischen Verhältnissen und gab der Meinung der Verfassers in dem Sinne Ausdruck, dass dieses Prinzip, obgleich in veränderten Verhältnissen, aber auch im Sozialismus gültig ist.

LA CRITIQUE SUR LA THÉORIE DU COMMERCE EXTÉRIEUR DE RICARDO
ET DE SON APPLICATION DANS L'ÉCONOMIE SOCIALISTE.
PAR L'ASSISTANT: LADISLAS MAYER

Le développement économique des pays socialistes d'une part a rendu possible, d'autre part nécessaire l'extension plus vaste de la coopération économique du camp socialiste.

L'étude s'occupe de la théorie comparative de Ricardo et Miller sur le commerce international. Elle critique l'avis antihistorique de Ricardo en rapport avec le commerce libre.

Dans la suite l'article s'occupe du problème, dans quelle mesure la théorie comparative de Ricardo se fait valoir dans le commerce international, c'est à dire dans la division du travail internationale. Il montre l'imperfection du principe comparatif de dépense de Ricardo qui consiste de cela qu'il embrouille deux divisions du travail de type fondamentalement différentes, la division du travail industrielle, agricole et celle au sein de l'industrie. L'auteur est de cet avis qu'un pays agraire faisant le commerce avec un autre pays agraire et un pays industriel avec un autre pays industriel, en tant qu'il exporte approximativement dans la même proportion des marchandises entièrement façonnées et des produits bruts, peut effectivement jouir des avantages comparatifs.

L'article fait brièvement connaître la caractéristique fondamentale de la mise en valeur internationale de la loi de valeur. Il montre qu'un pays plus développé place son travail d'une plus haute capacité de production comme surplus de travail.

Enfin l'article s'occupe de la question de la mise en valeur de la dépense comparative dans les conditions socialistes et explique l'opinion de l'auteur que ce principe quoique dans des conditions modifiées, est pourtant valable dans le socialisme aussi.

NAVRATIL ÁKOS ÉS A POLGÁRI KÖZGAZDASÁGTAN »OBJEKTIVITÁSA«

Írta: MUHI K. LÁSZLÓ egyetemi tanársegéd

I.

Dávid Ricardóval (1772–1823) lezárul a polgári közgazdaságtan haladó korszaka és a kapitalizmus gazdasági jelenségeinek tudományos elemzését a jelenségek vulgáris magyarázata a kapitalizmus apológiája váltja fel. Szükségszerű következménye ez azoknak a változásoknak, amelyek a XIX. század első felében gazdasági és politikai téren végbementek.

A polgári közgazdaságtan klasszikusainak idején — akinek fő képviselői W. Petty (1623–1687); A. Smith (1723–1790) és D. Ricardo a kapitalizmus mint születő új társadalom a haladást képviseli a feudalizmussal szemben és a burzsoá érdekeket képviselő polgári közgazdaságtannak meg van a lehetősége a gazdasági élet jelenségeinek tudományos vizsgálatára, sőt a kapitalizmus érdekei ezt is követelik meg. A fő ellentét akkor még a feltörekvő polgárság és a földesúrak közötti ellentét. A munkásosztály ekkor még gyenge, szervezetlen, a munkásosztály és tőkésök közötti harc még csak kezdeti stádiumban van. A kapitalizmus ellentmondásai — éppen mert a kapitalista termelési mód is még csak születőben van — még rejtettek, még csak csirájukban vannak meg. A burzsoázia éppen ezért minden erjét a feudalizmus elleni harcra, szentelheti minden veszély nélkül feltárhatja a valóságot.

Az ipari forradalom kezdetét veszi a kapitalizmus utolsó nagy gazdasági csatája a feudalizmussal, amely az utóbbi teljes vereségét eredményezi gazdasági téren. A kapitalizmus gazdasági téren elért győzelmét követi a politikai győzelem a gazdasági hatalom megragadását a politikai hatalom megragadása. A harc a kapitalizmus teljes győzelmével ér véget. A győzelem azonban egyben újabb harcoknak a munkásosztály és tőkésosztály közötti harcoknak a kapitalizmus vereségének sorozatát nyitja meg. Hatalmas volt az a fejlődés, melyet az ipari forradalom által elért a társadalom, de még hatalmasabb volt a nyomor, amellyel az ipari forradalom a munkásosztályt súlytotta. Ugyanakkor amikor a gépi termelés térhódítása lehetővé tette a tőkésök számára a termelés és ezáltal a profit nagyarányú növelését, a munkások számára csak a kizsákmányolás fokozódását jelentette. Hihetetlen méreteket öltött a kizsákmányolás. Világossá vált, hogy a munkásosztály és tőkésosztály érdekei gyökeresen ellenkezőek, hogy a tőkésök csak a munkások rovására gazdagodhatnak, hogy a munkásosztálynak szembe kell szállni a tőkésök kizsákmányoló törekvéseivel, ha életét fenn akarja tartani. Kirobbannak az első sztrájkok,

megalakulnak az első munkásszervezetek a tőke elleni harc egybehangelésére. A munkáosztály egyre inkább önálló politikai erőként, egységes osztályként lép fel. A harcok egyre inkább össze kovácsolják, osztállyá tömörítik a munkásokat.

A gazdasági és politikai téren végbement változások nem maradnak hatástalanok a polgári közgazdaságtanra sem. Marx a következőket írja erről: »... az osztályharc a gyakorlatban és az elméletben egyaránt mind élesebb és fenyegetőbb formákat öltött. Ezzel megkondult a tudományos polgári közgazdaságtan lélekharangja. Most már nem arról van szó, hogy ez vagy az az elméleti megállapítás igaz-e, hanem arról, hogy a tőkének hasznos-e vagy káros, kellemes-e vagy kellemetlen, rendőrileg megfelelő-e vagy nem. Az önzetlen kutatást bérencek kötelőzködése, az elfogulatlan tudományos vizsgálatot az apologetika rossz lelkiismerete és gonosz szándéka váltotta fel.«¹

Nyíltan a kapitalizmus védelmében fellépni persze nem célravezető dolog. Valami elfogadható külső mögé kell rejteni az igazi célt a kapitalizmus apológiáját. Ennek a tetszetős külsőnek a szerepét tölti be a polgári közgazdaságtanban az »objektivitás«, a »pártatlanság«, az »osztályokfelettség« hangoztatása. A tudományosság legfőbb kritériumává teszik a pártatlanságot és tudománytalannak minősítenek minden olyan közgazdasági elméletet, amely nem függetleníti magát a közgazdaságtani kutatásban az osztályoktól és pártoktól. Különösen a marxizmust »vádolják« ezen alapon, amely nyíltan hangoztatja, hogy a munkáosztály érdekeit képviseli, hogy kutatását a munkáosztálynak a tőkés osztály ellen vívott harca szolgálatába állítja. A marxizmus a »vád« ellen nem akar védekezni, sőt azt hirdeti, hogy pártosság — a haladó osztály érdekeinek képviselője — egyedül az, amelynek alapján állva tudományos értékű művet lehet alkotni.

Hogy mennyire csak álarc a polgári közgazdaságtanban az »objektivitás«, a »pártatlanság« hangoztatása, az igazi cél a burzsoázia érdekeinek védelme előtt, hogy mennyire ellent mond a tudományosságnak az »objektivitásra« való törekvés, ezt szeretném bizonyítani egy polgári közgazdász, Navratil Ákos nézetének ismertetésén keresztül.

II.

Navratil Ákos (1875–1952) mint közgazdasági író kezdi pályafutását. Később a Kassai Jogakadémia közgazdaságtan tanáraként működik. 1902-ben 27 éves korában már egyetemi magántanár. 1918-tól a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának közgazdaságtan és pénzügytan tanára, majd 1942-ben az egyetem rektora. Számos cikket írt jogi, filozófiai, elméleti és gyakorlati közgazdasági kérdésekről. 1933-ban jelenik meg Közgazdaságtan című kétkötetes műve, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Chorin-díjjal tüntetett ki és amelyről egyik tisztelője úgy nyilatkozik, hogy ez a mű »a legkiválóbbak között is az első helyek egyikére emelte nemzetközi vonatkozásban is.«² Hivatalosan is — amit bizonyít még az is, hogy a Tudományos Akadémia levelező tagjává választja — és a kollégák által is elismert képviselője és művelője, tehát Navratil Ákos a polgári közgazdasá-

¹ Marx: Tőke. I. 18. old.

² Kenéz Béla: Ünnepi dolgozatok Navratil Ákos 60. születésnapja alkalmából. Előszó.

ságtannak. Ez az egyik oka annak, hogy miért Navratil nézeteit választottam bíráló tárgyául. A másik és az előbbinél döntőbb ok, hogy Navratil még a vulgáris polgári közgazdaságtanon belül is legszélsőségesebb, a legvulgárisabb nézeteket képviseli és fejleszti tovább. Ez a továbbfejlesztés korántsem azt jelenti, hogy új tételekkel gazdagítaná a polgári közgazdaságtant, hanem csak azt, hogy szinte abszurd módon viszi végig a vulgáris polgári közgazdaságtan ismert tételeit. Közgazdaságtana, mintegy összegezése mindazoknak az elméleteknek, amelyeket a vulgáris polgári közgazdaságtan Say által és Say óta a kapitalizmus védelmére »alkotott.« Közgazdaságtana megalkotásakor a vulgáris közgazdaságtan atyjához, Sayhoz nyúl vissza, az ő tanítását veszi át, legnagyobb részt változatlanul, részben a gazdasági és politikai életben időközben bekövetkezett változásoknak és apologetikus céloknak jobban megfelelően átalakítva.

Közgazdaságtanának bevezető részébe *hangsúlyozza az objektivitás, a pártatlanság fontosságát a tudományos kutatás szempontjából.* Bizonyos újszerű értelmezését adja az »objektivitás« követelményének. A következőket írja: »Fentebb egy helyet azt említettük, hogy a közgazdaságtan mikor a gazdasági életet vizsgálja, tartsa szem előtt a köz érdekét. Ez magától értetődőnek látszó megállapítás, amelynek helyességét mindenki hajlandó lesz elismerni. Pedig tulajdonképpen már ezzel is az igazság keresésén túlmenő célt tűztünk a tudomány elé... A közgazdaságtanban legalább az elmélet hivatva volna még a »közérdek« szolgálatánál is pártatlanabb lenni.«³ Újszerű értelmezése ez az objektivitásnak. Eddig az objektivitás alatt azt értettük, hogy osztályok érdekeiktől függetlenül a közösség, tehát minden ember érdekében kell kifejteni az elméletet. Navratil *megmagyarázza, hogy ez helytelen és csak az a közgazdasági elmélet tudományos, amely nemcsak hogy az egyes osztályok vagy pártok, de még a közösség érdekeit sem szolgálja.* De ha sem osztály, sem közösség érdekeit nem szolgálja egy tudomány, akkor mi értelme, mi haszna van egyáltalán? Különösen akkor, ha a közgazdaságtanról van szó, amely a társadalom gazdasági életével, az emberekkel legszorosabban összefüggő jelenségek vizsgálatával foglalkozik. Teljes képtelenség feladatként tűzni ki számára mindenféle érdektől való függetlenséget. A minden érdektől való függetlenséget — tehát még a közösség érdekeitől való függetlenséget is — még a nem felépítményjellegű természettudományoktól sem követelhetjük meg, illetve nevetséges és abszurd dolog attól tenni függővé tudományos jellegének elismerését, hogy mentes-e még a közösség érdekeinek a képviselőjétől is. Pedig, ha ezt megköveteljük a közgazdaságtantól, mennyivel inkább megkövetelhetjük a természettudományoktól, amely az emberektől független természeti törvények vizsgálatával foglalkozik. De vajon mit tartanak arról, aki a fizika tudomány jellegét tagadná, azért, mert az lehetővé tette az ember számára az atomenergia felszabítását, azaz a közösség számára hasznos volt, vagy nem tartaná tudománynak a biológiát, mert az oélul tűzte ki az emberiséget pusztító járványok kórokozóinak felkutatását és leküzdését. A legjobb esetben kinevetnék. Mindez pedig logikusan következik a »tudományosság« polgári közgazdaságtani követelményéből, amelyet pedig nem egy tekintélyes polgári közgazdász vall és hisz is anélkül, hogy kinevetnék érte. Navratil úr tehát egy olyan közgazdasági rendszer megalkotását tűzi ki feladatának, amely

³ Navratil Ákos: Közgazdaságtan. I. 32. old.

sem egyes osztályok, sem a közösség, tehát az égvilágon senkinek az érdekét nem szolgálja, tehát semmire sem jó. Méltó »feladat« ez egy polgári közgazdászhoz. Ellenvethetné valaki, hogy itt ő csak feltételes módhoz — »hívatva volna« — beszél a »tudományosság« kritériumáról, nem pedig úgy, mint ha ezt ő meg is oldotta volna már. Itt még valóban csak feltételes a kijelentés, de majd később látni fogjuk nem kis szerénységgel adja hírül egy ilyen a világirodalomban »egyedülálló« közgazdasági rendszer megalkotását.

A bevezetőben azt mondtam, hogy *elméletének alapját Say termelési tényezők elmélete képezi*. Ez valóban így is van, mint majd látni fogjuk »Közgazdaságtan« című munkája vonatkozásában. Ahhoz azonban, hogy teljes képet kapjunk munkájáról, szükséges azt a »fejlődést« végig kísérni, ahogyan eljut a termelési tényezők elméletéig, már csak azért is, mert ebből bizonyos következtetéseket lehet levonni az objektivitás és tudományosság viszonyát, valamint a társadalmi változásoknak a polgári közgazdaságtan elméletére gyakorolt hatását illetően.

Egy 1900-ban megjelen Közgazdasági Lexikonban Navratil Ákos tollából a következőket olvashatjuk: »a széltében-hosszában divó felfogás szerint a társadalmi termelés folyamatába három tényező szől bele, három cselekvő erő: a természet, a munka és a tőke. Részünkről a gazdaságtannak ezt az axiómává vált tanítását... ha következtetések akarunk maradni, nem vallhatjuk, ezt nem is tesszük. Sőt határozottan formulázzuk, hogy jószágok előállításának folyamatában csak egy termelőerőt ismerünk, a munkát.«⁴

Meghökkenítő megállapítás ez a polgári közgazdaságtan egyik képviselője részéről. Szembeszáll azzal a nézettel is, amely a tőkét különleges tulajdonságokkal ruhazza fel. »Azt mondják — írja ugyan itt —, hogy a tőke az a jószágokat előállító erő, amely a jószágokban lakozik. S ez igaz: csak hogy ez az erő, ha nem holt is, de legalább is alszik... A jószágok csak úgy hoznak új jószágot létre, ha termelésre fordítjuk azokat... De mi fordítja erre? Az emberi munka. Ezt nagyon is hangsúlyozni kell. Ne állítsuk a tőkét mint egy üres fogalmat arra a helyre, amely az emberi munkát illeti meg,... mely a jószágok előállításában a szükségletek kielégítése szempontjából úgy anyagi, mint szellemi alakban a vezérlő szerepet játsza s a természete és a jószágkészletet csak segítő társul veszi maga mellé. Hangsúlyozzuk, hogy: »csak a munka képes erejét bizonyos eszközök és módok segítségével a végtelenségig, a beláthatatlanságig fokozni, új jószágokat előállítani, ami közben alaki, anyagi helyi és időbeli értékeket teremti.«⁵

Igen szokatlan nézetek ezek egy polgári közgazdász tollából. Ricardo óta éppen az ellenkező törekvések — a munka közgazdasági szerepének lebecsülése, a tőke szerepének felmagasztalása — tapasztalhatók a polgári közgazdaságtan körében. Ne gondoljuk azonban, hogy Navratil úr szembefordul a vulgáris közgazdaságtannal és forradalmi módon a klasszikus polgári közgazdaságtan tanításaihoz nyúl vissza. Ragaszkodása a klasszikus tanításokhoz csak látszólagos és a klasszikus tanításokból való kiindulást egy merész fordulattal a vulgáris közgazdaságtan ismert meséjével tetőzi be. A munka szerepének dicsőítése után a vezető irányító munka fontosságát kezdi hangsúlyozni. A tőkét, azaz a termelést olyan munkával kell megindítani — mondja —, amely nagy képes-

⁴ Közgazdasági Lexikon. II. 733. o.

⁵ Közgazdasági lexikon. II. 733. o.

ségeket kíván, amely a legqualifikáltabb munkamód. A *tőkés kizsákmányoló tevékenységét azonosítja tehát a munkás munkájával*. A tőkés tehát éppen olyan munkás, éppen úgy dolgozik, mint a munkás. Nem csak azonosítja a tőkés és munkás munkáját, hanem még fölébe is helyezi a tőkés »munkáját« a munkásénak. Azt is megmagyarázza, miért olyan eltérő a két munkának a díjazása. Ennek az az oka, hogy a tőkés munkája ritka, képzése költséges, nagy, tehát a *jutalma* is. A munkás munkája már nem ilyen ritka, kiképzése sem olyan költséges, következésképpen bére is alacsonyabb. A jövedelmek aránytalansága tehát csak látszólagos, valójában ez megfelel a kétféle munkában meglévő tényleges különbségeknek. Ez hát a magyarázata a munka felmagasztalásának. Ezután a gondolatmenet után diadalmasan állapítja meg: »ilyenképpen kell a túlzó szocializmus tanításait saját maga ellen fordítani, a munka közgazdaságtani szerepének helyes megoldása segítségével.«⁶

Mennyire nem a leghelyesebb megoldása ez a munka közgazdasági szerepének, azt legjobban majd »Közgazdaságtana« fogja bebizonyítani, ahol a »helyes megoldással« szemben gyökeresen ellenkező elméletet állít fel. Kiderül a további soraiból az is, hogy nem azért veti el egyenlőre a termelőerők hármasságáról szóló tant, mert azt nem tartja tudományosnak, hanem azért, mert úgy látja, hogy a »munka közgazdaságtani szerepének helyes megoldása segítségével« alaposabb védelmet lehet a tőkésnek nyújtani. Persze ő maga sem fűz túlzott reményeket ehhez. »A munka közgazdasági szerepének fejtegetése – írja – minden esetre éppen a szocializmus tanítására való tekintettel a mai átlagos tudományos közgazdaságtan legkönnyebben sebezhető pontjai közé tartozik. Mikor még a szociáldemokrácia nem volt s mikor még tudományos szocializmusról szó sem lehetett, a közgazdaságtannal foglalkozók sokkal kevésbé érezték magukat veszélyezve a munka közgazdasági szerepének vizsgálatával, mint manap.« Magyarra fordítva ezt, amíg nem volt tudományos szocializmus könnyebben félre lehetett vezetni a munkásokat, mint amikor elméleti fegyver van a kezükben. Navratil ezek után a szép idők után kesereg, amikor még minden nehézség nélkül lehetett védelmezni a tőkés érdekeket, amikor még akármilyen együgyű mesével félre lehetett vezetni a munkásokat. Bár látja azokat a veszélyeket, amelyeket a munka jelentőségének hangoztatása jelent, ha nem is tudományos, hanem apologetikus okok miatt, mégis a termelő erők hármassága ellen foglal állást. Alig telik el azonban három évtized és ugyanaz a Navratil Ákos, aki *itt még szembeszáll a termelőerők háromosságát hirdető elméletekkel* és a munka közgazdasági szerepének fontosságát hangsúlyozta a »Közgazdaságtan« című munkájában a *termelőtényezők háromosságának, sőt a négy termelőtényező elméletének hirdetője lesz*. Mivel magyarázható ez a gyökeres fordulat? Azt hiszem nem tévedünk, ha ennek okát azokban a gazdasági, de döntően politikai változásokban keressük, melyek a Közgazdasági Lexikonban írt sorok és a »Közgazdaságtan« megírása 1900 és 1933 között végbementek. Milyen változások történtek gazdasági téren? A szabadversenyos kapitalizmusnak monopolkapitalizmussá való átalakulása a századfordulóra lényegében már befejeződik. A változások hatása azonban csak a XX. század első évtizedeiben válik világossá és érzékelhetővé. A legfontosabb változás, amely a polgári közgazdaságtan elméletére sem marad hatástalan, a tőke szerepének megváltozása a termelésben. A tőkés, aki kez-

⁶ U. o. 734...o.

detben maga is résztvesz a termelés irányításában, egyre inkább csak tőkével vesz részt a termelésben, a termeléshez szükséges minden szervező tevékenységet fizetett alkalmazottakra bízva. A tőke elősdi jellege mind nagyobb méreteket ölt. Világos, hogy az az elmélet, amely egyedül a tőkés munkás volta alapján akarja bizonyítani a kizsákmányolás lehetetlenségét, a jövedelemelosztás igazságosságát, nem tartható fenn. Olyan elméletre van szükség, amely tökéletesebb, a tények által nem annyira megcáfolható védelmet nyújt a tőke számára. Say »termelőtényezők« elmélete elfogadhatóbbnak látszik ebből a szempontból. Ez az egyik a gazdasági okokban rejlő magyarázata Navratil pálfordulásának.

De talán még döntőbb a politikai változásban rejlő ok. Már a fentebb idézett sorokból is kicsengett a szocializmustól való félelem. Ekkor a szocializmus még csak elméletben létezik. Bár veszélyes ellenfélnek tartja a polgári közgazdaságtan, mégis megvalósíthatatlan elképzelésnek tekinti, jobb volna, ha nem volna, kellemetlen, de nem túlságosan veszélyes. Az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalom bebizonyította, hogy nem ártatlan kis elméletecske, hanem társadalomformáló erő, fegyver a munkásosztály kezében, amellyel meg tudja dönteni a kapitalizmust. Ezt az erőt igen közelről tapasztalhatta Navratil a Magyar Tanácsköztársaság győzelme alkalmából. Világossá vált, hogy nem utópia a szocializmus, hogy a marxi tanításokat meg lehet valósítani a gyakorlatban, hogy tőkések nélkül magántulajdon nélkül is lehet folytatni a termelést.

Ez volt a másik és nem kevésbé döntő ok Navratil Ákos közgazdasági nézeteiben bekövetkezett változásoknak. Egy ember közgazdasági nézeteinek változásán keresztül láthatjuk tehát a gazdasági és politikai életben bekövetkezett változások hatását. Az osztályharc élesedése, amely az egész polgári közgazdaságtanban változásokat eredményez, egyes képviselőinek elméleteiben is változást idéz elő.

Vizsgáljuk meg ezekután Navratil Ákos »Közgazdaságtan« című művét.

Egy 1942-ben tartott ünnepi beszédében ezekkel a »szerény« szavakkal méltatja elméletét: »olyan közgazdaságtani rendszert, mely a gazdasági élet törvényeit tekintet nélkül az uralkodó jogi rendre magyarázná, illetve úgy magyarázná meg, hogy a magyarázat egyformán megáll, akármilyen a jogi rend, melynek uralma alatt a gazdasági élet folyik, a magamén kívül a világirodalom egyet sem ismerek.«⁷ Nem telt el hát hiábavalóan az a három évtized, amely a Közgazdasági Lexikonban megjelent sorok óta a Közgazdaságtan megírásáig eltelt. Az eredmény: egy világirodalomban »egyedülálló«, minden társadalomra érvényes közgazdasági rendszer megszületése. Elég nagy járatlanságot árul el itt Navratil a közgazdaságtan történetében. Ha alaposabban megvizsgálni elődei tanításait, rá kellene jönnie, hogy nem nevezheti egyedülállónak elméletét, mert már Say is és utána még sokan mások örökérvényű, minden társadalomra érvényes törvények felállításának igényével lépnek fel. Nem akarjuk persze azt állítani, hogy Navratil úr nem ismeri elődei tanítását. Nagyon is jól ismeri. A polgári közgazdászok szinte majdnem valamennyi képviselőjéről részletes ismertetést közöl. Egyedül Say nézeteinek ismertetéséről feledkeznek csak meg, ami elég furcsa, mert hiszen az ő tanításai képezik alapját

⁷ Navratil Ákos: Rektori ünnepi beszéd (1942.)

egész rendszerének. Így akarja úgylátszik az eredetiség látszatát fönntartani. Hogy ez erős törekvés nála, az fentebbi idézetből is kiderül. A keretek szűkek ahhoz, hogy az egész »Közgazdaságtan«-t megvizsgáljuk, éppen ezért csak azokat a részeket ragadom ki, amelyek az egész rendszer alapját képezik és amelyekből a legvilágosabban kiderül »pártatlansága« és »egyedülállósága« a világirodalomban.

Egész rendszerének alapját »A termelés jelenségei« című fejezet alkotja, amelyben a termelés elemeit határozza meg és veszi vizsgálat alá. Nézzük meg, melyek a *termelés szükséges tényezői Navratil szerint*: »... négy osztályba sorozhatjuk a termelés elemeit. Azokat a javakat, melyekből a termelő gazdaság az új jószágot előállítja, végső eredményében mind a természet adja. A termelés első eleme tehát a *természet*. Ezenkívül azonban emberi közreműködés is okvetlenül kell a termeléshez. Ez a ... *munka* néven ismert jelenség a termelés másik eleme. Harmadik eleme a termelésnek a szellemi munkának az a sajátos válfaja, amely a termelés szervezéséhez, vezetéséhez szükséges, a *szervező munka*. A termelés anyagául szolgáló és e célra felhalmozott javak azokkal együtt, amelyek a termelésnél eszköz gyanánt szerepelnek, teszjik lehetővé, hogy előálljon a termelés negyedik eleme, a *tőke*.«⁸

A termelőerők hármasságának tagadójából így lett a négy termelőtényező hirdetője.

Nézzük meg külön-külön az itt felsorolt termelőtényezőket. A termelés első elemeként, első tényezőjeként a természet szerepel. Ez helyes is, hiszen a természet nemcsak a termelésnek, de egyáltalán minden emberi tevékenységnek is az alapja. Annak ellenére, hogy ezt tagadnánk, egy megjegyzést mégis tenni kell. Abból, hogy a természet minden emberi tevékenység és nemcsak a termelés alapja, az is következik, hogy éppen ezért *túl általános* ez a fogalom és nem mutat rá arra a speciális kapcsolatra, amely a természet és a termelés között fennáll. Konkrétabb meghatározásra van szükség, amely jobban rámutat a termelés és a természet összefüggésére. Ez a konkrétabb megfogalmazás benne rejlik Navratil soraiban is, amikor azt írja, hogy »azokat a javakat, amelyekből a termelő gazdaság az új jószágot előállítja, végső eredményben mind a természet adja«. A termelés első eleme tehát nem általában a természet, hanem konkrétabban a természet adta javak, vagy ahogyan Marx nevezi, a munka tárgya. A későbbiek során kiderül, hogy a természet alatt konkrétan csak a földet érti. Ez viszont már túlzott leszűkítése a fogalomnak, hiszen az ember a termelés során nemcsak a földdel kerül kapcsolatba, bár igaz, hogy csaknem minden tárgy, amit az ember a termelés során átalakít, vagy a földön vagy a föld mélyében található. Ennek ellenére a vasérc a szén, a fa mégsem azonos a földdel. A munka tárgya fogalmába éppen úgy beletartozik a vasérc, a szén, a fa, mint a föld és éppen ezért helyesebb ez a megfogalmazás. Ez persze nem lényegbevágó kérdés, bár mint majd a tőke tárgyalásánál kiderül, nem lényegtelen az első tényező pontos megfogalmazása.

A termelés második tényezőjeként az emberi munka szerepel. Ezzel a tényezővel kapcsolatban nincs és nem is lehet semmi ellenvetésünk, tökéletesen egyetértünk ezzel.

⁸ Navratil Ákos: Közgazdaságtan I 171. o.

A termelés harmadik elemeként szereplő szervező munka mellett azonban már nem lehet szó nélkül elmenni. Az első pillanatra elfogadhatónak látszik a szervezőmunkának termelőtényezőként való szerepeltetése, hiszen Marx is elismeri, hogy: »... minden munkánál, ahol, sok egyén működik együtt a folyamat összefüggése és egysége szükségképpen egy parancsoló akarásban jelenik meg, s olyan funkciókban, amelyek nem a részmunkára, hanem a műhely egész tevékenységére vonatkoznak, mint a zenekar karmestere esetében.«⁹ Marx is elismeri tehát, hogy termelés fejlődésének egy bizonyos fokán szükség van bizonyos szervező munkára. Csupán azt lehetne ellenvetésként felhozni, hogy mivel a termelés érdekében kifejtett munkáról van szó – ha az elsősorban szellemi tevékenység is – a második elemként szereplő munka fogalma alá vonható ez is és szükségtelen – még ha olyan fontos is – külön elemként kiemelni. Nem volna azonban Navratil polgári közgazdász, ha a szervező munka kiemelésével csupán ennek fontosságát akarná hangsúlyozni. Hogy az első pillanatban az ember hajlandó elfogadni a szervező munka termelőtényezőjeként való megfogalmazást, az csak a polgári közgazdaságtan kifinomult módszerét bizonyítja. Nem a szervezőmunka fontosságának hangsúlyozása vezeti itt Navratilt, hanem az, hogy a tőkés vállalkozó munkáját becsempéssze a termelőtényezők közé. Világosan kiderül ez a későbbiek során, amikor leszögezi: »azt, aki a termelésnek ezt a szervezését végzi – tehát, aki a termelőtényezőként szerepelni képes... vállalkozónak mondjuk.«¹⁰ Világos tehát, hogy akkor, amikor a szervezőmunkáról beszél, vállalkozót ért alatta és nem a szervezőmunka, a harmadik termelőtényező, hanem a vállalkozó munkáját. Hogy a vállalkozói munka alatt kifejezetten a tőkés vállalkozó munkáját érti, az félreérthetetlenül kiderül a következő soraitból: »magántulajdoni rend nélkül is elképzelhető ugyan a termelés szervezése nagy méretekben is... De az ilyen szervezés... nem vállalkozói tevékenység. Az ilyen üzem vezetéséhez szükséges munka nagy szervező tehetséget kívánhat, de ez a munka ezért még nem vállalkozói munka.«¹¹ Következik az egész gondolatmenetből: termelőtényezőként a vállalkozói munka képes szerepelni, a magántulajdoni renden kívüli szervező munka viszont nem vállalkozói munka, következésképpen ez a szervezőmunka nem is szerepelhet termelőtényezőként. Az hogy a magántulajdoni renden kívül – pl. a szocializmusban – végzett szervezőmunka miért nem szerepelhet termelőtényezőként, a vállalkozói munka részletes elemzésénél erre is magyarázatot ad. (E kérdésre most nem térünk ki, hanem majd ehhez a részhez érve fogjuk megvizsgálni.) Itt egyelőre csak azt akarja Navratil bebizonyítani, hogy a tőkés vállalkozó termelőtényezőként szerepel, tehát szükséges feltétele a termelésnek. Nem azt akarja bizonyítani, hogy általában szervezőmunkára van szükség, hanem hogy kifejezetten a tőkés vállalkozó munkájára van szükség, ez képes termelőtényezőként szerepelni. Megmagyarázza azt is, hogy miért? Azért, mert: »... az ő ügyessége egyesíti a nélküle egymást nem lelő termelőtényezőket.« Azért szükséges tehát a vállalkozó munkája, hogy az egymást nem lelő termelőtényezőket a munkást és a termelőeszközöket egyesítse. Nagyon furcsa bizonyítás ez. Nagyon furcsa,

⁹ Marx: Tőke. III. 429. old.

¹⁰ I. m. I. 289. old.

¹¹ Id. m. I. 294. old.

mert hiszen éppen a kapitalizmus az, amely az eredeti tőkefelhalmozás folyamatában a kistermelőknek termelőeszközöktől való megfosztását, azaz a termelőtényezők szétválasztását végrehajtja és ugyancsak a kapitalizmus az, amely a kizsákmányolás révén megakadályozza a munkás termelőeszközökhöz jutását, a termelőtényezők ilyen módon való egyesülését. Miért szükséges tehát a termelőtényezők egyesítése a tőkés által?: azért, mert a tőkés szétválasztotta őket; és miért választotta őket szét?: azért, hogy újraegyesítésükkel bebizonyítsa szükségességét. (Önkéntelenül is az a tűzoltó jut eszébe az embernek, aki hogy szükségességét bebizonyítsa gyújtogatni kezd.) A tőkés is csak azért fosztja meg a munkást a termelőeszközöktől, hogy újraegyesülésükkel nélkülözhetetlenségét bebizonyítsa. Ezt akarja itt nekünk Navratil úr mondani. Enyhén szólva furcsa logika, illetve nagyon szép tautológia ez. Olyan nyilvánvalóban ellentmond ez a józan észnek, olyan nyilvánvalóan ellentmond ez a valóságnak, hogy kritikáját már önmagában hordja. Hogy tőkés szervező munkája nem nélkülözhetetlen – sőt szükségtelen – a termelés szempontjából azt mi sem bizonyítja jobban, mint a szocialista gazdaság, amely a tőkésnek közreműködése nélkül is óriási ütemben fejlődik, Navratilt persze az ilyen apróságok mint a logika és a tények egy cseppet sem zavarják. Célul tűzte ki, hogy bebizonyítsa a tőkés vállalkozó »munkájának« szükségességét és ettől nem tágit. Bizonyítottnak véli a tőkés vállalkozó munkájának szükségességét, és ez a lényeges számára.

Saynál még nem szerepel külön termelőtényezőként a vállalkozói munka. Say csak a tőkét szerepelteti termelőtényezőként. A vállalkozói munkát azonosnak tartja a munkás munkájával, a vállalkozó hasznát a vállalkozói munka bérének tekinti és nem tartja fontosnak külön termelőtényezőként való beiktatását. Már ő felhívja a figyelmet a vállalkozói munkára és már ő lerakja alapját a vállalkozói munka termelőtényezőként való szerepeltetésének. A vállalkozói nyereség magyarázatával kapcsolatban eltérő nézetek voltak. Egyesek a tőkével, mások a vállalkozó tevékenységével hozták azt kapcsolatba. Say idejében a tőke tulajdonos és a vállalkozó személye nem válik el olyan élesen mint később és így inkább az a törekvés volt erősebb, hogy a nyereséget ne a tőke, hanem a vállalkozó tevékenységének ellenszolgáltatásaként magyarázzák. Csak miután a tőke tulajdon és vállalkozói munka ketté vált, esik el a lehetősége ennek a megoldásnak. Egyaránt meg kell magyarázni a vállalkozó nyereségét és a kölcsöntőkés kamatát. A kamatot éppen a tulajdonos és a vállalkozó kettéválása miatt nem lehet a vállalkozó munkájából levezetni.

Miután a vállalkozót besorolta a termelőtényezők közé, áttér a tőkére. A tulajdonképpeni nehézséget a tőkének a magyarázata okozza. Ezt Navratil is hangsúlyozza. Mint mondja: »A termelésnek ezt az elemét legnehezebb megmagyarázni«. A nyereségnél még valami kapcsolatot lehetett találni a vállalkozó »munkájával«. A kölcsöntőkésnél azonban, aki egyáltalán nem vesz részt a termelésben, nehéz megmagyarázni, hogy miért élvez tőkéje után jövedelmet. Erre próbál magyarázatot adni a termelőtényezők elmélete, amikor a tőkét termelőtényezőnek veszi, olyan tényezőnek, amely szükséges eleme a termelésnek, hozzájárul a termék létrehozásához.

De nézzük, *hogyan határozza meg a tőke fogalmát?* »A termelés anyagául szolgáló és e célra felhalmozott javakat azokkal együtt, amelyek a ter-

melésnél eszköz gyanánt szerepelnek». Tehát a munka tárgyát és a munkaeszközöket együtt tőkének nevezi. A munka tárgya és eszköze valóban elengedhetetlen feltételei a termelésnek, de ezek csak a kapitalizmusban válnak tőkévé. Navratil úr szerint a munka tárgya és eszköze eleve tőkeként szerepel. A tőke összefoglaló kifejezés szerinte, ami magában foglalja a munka tárgyát és eszközét. A tőke nem különleges megjelenési formája, tehát a termelőeszközöknek, hanem azok általában mindig tőkék. Azt mondhatná valaki, hogy mit kell egy ilyen fogalmazási kérdésen vitatkozni, hiszen mindketten termelőeszközökről beszélünk. Ha csupán erről volna szó, valóban nem volna értelme a vitának. Csakhogy nem erről van szó. Ha elfogadjuk a termelőeszközök tőkeként való értelmezését, akkor nem azt ismerjük el, hogy termelőeszközökre van szükség, hanem azt, hogy magántulajdonban lévő termelőeszközökre van szükség. Az ilyen értelmezés a termelőeszközökkel együtt a tőkést is hozza magával, tehát közvetett úton a tőkés szerepel negyedük elemként, nem mint vállalkozó, hanem mint a tőke tulajdonosa. Nemcsak fogalmazásbeli vitáról van tehát szó, hanem elvi jelentőségű dolgokról. Nem azt akarja tehát Navratil úr bizonyítani, hogy termelőeszközökre van szükség — mint ahogy az előbbi elemnél sem a szervezőmunka szükségességét akarta bizonyítani —, hanem hogy magántulajdonban lévő termelőeszközökre és közvetve tőkékre van szükség. A tőkés vállalkozó és a tőke tulajdonost persze közvetlenül nem lehet termelőtényezőként megtenni, hanem csak kerülő úton, megfelelő álcázással, hogy ne lógjon ki nagyon a ló lába. Ezt egyszerűen úgy akarja elérni, hogy a termelőeszközöket tőkének kereszteli át, azt a látszatot keltve, mintha azok tőkék lennének.

A termelőtényezők kifejtése után *levonja a következtetést: a termeléshez négy tényezőre van szükség: a természetre, munkára, vállalkozói munkára és tőkére.* Ezek egyúttal hozzák létre a terméket, a termelés végső eredménye ezek közreműködésével áll elő és a termelőtényezők tulajdonosa olyan mértékben követelhetnek részesedést a termelés eredményéből, amilyen mértékben a tulajdonukban lévő termelőtényezők hozzájárultak a termelés eredményéhez.

A felsorolt négy termelőtényező a föld, a munka, vállalkozói munka, tőke, szükséges elemei a termelésnek, termelőtényezők, a termék az ő segítségével jön létre, illetve a tulajdonukban lévő termelőtényező segítségével és így e közreműködés fejében jogos a termelés eredményében való részesedésük. Nem esett még szó eddig, a kereskedelmi tőkéről. Nem akar hűtlen lenni hozzánk sem Navratil úr és a termelőtényezők tárgyalása után *magyarázatot ad a kereskedelmi tőke hasznára is.* Megállapítja, hogy három termelőfoglalkozást különböztethetünk meg: az őstermelést, az ipart és a kereskedelmet. *A kereskedelem is termelő foglalkozás tehát.* Mit termel a kereskedelem? Erre is választ ad: »a kereskedő, aki a jószágot forgalomba hozza és így termel, akkor és ott, olyan mennyiségben és olyan minőségben nyújtja át az átalakított jószágot, amikor és ahol, valamint amilyen mennyiségben és minőségben éppen szükség van rá. Ezzel helyi, időbeli, mennyiségi és minőségi értéket létesít.«¹² A kereskedő — Navratil szerint — tehát a forgalombahozatal által termel, még hozzá sokféle értéket. (Emlékezzünk

¹² Id. m. I. 177. old.

rá, hogy régebben az értékeknek a sokaságát a munkás munkájának tulajdonította.)

A kereskedelem valóban végez bizonyos értékalkotó tevékenységet. A termelés egyes fázisai a raktározás, csomagolás, stb. áttolódnak a forgalom területére a kereskedelem feladatává válnak. Ezek termelő, értékalkotó tevékenységek és amennyiben a kereskedelem ezeket a feladatokat elvégzi, termelő, értékalkotó tevékenységet folytat. Ezek a feladatok azonban nem tartoznak szorosan a kereskedelem feladatához és csak kis részét is teszik ki tevékenységének. A kereskedelem tulajdonképpeni feladatát akkor kapjuk meg, ha ezektől a termelésből átnyúló feladatoktól eltekintünk. Ekkor tiszta formájában áll előttünk a kereskedelmi tevékenység az áru adás-vételének, az érték pénzformává való átváltoztatásának lebonyolítása. Ez pedig teljes egészében improduktív tevékenység, amely semmiféle értéket nem hoz létre. Navratil képtelen szétválasztani a kereskedelemhez csak hozzá tapadó bizonyos termelői tevékenységet a kereskedelem lényegét alkotó improduktív adásvételi tevékenységtől. Szerinte a kereskedelem azáltal termel, hogy forgalomba hoz. Szerinte az egész kereskedelem a termeléshez tartozik. Mint mondja nem helyes az a megállapítás, hogy a gazdasági élet három fázisra: termelésre, forgalomra és fogyasztásra oszlik. Csak két fázisa van a termelésnek, a javak előállítás és a javak használata. A javak előállításához tartozik a kereskedelem tevékenysége is. Azért nem helyes véleménye szerint a hármás felosztás, mert alapja annak a »téves« gazdaságpolitikai felfogásnak, »mely szerint a kereskedelem fölösleges valami, melytől a gazdasági élet megszabadulhat, ha a termelő és a fogyasztó közvetlenül érintkezik egymással«. ¹³ Összekeveri itt a realizálás szükségességét és kereskedők szükségességét. Amennyiben a kereskedelem szükségessége alatt értjük, hogy az árut realizálni kell, tehát áruformából pénzformává kell átváltoztatni, hogy újra termelőeszközöket és munkaerőt vásároljanak a termelés továbbfolytatásához, akkor ebben az értelemben a kereskedelem valóban szükséges, de ha a kereskedelem szükségessége alatt a kereskedők külön osztályának a szükségességét vagyis azt értjük, hogy a realizálást mások mint a kereskedők nem is végezhetik el, már nem igaz a dolog, Navratil pedig nyilvánvalóan ezt akarja bizonyítani. A realizálás szükségessége nem vonja feltétlenül maga után a kereskedők szükségességét, mert az áru realizálása a kereskedők közbejötté nélkül is végbemehet, mint ahogy a gyakorlatban igen gyakran végbe is megy. Az, hogy a realizálás feladata egy bizonyos fejlődési fokon önállósul, hogy az adás-vétel feladatát a termelő más személyeknek, a kereskedőknek engedi át, az éppen ennek a tevékenységnek improduktív jellegéből következik. Ha a termelő maga végzi az értékesítés feladatát, akkor egyrészt külön tőkebefektetésre van szüksége a kereskedelmi apparátus — alkalmazottak, raktárak, berendezések — fenntartására, másrészt a termelés továbbfolytatása a realizálás függvénye lesz, csak akkor válik lehetővé az új termelési folyamat megindítása, ha az előző termelőfolyamat termékei már értékesítve lettek. Hogy ezektől a termelést akadályozó improduktív műveletektől a tőkésék megszabaduljanak, adják át ezeket a feladatokat egy külön osztály, a kereskedők osztályának. Ezek a tevékenységek továbbra is improduk-

¹³ Navratil Ákos: Közgazdaságtan. I. 178. o.

tív tevékenységek. Annyit lehet csak elmondani, hogy a kereskedelmi tőke közbejöttével kisebbek lettek ezek a költségek. Navratil teljesen fordítottan ábrázolja a folyamatot. Szerinte ezért van szükség a kereskedelemre, mert az termelő tevékenység. A valóságban pedig a kereskedők külön osztályának a kialakulását, az improduktív költségek csökkentésének a szükségessége hozza létre. Ha ez nem így volna, akkor teljesen érthetetlen lenne, miért engedik át az ipari tőkésnek a kereskedelmi tevékenységet más személyeknek, miért mondanának le a profit egy részéről a kereskedők javára. Ha igaz Navratil állítása, akkor sokkal jobban járnának az ipari tőkésnek, ha maguk értékesítenék a terméket, hiszen akkor nemcsak hogy nem kellene lemondani a profit egy részéről, hanem még újabb nyereséghez is jutnának. Az, hogy a monopóliumok korszakában az egyes monopóliumok kereskedelmi hálózatot hoznak létre, nem mond ellent az eddig elmondottaknak. A monopóliumok korszakában a kereskedelem sajátos szerepet játszik. Egyrészt itt csapódik ki az egyes területek termelésének monopolizálásából származó nagyobb profit, másrészt a monopólium csak így válik teljessé. Nem azért végzik tehát a monopóliumok tőkésai a kereskedelmi tevékenységet is, hogy a kereskedelem »értékkalkoló« tevékenységéből származó hasznot megszerezzék, hanem azért, hogy a termelés egyes területének monopolizálásából származó extraprofitot ne a kereskedelmi tőke vágja zsebre.

Navratil persze ezek a tények nem zavarják. Ő csak a kereskedelmi tőke jövedelemre való jogát akarja igazolni, mégpedig úgy, hogy ezért a jövedelemért semmi vád ne érhesse őket. Azt akarja bizonyítani, hogy a kereskedelem értékkalkoló, termelő tevékenység és így a kereskedelem jövedelme ebből az értékkalkoló tevékenységből származik. Világos, hogy ez nem igaz. Az is világos, hogy a realizálás értékkalkoló voltának tagadásából nem következik szükségességének tagadása és szükségességének elismeréséből nem következik értékkalkoló jellegének elismerése. A tudós munkájának szükségességét senki nem tagadja, de ebből még nem következik, hogy munkáját közgazdasági értelemben értékkalkotónak ismernék el.

Navratil is érzi kereskedelem termelő jellegéről vallott nézetének gyengeségét, ez látszik abból, hogy csak így hátsó ajtón próbálja termelés tényezői közé becsempészni. Gondolatmenete alapján világos, hogy oda kellene sorolnia, hiszen a termelés részét képezi, »helyi, időbeli, mennyiségi és minőségi értéket létesít«. Hogy mégsem sorolja a termelőtényezők közé csak ilyen közvetett módon, az egyben kritikáját is adja a kereskedelem termelő jellegéről elmondottaknak.

A kereskedelmi tőkeről tett kiegészítéssel az utolsó alapkövét is lerakta közgazdasági rendszerének, és ezzel a maga tökéletességében áll előttünk a termelőtényezők elmélete. Az »objektivitás« és »pártatlanság« nem ismerhető fel ugyan olyan egyértelműen, a tőkés rend magyarázására irányuló törekvés viszont annál inkább. Minden kizsákmányoló réteg tevékenységének »nélkülözhetetlensége« bizonyítást nyert, a termelés eredményében való részesedésük sem képezheti vita tárgyát. Az alapvető problémát tehát már megoldotta Navratil úr. Egy probléma azonban még továbbra is fennáll. Ez a probléma, *hogy hogyan tudjuk meghatározni azt, hogy az egyes termelőtényezők mennyivel járultak hozzá a termelés eredményéhez és így mennyi az a rész, amelyre a termelés eredményéből igényt tarthatnak.* Mi a

magyarázata annak, hogy az egyes termelőtényezők részesedése olyan eltérő egymástól? Mi a magyarázata annak, hogy a munkások részesedése olyan elenyésző a tőkés részesedéséhez képest. A jövedlemnek ez az eltérése kézzel fogható tény. A termelőtényezők alapján ezt megmagyarázni nem lehet. Ha azt még el is lehet hitetni a munkásokkal, hogy a tőkés tevékenységére szükség van, azt azonban már nehéz megmagyarázni, hogy neki miért van csak szűkös megélhetésre, a tőkésnek pedig fényűző életmódra joga. A termelőtényezők elvét valló polgári közgazdászok régi problémája ez és Say óta a legkülönbözőbb módon próbálják magyarázni eredménytelenül. Navratil is megpróbál válaszolni a kérdésre. Arra persze ő sem tud választ adni, hogy a termelés eredményéből pontosan mennyi tudható be az egyes termelőtényezőknek. *A jövedelmek alakulásának tendenciájára próbál csak magyarázatot adni a termelőtényezők hozadékképességének elemzésén keresztül.* A következőkben ezt vizsgáljuk meg.

Elsőként a természetet, illetve a földet veszi vizsgálat alá. A polgári közgazdaságtan jól ismert csökkenő földhozadék törvényét fejtegeti ebben a fejezetben. Vizsgálódásunk szempontjából ez a fejezet nem tartalmaz lényeges dolgokat, úgyhogy át is ugorjuk ezt a fejezetet már csak azért is, mert a munka elemzésénél bizonyos mértékig a csökkenő földhozadék törvényére vissza kell térni.

A következő fejezet az emberi munkát elmezi a hozadékalakulás szempontjából. A fejezet első felében a munka keletkezésének elméletét fejti ki. *A munka keletkezése véleménye szerint az úgynevezett játékelmélettel magyarázható.* A következőket írja: »... az embereknek már korán vannak kezdetleges szellemi szükségleteik, amelyeket bizonyos játékszerű foglalkozással igyekeznek kielégíteni. Ez a kezdetleges ember az állatokat, amelyeket maga köré gyűjt, inkább a szórakozás kedvéért tartja. Az állatok alakja ragadja meg úgy képzelőtehetségét, hogy díszítésül például teste tetoválásánál az állati formákat alkalmazza. Ez a játék vezethet a komolyabb munkálkodás kezdeteihez.¹⁴ Teljesen újszerű magyarázata ez a munka kialakulásának. Engels szerint a munka az, amely az embert elindítja a szellemi fejlődés útján, amely döntő hatást gyakorol az emberi agy átalakulására. Az agy fejlődése visszahat az ember egész fejlődésére, de fejlődés a munkából indul ki. Navratil elképzelése teljesen ellenkező ezzel; szerinte előbb vannak a szellemi szükségletek és ezek a szellemi szükségletek vezetnek a játékszerű foglalkozásokon keresztül a munka kialakulásához. Nem nehéz felfedezni ebben az idealizmus tanítását a szellem elsődlegességéről. Ugyanakkor az idealizálása is felfedezhető ebben az elméletben az őskori állapotoknak. Az ősember egy játékos lény, aki pusztán játékos időtöltésből felfedezi a munkát. Megemlíti persze, hogy »emelett a közvetlen célszerűségi belátás is segítheti az embert,«¹⁵ azaz az is, hogy így a munka segítségével könnyebben megszerezheti táplálékát. Ez persze csak olyan mellékes a játékoság mellett. A szükségletek kielégítésének kényszerítő ereje csak olyan »-e mellett«. Egy alapos logikai hiábát is tartalmaz ez az elmélet. Azt leszögezi, hogy »kezdetleges segédeszközök készítése valószínűleg az első tervszerű munkálkodás kezdete.« A játékoság

¹⁴ Navratil Ákos: Közgazdaságtan. I. 107. o.

¹⁵ Navratil Ákos: I. 107. old.

megnyilvánulásának egyik jele szerinte, hogy az ember »testére állati formákat tetovál. De ez a tetoválás nem tételezi-e fel már bizonyos, erre a célra készített eszközöket? Valószínű, hogy ilyen eszközöket már készítenek, hiszen pusztá kézzel nem lehet ezt elvégezni. Egy ilyen primitív eszköznek az elkészítése pedig már munkát jelent. Azt viszont nehéz elképzelni, hogy ez kiindulópontot jelent a szerszámkészítés tekintetében és nem már egy bizonyos fejlődési fokot. Nehéz elképzelni, hogy az ember előbb készít szerszámokat ilyen célra, mint tápláléka megszerzésének megkönnyítésére.

A munka keletkezésének ilyen »tudományos« kifejtése után azt a nem kevésbé tudományos kijelentést teszi, hogy a »munka is a csökkenő hozadék-képesség törvényének uralma alatt áll.«¹⁶ A *csökkenő hozadék-képesség törvényének kiterjesztése a munkára is* még a polgári közgazdaságban is újszerű. Enek bizonyításánál a csökkenő földhozadék törvényéhez nyúl vissza és párhuzamot vonva vonja le következtetését. Mint mondja, helytelen olyan értelmezése a termelő-költségtannak: »mely a földre alapított termelésben a földet csak a termelésben szenvedőlegesen résztvevő alakzatnak tekinti és a földdel kapcsolatos minden termelőeredményt ilyenkor a közreműködő tőke hatásának tart. Minden látszat ellenére... minden körülmények között, mindig a föld terem, bármennyire tőke és munka adagoltassék is. aközben, hogy a föld ezt a termelőerejét kifejti. És ez a föld fárad el és merül ki, ha termelőmunkája közben nagyobb és nagyobb erő kifejtésre készítjük. Éppen így az ember is akkor fárad el inkább, ha erősen kényszerül dolgozni... az elfáradás fizikai ténye olyan erős bizonyíték amellett, hogy a munka hozadék-képessége erkifejtés során csökken, hogy itt adott bizonyítására tulajdonképpen szükség nincsen.«¹⁷ Nagyszerű bizonyítás. Navratil párhuzamba állít egy holt dolgot egy eleven élőlényvel, az emberrel és abból, hogy a föld is elfárad az ember is elfárad, levonja a következtetést: »a munka is csökkenő hozadék-képesség törvénye alatt áll.« Hát nézzük meg egy kissé részletesebben ezt a »törvényt«. A föld és a munka párhuzamba állítása szükségessé teszi, hogy a csökkenő földhozadék törvényével foglalkozzunk, mert hiszen Navratil annak bizonyításából indul ki. A következőképpen fogalmazza meg a csökkenő földhozadék törvényét: »...minél több költséget fordítunk a föld termőerejének fokozására, annál jobban csökken a föld hozadékának növekedése, míg végre a termelőkenység határán maga a hozadék egésze is csökkenni kezd.«¹⁸ Lenin: »Az agrárkérdés és a Marx kritikuskok« című munkájában már megsemmisítő bírálatot gyakorolt a polgári közgazdaságtan ezen »törvénye« felett, rámutatva arra, hogy ez az elmélet figyelmen kívül hagyja a legfontosabbat, »a technika színvonalát, a termelőerők állapotát«. Ha a költségek növekedése a pótlólagos tőkebefektetés változatlan technikai színvonal mellett megy végbe, akkor »ebben az esetben bizonyos fokig alkalmazható a csökkenő földhozadék törvénye«¹⁹ A változatlan technikai színvonal mellett történő pótlólagos tőkebefektetés azonban csak ritka esetleges jelenség. Következésképpen a csökkenő hozadék »törvénye« sem általános, hanem csak esetleges viszonylagos törvény lehet. Navratil párhuzamot vont a föld

¹⁶ Navratil Ákos: Közgazdaságtan. I. 195. o.

¹⁷ Navratil Ákos: I. 183. o.

¹⁸ Navratil Ákos: Közgazdaságtan. I. 197. o.

¹⁹ Lenin: Az agrárkérdés és a Marx kritikuskok művei. 5. 105. old.

és munka között. Vigyük hát következetesen végig a párhuzamot és alkalmazzuk a fentebb elmondottakat a munkára is. A munkára értelmezve a földről elmondottakat: minél több költséget fordítunk a munka termelőerejének fokozására, annál jobban csökken a munka hozadékának a növekedése. De mit jelent minél több költséget fordítani a munka termelőerejének fokozására? Nem jelenthet mást, mint egyre több termelőeszközt alkalmazni. Ez csak akkor vezet a hozadék csökkenésére, ha a pótlólagos befektetés változatlan technikai színvonal mellett megy végbe. Például egy szövő el tud látni három szövőgépet, újabb tőkebefektetéssel még három szövőgépet beállítanak, ezt azonban már nem tudja kezelni, hiszen a másik három szövőgép idejét lefoglalja. Világos, hogy az ilyen tőkebefektetés csökkenő hozadékot eredményez, mert a három gép teljesítménye most hat gépre oszlik meg. Ebben az esetben termelőeszközök és munkaerő közötti optimális arány túllépéséről és nem a pótlólagos befektetés csökkenő hozadékáról van szó. Ezt még ő is elismeri. A következőket írja ezzel kapcsolatban: »... közönségesen akkor szoktak a munka csökkenő hozadékáról beszélni, mikor arra akarnak rámutatni, hogy egy bizonyos üzemben adott körülmények között gazdaságosan csak egy bizonyos számú munkást lehet alkalmazni és hogy az akkor ott ezen a számon felül alkalmazott minden egyes további munkás alkalmazása már csak veszteséget jelent az üzemre nézve... ebben az esetben nem a munka kapcsán csökken az üzem hozadéka. A csökkenés oka ilyenkor a rossz üzemvezetés mely nem ismeri fel az üzem nagyságához mérten alkalmazható termelőtényezők optimális arányát.«²⁰ Mint ez az idézet is bizonyítja, csak úgy lehet tehát pótlólagos tőkebefektetést eszközölni, hogy új termelő eszközöket állítanak be, mégpedig fejlettebb termelőeszközöket. A változatlan technikai színvonal mellett történő tőkebefektetés lehetőségét Navratil is kizárja, illetve ha fennáll is ez, nem a csökkenő hozadék törvényét bizonyítja, hanem a termelőtényezők optimális arányának túllépését. Ha viszont a pótlólagos tőkebefektetésnek ezt a módját kizárjuk, egyáltalán nem érthető, hogy mit kell érteni a munka csökkenő hozadékképességének törvényén. Nagyon merész állítás lenne azt mondani, hogy a növekvő technikai színvonal mellett történő tőkebefektetés csökkenő hozadékot eredményez. Csak az a »nagy« igazság marad meg, hogy: »az ember is akkor fárad el inkább, ha erősebben kényyszerül dolgozni«. Ez egy alapvető igazság, de mi köze ennek a csökkenő hozadékhhoz? Hogyan következik ebből a munka csökkenő hozadéka? Ha ezt akarja Navratil ezzel bizonyítani, hogy a munkás 12 órában végzett teljesítménye nem azonos az első óra teljesítményével, akkor ezzel még egyetérthetünk, de csak egy esetben. Csak abban az esetben, ha az ember munkája során csak fizikai erejére van utalva és egyáltalán nem, vagy csak minimális mértékben használ termelőeszközöket. Csak ebben az esetben következik be feltétlenül a munkaórák számának növekedésével a hozadék csökkenése. Ez azonban egyáltalán nem jellemző. Az ember munkájához termelőeszközöket használ, mégpedig egyre növekvő mértékben és így ellensúlyozza, sőt túlszárnyalja a fizikai fáradság következtében esetleg jelentkező termelés kiesést. Gyakorlatilag tehát nem jelentkezik a fáradság következtében fellépő csökkenő hozadék, már csak azért sem — a termelőeszközök használatán kívül —,

²⁰ Navratil Ákos: Közgazdaságtan. I. 197. o.

mert a munkaidő is olyan terjedelmű, amely alatt az ember képes egyenletes teljesítményt nyújtani. Egy normális 8 órás munkanap esetében, amennyiben nem termelőeszközök nélkül folyik a termelés, az első és utolsó óra teljesítménye nem mutat lényeges különbséget.

Semmi bizonyítéka nincs tehát a csökkenő munkahozadék törvényének. A munkával kapcsolatos szavait a földre visszafordítva saját állításán keresztül cáfolhatjuk. Azt mondja a csökkenő munkahozadékkal kapcsolatban, hogy az a csökkenés, amely a változatlan technikai színvonal mellett történő pótlólagos tőkebefektetések, illetve a termelési tényezők optimális arányának helytelen felméréséből származó befektetések következtében áll elő, nem a munka csökkenő hozadékát jelenti: »A csökkenés oka, ilyenkor a rossz üzemvezetés, mely nem ismeri fel az üzem nagyságához mértén alkalmazható termelőtényezők optimális arányát.« Ugyanezt a földre értelmezve: a változatlan technikai színvonal mellett történő pótlólagos befektetések következtében előálló csökkenés nem a föld csökkenő hozadékát bizonyítja, hanem a rossz üzemvezetést, mely »nem ismeri fel az üzem nagyságához mértén alkalmazható termelőtényezők optimális arányát.« Az azonosításból csak mind a két törvény tarthatatlansága következik. Érdemes emlékeztetni arra, hogy Navratilnak sem mindig ez volt a véleménye a munkáról, amit itt most idéztünk. Valamikor még azt vallotta, hogy: »csak a munka képes erejét bizonyos eszközök és módok segítségével a végtelenségig, a beláthatatlanságig fokozva új jószágokat előállítani.«²¹ Most ennek pontosan az ellenkezőjét hirdeti. Hogy miért ez a nagy változás, majd a tőke vizsgálatánál fog világozzá válni.

A csökkenő munkahozadék »törvényének« nagyszerű bizonyítása után a munkamegosztás fejlődését, majd a *munkarendszereket* elemzi. A munkarendszerek elemzésével érdemes röviden foglalkozni. Nem annyira tartalma miatt, hanem inkább azért, mert a polgári közgazdaságtan »objektív« módszerének jellemző példája ez. Mint mondja, három féle munkarendszerről beszélhetünk, aszerint, hogy a munkás mennyire rendelkezik sajátmaga és munkájának terméke fölött.«²² A döntő tehát a termék feletti rendelkezés joga. Ennek megfelelően különbözteti meg a rabszolgaságot a jobbágyságtól és a bérmunkarendszert. Ezek után az egyes munkarendszerek jellemzésére tér át. A rabszolgaságról ezt írja: »rabszolgaság esetén a munkás nem rendelkezik munkája termékével, de sőt személyisége is másnak a tulajdona.«²³

A jobbágyságot így jellemzi: »ez a munkarendszer már elismeri a munkás személyiségét, sőt részben megadja neki munkája terméke felett is a rendelkezést.«²⁴ Mindaddig a hangsúly a munkás személyes és munkája termék feletti rendelkezésen volt. Kíváncsian várja az ember, hogy a bérmunkarendszerhez érve mit fog erről mondani. Mire azonban a bérmunkarendszerhez ér Navratil, elfeledkezik arról, amit a kiindulásnál hangsúlyoz és egyszerűen elfelejti felvetni a munkás munkájának terméke feletti rendelkezésnek kérdését. Csak arról beszél, hogy »a munkás ennél sajátjaként rendelkezik munkájával, melyet bérszerződés mellett bocsát a munkaadó rendelkezésére.« Sehöl egy szó sem esik a termékről. Általános fejtegetésekbe bocsátkozik erről

²¹ Közgazdasági Lexikon. II. 733. old.

²² Navratil: Közgazdaságtan. I. 213. old.

²³ Navratil: Közgazdaságtan. I. 213. old.

²⁴ Navratil: Közgazdaságtan. 215. old.

az elvileg »legtökéletesebb« munkarendszerről a polgári közgazdaságban szokásos szövegeit ismételve a munkás szabadságáról, ami azt jelenti, hogy szabadon választja meg kinek adja el munkaerejét. A termék feletti rendelkezés jogának a kérdését ügyesen elhallgatja, mintha a fejtegetések elején nem is a termék feletti rendelkezés alapján különböztette volna meg az egyes munkarendszereket. Ezt nevezi Navratil úr objektív kutatási módszernek. Elhallgatni a kapitalizmus számára kényes kérdéseket, elferdíteni a tényeket a kapitalizmus érdekében, ezek az »objektív«, a »pártatlanság« fő módszerei. (Mi volna, ha még »pártatlanok« sem volnának?)

Ezekután a tőke részletes elemzését kezdi el későbbi időpontra téve a harmadik termelőtényezőként megjelölt szervező munka tárgyalását. Abból indul ki, hogy a termelés eredményesebbé tételéhez »eszközökre és arra van szükség, hogy a munka anyaga nagyobb tömegben felhalmozottan álljon rendelkezésre.« A termelés nagyobb eredményét ilyenkor »az összegyűjtött és nagyobb mennyiségben alkalmazott munkaanyag, másszóval a készlet és a munkaeszközi közreműködésének köszönhetjük. A termelésnek ekként egy harmadik tényezőjét ismerjük meg. Ezt a tényezőt tőkének nevezzük. A tőke tehát a termelés anyagában és eszközeiben, illetve mindennek a tömegszerűségében rejlő sajátos termelőerő.«²⁵ A tőke tehát nem egyszerűen a termelőeszköz, hanem a termelőeszközökben rejlő sajátos termelőerő.

Most válik világossá, hová vezet a termelőeszközöknek tőkével való azonosítása, tőkeként való értelmezés. Abból indul ki, — ami egyébként helyes —, hogy a termelőeszközökkel végzett termelés eredményesebb, mint az azok nélkül végzett, és a nagyobb eredményt ilyenkor alkalmazott termelőeszközöknek köszönhetjük. A termelőeszközök pedig tőkék, tehát nagyobb eredmény a tőkének köszönhető. A helyes kiindulásból ehhez a helytelen következtetéshez lehet jutni. Még azt is továbbfejleszti Navratil és azt is bebizonyítja, hogy nincs is tulajdonképpen kizsákmányolás, hogy szó sem lehet kizsákmányolásról. A tőkés jövedelme nem egyszerűen abból származik, hogy tulajdonában tart egy termelőtényezőt, hanem abból, hogy egy különleges tulajdonsággal rendelkező, egy sajátos termelőerővel rendelkező termelőtényezőt tart birtokában. Ha ebből származik, nem származhat a munkások kizsákmányolásából. Így jut el Navratil úr a termelőeszközök tőkéként való értelmezéséből a kizsákmányolás tagadásához. Páratlan éleslátásával azt is észreveszi, hogy a tőkére a növekvő hozadéképesség jellemző. Mint mondja, tapasztalati tény, hogy ha a termelést kibővíti, a termelőtényezőket nagyobb mértékben alkalmazzuk a hozadék bizonyos körülmények között a kiterjesztés mértékénél nagyobb arányban növekszik. »Tapasztalati tény az is... hogy ilyenkor a termelésnél a tőkének jelen kell lennie.« Navratil úr eddigi gondolatmenete alapján világos, hogy hozadék növekedése nem lehet a csökkenő hozadéképesség törvénye alatt álló munka eredménye. Félreérthetetlenül le is szögezi ezt: »A hozadéknak az a növekedése, amely ilyenkor előáll, magától értetődőleg nem vezethető vissza a termelésnél szereplő azokra a termelőtényezőkre, amelyeknek jellemző vonása gyanánt a csökkenő hozadéképességet ismertük meg. Tehát nem okozhatja a természet és nem okozhatja a testi munka sem. Csak a tőke és a vállalkozó munkája lehetnek azok, amelyek részéről a hozadék

²⁵ Navratil: Közgazdaságtan. I. 221. old.

növekedést előidéző hatás érvényesülhet.«²⁶ Ezért kellett hát minden áron a munka csökkenő hozadékát bizonyítani. Amivel ott meg lett rövidítve a munka, azt most itt megkapja a tőke. De honnan ered a termelőeszközök növekvő hozadékképessége? Mi állítja elő a termelőeszközöket? Az emberi munka. Ha termelőeszközöket növekvő hozadékképesség jellemzi, akkor ez nem származhat másból, mint az őt létrehozó munkából és nem is hozhatja más felszínre azt, mint az emberi munka. Teljes képtelenség hát azt állítani, hogy a munka, amely ezeket a termelőeszközöket létrehozta, a csökkenő hozadékképesség törvényének hatása alatt áll. De ha még el is fogadjuk mindazt, amit itt Navratil állít, még akkor sincs megcáfolva a kizsákmányolás. A termelőeszközök és a munka kapcsolata félreérthetetlenül megmutatkozik. Amiből az következik, hogy a termelőeszközök a munkások jogos tulajdonát kellene hogy képezzék és ha ezek mégis a tőkésék tulajdonában vannak, az csak azt bizonyítja, hogy elsajátították jogos tulajdonosuktól, a munkásoktól. A jogtalan tulajdon, a jogtalan jövedelem tényét még így sem lehet megcáfolni. Semilyen szempontból sem fogadható el tehát Navratil tőkeelmélete. Egyetlen világos törekvés van csak az egész elméletben, mégpedig az a szándék, hogy a kizsákmányolás tényét leplezze, hogy a tőkésék jövedelmét a tulajdonukban levő termelőtényező objektív tulajdonságából bizonyítsa. Ugyanakkor persze nagyhangon hirdeti az abszolút pártatlan tudományos szemléletet, a tőke vagyoni jogi felfogását képviselőkkel szemben, olyasvalamivel vádolva őket, amiről egyáltalán nem tehetnek, ti. hogy nem látják meg a tőkében a termelés tényezőjét. »A tudománynak — mondja — nem lehet feladata, hogy a vizsgálódás szemhatárát mesterségesen megszűkítse. Amit látnom adatott, azt meg kell nézzem és ha tudom magyaráznom is kell«. Dicső szavak ezek a tudományosság védelmében, ami meg is hatna, ha nem derülne ki később, hogy mi húzódik meg valójában e magyarángu dörgedelem mögött. A következőket olvashatjuk a tőkeelméletek végén: »...az immateriális és vagyoni jogi, másfelől a termelési tőkeelméleti felfogások szembeállításán kapcsán felmerül még a kérdés, hogy nyújt-e előnyt, ha a tőkét egészben vagy akár csak részben is eltüntetjük a termelés szemhatáráról.«²⁷ Ez világos beszéd. Nem arról van tehát szó, hogy tudományos-e, vagy nem, ez avagy az az elmélet, hanem hogy nyújt-e előnyt. Hogy milyen előnyről van szó, azt is megmondja az idézet további részében: »a szocializmusnak a magántulajdoni rend ellen intézett támadásával szemben semmiesetre sem. Mert a szocializmus támadásait saját szempontjából egész helyesen nem a tőkének a termelésénél, hanem éppen a jövedelem elosztásánál játszott szerepe ellen irányítja. Ha az immateriális elmélet a vagyon funkcióival ruházza fel a tőkét, márpedig ezt teszi, amikor csak nagy, főleg magántulajdoni megjelenési alakjában, tehát tőke név alatt a vagyon formájában szerepelteti, még védtlenebbül hagyja a tőkét e támadásokkal szemben.«²⁸ Azért tesz hát szemrehányást, mert a vagyoni jogi felfogás képviselői nem látják meg amit a tőke védelmében meg kellene látniuk. Ami a szocializmusra vonatkozó részét illeti a mondanivalónak a szocializmus azért nem intéz a tőkének a termelésnél betöltött szerepe

²⁶ Id. m. 225. old.

²⁷ Id. m. I. 337. old.

²⁸ Id. m. I. 238. old.

ellen támadást, mert nem is lát semmiféle tőkének tulajdonítható szerepet a termelésben.

A továbbiakban a tőke keletkezésének tárgyalása során elmondja a polgári közgazdaságtan jólismert meséjét a takarékoságról, mint a tőke keletkezési módjáról? Hangsúlyozza, hogy nemcsak a nagy jövedelemből lehet takarékoskodni. »A feltétlenül kielégítést kívánó szükségletek határán túl igen messzemenően urai vagyunk annak, hogy milyen mértékben elégítsük ki szükségleteinket. Gondosabb megítéléssel könnyen tudatára juthatunk annak, hogy támadt szükségleteink egy jó része tulajdonképpen nem kíván okvetlenül kielégítést.«²⁹

A kapitalizmusban ez a gondos mérlegelési képesség úgylátszik csak a tőkéseknek adatott meg, mert nem igen van példa arra, hogy a munkások összegyűjtenének egy gyárra valót. A tőkések gondosan mérlegelik, hogy melyik szükségletük az, amely feltétlenül kielégítést kíván, a nem feltétlenül fontos szükségleteik kielégítéséről lemondanak és így könnyen összespórolnak egy-két gyárra valót. A munkás nem mérlegeli, hogy melyik szükséglete kíván feltétlenül kielégítést és melyik nem, hanem minden szükségletét kielégíti. Így hát nem lehet csodálkozni azon, hogy a munkások szegények maradnak. Később kifejti, hogy a takarékoság persze nem csupán ésszerűségi kérdés, hanem lelki adottság kérdése is. Ez némileg menti a munkásokat, mert hát arról igazán nem tehetnek szegények, hogy nem rendelkeznek a takarékoskodáshoz szükséges megfelelő lelkiállattal. Méltó folytatása ez az okoskodás a tőkeelméletnek. Ezen a tudományos okfejtésen már csak a szervező, a vállalkozói munkáról elmondottak tesznek túl. A tőkés vállalkozói munka »szükségességének« a bizonyításáról már beszéltünk, úgyhogy erre most nem térünk ki újra, csak a vállalkozói munkának a hozadékalakulására gyakorolt hatásáról elmondottakkal foglalkozunk. Az eddigiek alapján már egyáltalán nem lepődhetünk meg azon, hogy Navratil szerint a vállalkozói munkát is valamiféle növekvő hozadékképesség jellemzi. Addig persze már nem mer elmenni, hogy határozottan növekvő hozadékképességről beszéljen, csak valamiféle növekvő hozadékképességről beszél. Persze már ehhez is nagyfokú bátorságra van szükség. Éppen a munka kapcsán bizonyította be, hogy az a csökkenő hozadékképesség törvényének uralma alatt áll és ennek legfőbb bizonyítéka szerinte az, hogy ha a munkás erősebben kényszerül dolgozni, akkor elfárad.

Mint mondja az elfáradás fizikai ténye, olyan erős bizonyítéka a munka csökkenő hozadéknak, hogy további bizonyításra nincs is szükség. Arról is beszél Navratil, hogy a vállalkozói munka a munka egy válfaja. A munkáról elmondottaknak vonatkozni kellene a szervezőmunkára, a vállalkozói munkára is. A vállalkozó talán olyan csodálatos képességekkel rendelkezik, hogy bármilyen erősen kényszerül dolgozni, nem fárad el? Navratil úr ezt akarja itt bebizonyítani. Ez persze képtelen állítás, amit egyetlen logikusan gondolkodó ember sem fogad el. Persze, ha a vállalkozói munkára is érvényesítené a csökkenő munkahozadék törvényét, akkor sem tudná megmagyarázni miért nagyobb a tőkés vállalkozó részesedése a termelés eredményéből, mint a munkásé. Inkább feláldozza a logikát, semhogy a tőkés érdekeket megsértse.

A termelőtényezők elemzése után összegezi az elmondottakat. Ismételten megállapítja, hogy a földet és munkát csökkenő, a tőkét és a vállalkozói

²⁹ Id. m. I. 243. old.

munkát növekvő hozadékképesség jellemzi. Ez határozza meg a termelés eredményében való részesedésünket, azaz jövedelmünket is. A Jövedelem című fejezetben leszögezi: »a hozadék tárgyi, a jövedelem alanyi szempontból vett megállapítás. Tárgyi szempontból hozadéknak nevezzük azt, amit alanyi szempontból jövedelemnek mondunk.«³⁰ A hozadék és a jövedelem tehát csak a szemlélet módja tekintetében különböznek egymástól. A földbirtokos, a munkás és a tőkés jövedelmét a birtokában levő termelőtényezők hozadékával egyenlő. A földbirtokos jövedelme tehát a birtokában levő termelőtényező a föld hozadékával, a munkás jövedelme a munka hozadékával, a vállalkozó jövedelme a vállalkozói munka hozadékával, a tőkés jövedelme a tőke hozadékával egyenlő. A lehető legképtelenebb állítás ez. Hogy mennyire képtelen, az világosan kiderül, ha a földbirtokos jövedelmére a járadékra gondolunk. Hogyan lehet a járadék egyenlő a föld hozadékával? Navratil úrra várná a feladat, hogy ezt megmagyarázza, de ezt nem teszi meg és így teljesen tanácstalanul állunk szemben ezzel a problémával. Egy dolog világos csak a hozadék és a jövedelem azonosításából az, hogy a használati értéket és az értéket összekeveri egymással. Az ugyanis igaz, hogy a felsorolt termelőtényezők hozzájárulnak a termék létrehozásához, de a használati érték létrehozásához. A használati érték a természet, a munka és a termelőeszközök -- termelőeszközök és nem a tőke -- közreműködésével áll elő. Értéket viszont csak a munka hoz létre, és így a jövedelmek is, amelyek értékreszek, csak a munka által jöhetnek létre. A különböző termelőtényezők bármennyivel is növelik a használati értéket, ebből még nem következik az érték és így a jövedelmek növekedése sem. Jövedelmekre csak az érték osztható fel. Csak abban az esetben osztható fel jövedelmekre a termelőtényezők által létrehozott használati érték, ha az értéket a hasznossággal a használati értékkel azonosítjuk. Ez az azonosítás persze helytelen, hiszen a kettő különbözik egymástól, de ebben az esetben a hozadék azonos jövedelemmel, a használati érték felosztható jövedelmekre. Navratil a *használati értéket és értéket azonosítja* egymással. Szerinte az értéket az határozza meg, hogy: »minél nagyobb élvezetet okoz az illető jószág használata, illetve minél nagyobb szükséglettől szabadulnak meg a mondott jószág útján.«³¹ A használati érték és érték azonosítása nem oldja meg persze a problémát — eltekintve most az azonosítás helytelenségétől — ugyanis, ha együttes közreműködés eredménye is az érték, a termelőtényezőknek nem határozható meg pontosan hogy mennyi az egyes termelőtényezőknek betudható rész, tehát mennyi az a jövedelem, amelyre igényt tarthatnak a termelőtényezők tulajdonosai. A hozadékalakulás törvényszerűségének megállapítása sem jelent megoldást. Navratil nyilvánvalóan a meglévő jövedelemmegoszlásból következtetett visszafele a hozadékalakulás törvényszerűségeire, a jövedelmek meglévő különbségeiből vonja le a hozadékalakulás törvényét, majd egy merész fordulattal visszakövetkeztetve, a hozadékalakulás törvényével magyarázza a jövedelmek eltérését.

Mi a magyarázata a jövedelmek eltérő alakulásának? A hozadékalakulás Navratil által megállapított törvénye. És mi a bizonyítéka annak, hogy a hozadék valóban ezek szerint a törvények szerint alakul? Egyetlen bizonyítéka ennek a jövedelemnek eltérése a valóságban. A jövedelmek alakulása tehát

³⁰ Navratil Ákos: Közgazdaságtan. I. 97. old.

³¹ Navratil Ákos: Közgazdaságtan. I. 97. old.

a hozadékalakulás törvényében leli magyarázatát, a hozadékalakulás törvényének helyességét pedig a pövedelmek eltérő alakulása bizonyítja. Ezt bizonyítja itt nekünk Navratil úr.

III.

Így fest a közgazdaságtani kutatás, ha azt az »objektivitás« jegyében végzik. Nem kell különösebb éleslátás ahhoz, hogy fölfedezzük ennek az elméletnek apologetikus jellegét, helyesebben különös vakság kellene ahhoz, hogy valóban »objektívnak«, »pártatlannak« ismerjük el ezt az elméletet. Minden sorából kiviláglik az a görcsös törekvés, hogy eltüntesse a kizsákmányolást, megvédelmezze a tőkét minden támadással szemben még akkor is, ha az elmélet a logikának és a tényeknek is ellent mond. Álarc csak az objektivitás, amely elakarja takarni a tulságosan rút belsőt, amely azonban még az álarcon keresztül is kiviláglik, s kissé mélyebb vizsgálat után pedig teljesen világossá válik. Mennyivel erkölcsösebb a marxizmus eljárása, amely nem tartja rejtegetendőnek a pártosságot, nem akarja félrevezetni az embereket az objektivitás hangoztatásával, hanem nyíltan megmondja, hogy pártos, hogy a munkásosztály érdekeit képviseli. A marxizmus tagadja még a lehetőségét is az objektivitásnak, a pártatlanságnak különösen a társadalomtudományokban. Már maga az, hogy az objektivitásra való törekvés abban az időben vetődik fel, amikor az osztályharc fenyegető formákat ölt, az ellenkezőjét bizonyítja a pártatlanságnak. Ha más tény nem állna rendelkezésre, ez elegendő volna ahhoz, hogy elgondolkozzunk az objektivitáson. A polgári közgazdaságtan szerencsére több ténnyel szolgál, amelyek alapján egyértelműen felismerhetjük nagyon is pártos állásfoglalását. Abból persze, hogy pártos, még nem következik, hogy tudományos is lenne. Azt mondtuk a bevezetőben, hogy marxizmus azt hirdeti, hogy a pártosság alapján állva lehet egyedül tudományos értékű művet alkotni, de csak akkor, ha a haladó osztály érdekében pártos az elmélet. A polgári közgazdaságtan klasszikusai sohasem beszéltek objektivitásról, pártatlanságról. Nyíltan hangoztatták, hogy a burzsoázia érdekeit képviselik. Ebből a szempontból nem különböznek a polgári közgazdaságtan későbbi képviselőitől. Döntő különbség azonban az, hogy míg a polgári közgazdaságtan klasszikusainak idején a burzsoázia haladó osztály – az ennek az osztálynak érdekeit szolgáló közgazdasági elméletek éppen, mert a haladó osztály érdekeinek képviseletéről van szó tudományosak –, a vulgáris közgazdászok idejében a burzsoázia már önmagát túlélt, a haladást gátló osztály és így most már az ennek az osztálynak érdekeit szolgáló elmélet szükségképpen csak a valóságot, a tényeket meghamisító, mindenképpen tudománytalan elmélet lehet. Világos tehát, hogy önmagában a pártosság nem biztosíték a tudományosságra, hanem csak ha a haladó osztály érdekeinek képviseletéről van szó. Persze az is világos, hogy a pártosság még ha a haladó osztály pártos képviseletéről van is szó, önmagában nem tesz egy elméletet tudományossá, de ez megfelelő alap ahhoz, hogy tudományos értékű elméletet lehessen alkotni, míg a »pártatlanság«, az »objektivitás« összeegyeztethetetlen a tudományossággal különösen a társadalomtudományok körében. Az »objek-

tivitás« és a tudományosság egymást kizáró elemek. Ahogyan egyre jobban a tőke érdekeinek védelmére alakítja át a polgári közgazdaságtan elméletét, úgy veszíti el minden tudományos jellegét. Ez világosan látszik Navratil Ákos elméleti »fejlődéséből« is, amelyet itt vázlatosan nyomon kísértünk.

Szeged, 1959 március hó

АКОШ НАВРАТИЛ И «ОБЪЕКТИВНОСТЬ» БУРЖУАЗНОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИИ

Ассистент Ласло Мухи

Любимый приём вульгарной буржуазной политэкономии — утверждение «объективности», беспристрастия. Цель статьи открыть действительность, скрывающуюся под личиной «объективности» путём разбора политэкономических взглядов буржуазного экономиста — Акоша Навратила.

Акош Навратил (1875—) — признанный венгерский представитель буржуазной политэкономии. Он является профессором политэкономии и финансовых дел на юридическом факультете в университете Петр Пазмань в Будапеште. Он писал несколько теоретических и практических политэкономических произведений. В 1933 г. вышло в свет его двухтомное произведение «Политическая экономия» которое Академия Наук Венгрии наградило премией Chorin. (Это произведение является предметом критики этой статьи).

Первая часть статьи излагает взгляды Акоша Навратила перед созданием «Политэкономии», когда автор ещё отрицал тройственность производительных факторов. Он подчеркивает важность политэкономической роли труда. Его апологетические предначертания являются уже тогда очевидными, поскольку он привлекает и капиталистическую деятельность к понятию труда и считает доход капиталиста вознаграждением выполненной работы. В произведении «Политэкономия» он утверждает теорию производительных факторов. Его основу составляет теория производительных факторов Say с той разницей, что он считает и предпринимательскую работу особым производительным фактором. Статья подробно анализирует отдельные производительные факторы на основе критики Маркса о теории Say. То, что означает в определенном отношении что-нибудь новое, это — установление законов оформления выручки. С Этим он попробует объяснить различные оформления доходов. Устанавливает, что земля, труд, стоят под законом уменьшавшей способности дохода — а предпринимательская работа, капитал — под законом растущей способности дохода. По этому складывается и их доход.

Значит, по его мнению различие доходов определяется строго законами.

Статья критикует правильность законов образования доходов, смешение стоимости и потребительной стоимости, проявляющихся в отождествлении дохода и выручки.

Дальнейшая часть статьи включает в себе несколько наглядных примеров отражающих апологетичные цели, скрывающиеся под личиной «объективности».

ÁKOS NAVRATIL UND DIE »OBJEKTIVITÄT DER BÜRGERLICHEN ÖKONOMIK. VOM ASSISTENTEN: LADISLAUS K. MUHI

Ein beliebter Trick der bürgerlichen Wirtschaftslehre ist die Betonung der »Objektivität«, der Unparteilichkeit. Das Ziel des Aufsatzes ist durch die Analyse der ökonomischen Ansichten des bürgerlichen Ökonomen, Ákos Navratil, die sich hinter der Maske der Objektivität versteckende Realität aufzudecken.

Ákos Navratil (1875—1952) ist ein anerkannter Vertreter der bürgerlichen Ökonomik in Ungarn. Er ist der Professor der Ökonomik und der Finanz an der rechtswissenschaftlichen Fakultät der Universität Pázmány Péter. Er schrieb zahlreiche theoretische und praktische, ökonomische Werke. Seine in 1933

erschienene »Ökonomik« in zwei Bänden, die auch diese Abhandlung zur Objekt ihrer Kritik gewählt, hat, wurde von der Ungarischen Akademie der Wissenschaften mit dem Chorin-Preis ausgezeichnet.

Der erste Teil des Aufsatzes macht Ákos Navratils Ansichten vor dem Erscheinen der »Ökonomik« bekannt, als der Verfasser sich noch den Verneiner der Ansicht nannte, welche die Dreiheit der Produktionsfaktoren verkündete. Er betont die Wichtigkeit der ökonomischen Rolle der Arbeit.

Seine apologetischen Zielsetzungen sind schon damals offenbar, insofern er auch die kapitalistische Tätigkeit in den Begriff der Arbeit hineinbezieht und das Einkommen des Kapitalisten für den Lohn der geleisteten Arbeit hält. In seiner »Ökonomik« vertritt er schon die Theorie der Produktionsfaktoren. Den Grund dazu bildet die Theorie von Say über die Produktionsfaktoren, jedoch mit dem Unterschied, dass er auch die Unternehmungsarbeit als besonderen Produktionsfaktoren figurieren lässt.

Der Aufsatz analysiert eingehend auf Grund der Kritik von Marx über die Theorie von Say die einzelnen Produktionsfaktoren. Seine Ansichten bedeuten nichts neues im Vergleich mit Says Ansichten.

Was in gewissem Sinn Neues bedeutet, das ist die Feststellung der Gesetze der Ertragsgestaltung. Damit versucht er eine Erklärung für die verschiedene Gestaltung der Einkommen zu geben. Er stellt fest, dass die Erde und die Arbeit unter dem Gesetz der abnehmenden Ertragskapazität, die Unternehmungsarbeit und das Kapital unter dem Gesetz der zunehmenden Ertragskapazität stehen. Danach gestaltet sich auch ihr Einkommen. Nach ihm also wird die Abweichung der Einkommen streng von Gesetzen bestimmt.

Der Aufsatz kritisiert die Richtigkeit der Gesetze der Ertragsgestaltung und die Verwechslung der sich in der Gleichsetzung des Ertrags und des Einkommens zeigenden Gebrauchswertes und Wertes.

Der weitere Teil enthält einige anschauliche Beispiele, welche die sich hinter der Maske der Objektivität versteckenden apologetischen Ziele spiegeln.

ÁKOS NAVRATIL ET L'OBJECTIVISME DE L'ÉCONOMIE POLITIQUE BOURGEOISE. PAR L'ASSISTANT: LADISLAS K. MUHI

L'affirmation insistante de l'impartialité, »l'objectivisme«, est un truc préféré de l'économie politique vulgaire. Le but de l'ouvrage est de découvrir par l'analyse des avis économiques de l'économiste bourgeois Ákos Navratil la réalité qui se cache, derrière le masque de l'objectivisme.

Ákos Navratil (1875—1952) est le représentant reconnu de l'économie politique en Hongrie. Il est le professeur de l'économie politique et de la finance de la faculté de droit à l'université Pázmány Péter de Budapest. Il a écrit de nombreux oeuvres économiques théorétiques et pratiques. Son oeuvre en deux volumes, »L'économie politique«, parue en 1933 et que cet article a choisie pour objet de sa critique, fut décernée par l'Académie Hongroise des Sciences par le prix Chorin.

La première partie de l'article fait connaître les avis d'Ákos Navratil avant l'apparition de son »Économie politique«, quand l'auteur se déclara encore le dénégateur de l'opinion sur la trinalité des facteurs de la production. Il souligne l'importance du rôle économique du travail. Ses buts apologetiques sont déjà dans ce temps-là évidents, en tant qu'il englobe l'activité capitaliste aussi dans la notion du travail et il regarde le revenu du capitaliste comme la rémunération du travail accompli.

Dans son oeuvre »L'économie politique« il professe déjà la théorie des facteurs de production. La théorie des facteurs de production de Say forme sa base, toutefois avec la différence qu'il fait figurer le travail d'entrepreneur aussi comme facteur de production spécial. L'ouvrage analyse en détail les différents facteurs de production sur la base de la critique de Marx sur la théorie de Say. Ses avis n'apportent rien de nouveau en comparaison des avis de Say.

Ce qui dans un certain sens signifie de nouveau c'est la constatation des lois du rendement. Par cela il essaye de donner l'explication des lois de la forma-

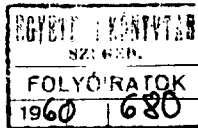
tion différente des revenus. Il constate que la terre et le travail se trouvent sous la loi de la capacité de rendement croissante. D'après cela se forme aussi leur revenu. Selon lui la divergence des revenus est sévèrement déterminée par des lois.

L'article critique la justesse des lois de la formation des rendements et le mélange de la valeur d'usage et de la valeur que se présente dans l'identification du rendement et du revenu.

Les autres parties de l'ouvrage contiennent quelques exemples frappants qui reflètent les buts apologétiques se cachant derrière le masque de l'objectivisme.

TARTALOM

<i>Nagy Lajos</i> : A földjáradék természetéről és szerepéről mezőgazdasági termelészövetkezetekben.	3
<i>Mayer László</i> : A külkereskedelem ricardói elméletének kritikájáról és felhasználásáról a szocialista gazdaságban.	25
<i>Muhi K. László</i> : Navratil Akos és a polgári közgazdaságtan »objektivitása.«	47

Felelős kiadó: Nagy Lajos
Szegedi Nyomda V. 59-3052